

Mutluluğun Kazanılması

Ebül Kasım Rağıp El-İsfahanî

Mütercimi:

Lütfi Doğan

ittifak
HOLDING

KÜLTÜR SERİSİ . 9

Müellif :

EBÜL KASIM RAĞIP EL-ISFAHANI

MUTLULUĞUN KAZANILMASI

**(TAAFSİLÜN-NEŞTEYN VE TAHSİLÜS-SEADETEYN
TERCÜMESİ)**

Mütercimi :

LÜTFİ DOĞAN

Diyanet İşleri Eski Başkan Vekili

Dizgi ve Baskı : Yurt Ofset Mat. ve Tic. Ltd. Şti.
Tel.(0212) 213 87 07-213 74 64
İstanbul 1998

ÖNSÖZ

Mutlak huzura doğru, mutluluk içinde ilerlerken, sevgiyi, bilgiyi, sabrı ve hoşgörüyü emreden, Yüce Yaratıcıya Hamd ile senalar olsun.

Sevgiyi, bilgiyi, sabrı ve hoşgörüyü en muazzam örnekleriyle öğreten son peygamber Hz. Muhammed (S.A.V.) salat ve selam olsun.

Arkadaşlığın en güzelini ve en sadakatli olanını sergileyen, ashabına da salat ve selam olsun.

Allah (c.c.) ne Rahimdir ki; asrı saadette yaşanan öğrenilen ve öğretilen İslamı, kaybolmadan koruyup İsfahanî gibi salih zatların zinciriyle, dupduru olarak günümüze ulaşmasını lütfetmiştir.

Bütün eksikliklerden münezze olan âlemlerin Rabbi, her türlü hamd ve senaya layıktır.

Yaklaşık 14 asırlık İslam tarihi boyunca, yüzlerce tabiri yetersiz kalacağı için, binlerce tabiriyle ifade edilmesi gereken, ilmi eserlerden meydana gelmiş, çok büyük bir manevi hazine ortaya çıkmıştır.

Çalışma hayatının yoğunluğu ve psikolojik yorgunluğun etkisiyle, daha da önemlisi, genel olarak kitap okuma yeteneğinin kaybedilmesinden dolayı, insanımız çok az kitap okumaktadır.

Çok çok usta bir kuyumcu, hem bedelce uygun, hem pek zarif, ama pek de cazibeli mücevher isteyen şahsa karşı, müşterisini küstürmemek için, dikkatlice seçim yapmak zorundadır.

İsfahanî'nin bu güzide çalışması, kuyumcunun seçtiği, müşterisinin de memnun olduğu, çok isabetli olduğuna inandığım bir tercihtir.

Arap diline ve Türk edebiyatına hakimiyetini oldukça okşayıcı tercemesiyle sergileyen, aziz üstad Lütfi Doğan Hoca efendiye, milletim adına müteşekkirim. Zatı muhterem, zevk ile okuyacağınız bu eseri, tercemeye seçmesiyle, mücevher tanımadaki ustalığını göstermiştir. Allah'tan ömrünün ziyadeliğini ve hizmetlerinin artmasını temenni ederim. Tüm müslümanlar adına tekrar teşekkür ederim.

Bu kitabı, yirmibeş yıl önce ilk kez elime geçtiğinden buyana, her okuduğumda, yeni okumuş gibi etkilenirim ve haz alırım. Bütün içtenliğimle inanıyorum ki, eser ismini tam olarak hak etmiştir.

Okuyan tüm kardeşlerimin istifade edeceğini umut ederek, Allah (c.c.)'dan tüm müslümanlara, ilme aşık olmak, öğrenmek, yaşamak ve öğretmek nimetini lutfetmesini dilerim.

Kadiri mutlak olan Allah (c.c.) gayretli çalışmalarından dolayı İsfahanî'den ve tüm salih zatlardan bu eserleri Türk halkının istifadesine sunan değerli mütercimlerden, okuyup anlayıp amel eden tüm müslümanlardan razı olsun.

İTTİFAK HOLDİNG
YÖNETİM KURULU ADINA
YÖNETİM KURULU BAŞKANI
Seyit Mehmet BUĞA

İTHAF :

Bu naçiz çalışmamı yapma güç ve imkânını bana bahşeden Allah'a hamd eder, Resûlü Ekremi Hz. Muhammed'e ve O'nun âl ve ashabına salât ve selâm kılmasını O'ndan dilerim.

Bu naçiz tercememi doğum yerim olan Gümüşhane'nin Salyazı kasabasında medfun bulunan validem ile büyük validemin ruhlarına ithaf eylerim.

LÜTFİ DOĞAN

Diyanet İşleri Eski Başkan Vekili

DÖRDÜNCÜ BASKI MÜNASEBETİYLE :

"Mutluluğun Kazanılması" adlı eserimizin dördüncü baskısı yapılmaktadır. Bundan büyük bir sevinç duyuyor ve Cenab-ı Hakka hamdediyorum.

Eserin dini, ilmi kültürümüze katkıda bulunacağını ve okurlarına sahasında çok yararlı olacağını ümit ediyorum. Çünkü kitapta insanın maddi-manevi yapısı ve onun yaratılış gayesi anlatılmaktadır. Ayrıca insanın yüksek değeri, sahip bulunduğu imkanları beyan edilmekte, insan, bu imkanları yerli yerince akl-ı selimi ile değerlendirdiği takdirde hem dünyada hem de ahirette güven içinde bulunacağı ve Cenab-ı Hakkın rızasına erişebileceği Kuran-ı Kerim ayetleri ve hadislerin beyanları ile öğretilmektedir.

Bütün bunlar ve insanın yaratılış gayesi ve görevleri öğretici ve eğitici bir üslup ile okuyucularına sunulmaktadır.

Eserde ortaya konulan ana esaslar gerçekten üzerinde düşünülmesi, bilgi ve akl-ı selimle değerlendirilmesi ve yerli yerince sabırla uygulanması gereken hayat prensipleridir. Canlı varlıklar ve özellikle insan hayatı için temiz su ve temiz hava ne kadar gerekli ise maddi ve manevi hayatımız için de bu hayati prensipler o kadar önemlidir. Okuyucularımızın ve terbiyecilerimizin bu hususları takdir edeceklerinden emin bulunmaktayım.

Eserin önceki baskılarında olduğu gibi bu baskısında da emeği geçenlere teşekkürlerimi beyan eder; bu kitabı okuyucularına faydalı kılmasını Cenab-ı Haktan dilerim.

Lütfi DOĞAN

23.04.998

ANKARA

ÖNSÖZ

Tercemesini sunduğumuz bu eser, insanın yaratılışını, değerini, ruhî durumlarını ve ahlâkî davranışlarını, İslâm Dini açısından tahlil eden; insana üstün ahlâk esaslarını, dünya ve âhiret mutluluklarının yollarını gösteren edebî ve ilmî bir eserdir.

Eserin müellifi: İmam Ebûl-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıp El-İsfehânîdir. Müellif, bu eseri Arap dili ile yazmış ve kitaba "Tafsilü'n - Neş'eteyn ve Tahsilü's-Saadeteyn" adını vermiştir. Türkçe karşılık olarak; "Dünyaya gelişin, âhirette yeniden dirilişin açıklanması ve iki cihan saadetinin elde edilişi" diyebileceğimiz bu eserde insanın dünyaya gelişi, hayatının safhaları, ölümü, âhiret âleminde yeniden dirilişi, İslâmî açıdan ele alınmış; bu iki âlem saadetinin elde edilme yolları veciz bir şekilde gösterilmeye çalışılmıştır.

Eser insanın yaratılışına ve ruh yapısına uygun olarak büyük bir itina ile, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin ve Hz. Peygamberin (S.A.V.) hadislerinin ışığı altında işlenmiştir. Kitabın ihtiva ettiği bölümlerde insanın mebdei, mahiyeti, ahlâkî ve ruhî durumları, üstün vasıfları veya davranışlarındaki zaafırları ve bu zaafırların sebepleri gösterilmiş, bu zaafırların ne suretle giderileceği veya

iyileştirilebileceği dinî ve ilmî yönden tahlil edilmiş ve insana üstün ahlâk ve gerçek mutluluğun esasları anlatılmıştır.

Eser, ilim ve terbiye metodlarına ve insanın hüviyetine uygun bir şekilde hazırlandığı içindir ki, aradan dokuzyüz yıla yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen, yeniliğini muhafaza etmektedir.

"Tafsilü'n-Neş'eteyn" adlı bu eseri daha önceleri mütalâa etmiş ve çok faydalanmış idim. Eser, okuyan ve okuduğunu anlayan herkes için, konusunda faydalı olacağını ümit etmekteyim. Bu sebeple eseri dilimize çevirmiş bulunuyorum. Bu tercemenin okuyucularımın hepsi için faydalı olacağını ümit etmekle birlikte bihassa terbiyecilerimize, çocuk terbiyesi ve halk eğitimi ile uğraşanlara; müftü, vaiz ve diğer din görevlilerimizle öğretmenlerimize; dinî, içtimaî görevlerle iştigal edenlere çok daha faydalı olacağını ümit etmekteyim.

Bu sebeplerle ve bir de okuyucularımıza kolaylık sağlamak amacı ile kitapta geçen âyet-i kerîmelerin meâlleri ile birlikte âyetlerin hangi sûrenin kaçınıcı âyeti olduğu ve ayrıca kitapta geçen hadislerin kaynakları dipnot olarak gösterilmiştir. Kitap terceme edilirken Hicri 1323 yılında Mısır Hamidiye Matbaasında tab'edilen nüshası esas alınmıştır.

Tercemede müellifin maksadı olan fikirleri tam olarak aksettirebilmek düşüncesiyle asıl metne sadık kalınmıştır.

Müellif kitabını bir önsöz ve otuzüç bölüm ile tamamlamıştır. Bilhassa önsözünde bu kitabı hangi amaçla yazdığını belirtmiş; insanı görevlerini ihmâl eden ve hayat nimetini bayağı arzuları tatmin uğruna heder eden insanları iğneleyici bir dil ile yermiştir. Diğer taraftan müellif, yetişme çağında olan ve doğruyu arayanlara tatmin edici şekilde yol göstericilik görevini de yapmıştır.

Eserin değeri, müellifinin mevzu aldığı bu mühim konuyu ilmin rehberliğinde âyet ve hadislerin ışığı altında incelemiş olması ile; ilmî, aydınlatıcı ve ıslah edici fikirleri, zamanındaki insanlara ve daha sonraki kuşaklara aksettirmesi ile mütenasip olması tabiidir.

İslâm Dini açısından yaratılmışlar arasında insanın değeri çok yüksektir. Bunun içindir ki, bu yüce dinin esaslarına göre bir insanın hayatının kurtarılması bütün insanlığa hayat bahşetmek kadar önemli tutulmuş, yine bir insanın hayatının sönmesine sebebiyet vermek de bütün insanlığın hayatını yok etmek kadar ağır bir cürüm sayılmıştır.

Aslında insanın olgunluğu; faydalı bilgisi, iyi ve yararlı işleriyle bir de bu iki hususta başkalarını yetiştirmiş olması ile ölçülür. Bir insan; bu güzel esasları, hayatında amelî olarak gerçekleştirdiği ölçüde mutludur. Çünkü böyle bir kimse "İnsanın en hayırlısı insanlara faydalı olanıdır" düsturunu da bilfiil yaşamak mutluluğuna ermiş demektir.

Bilginin ve akl-ı selimin rehberliğinde kendisini yetiştirmeye çalışan ve bu ilâhî ahlâk esaslarını bütün davranışlarında gözönünde bulunduran bir kimsenin, iki cihan saadetine erişmemesi için sebep yoktur.

Eserde bu gerçekler, gösterilmeye çalışılmış ve bu hususlar, çeşitli ve bedi-î misallerle izah edilmiştir. Hz. Ali (R.A)'nin şu sözleri ne kadar güzel ve yerindedir. "İlim sahibi insanlar, bir bakıma daimâ hayattadırlar. Onların cisimleri, dünyadan ayrılmış olsa da ilimleri ve eserleri itibari ile onlar, hayatta sayılırlar."

Hiç şüphe yok ki bugün, kütüphanelerimizi süsleyen ve kıymet takdir edilmeyecek kadar yüksek değerdeki kitapları ve ilim hazinelerini o alimlere borçluyuz. Eserin müellifi de bu büyük âlimlerden biri olmak şerefine mazhardır. Cümlesinin ruhları şâd ve makamları cennet olsun.

Eserin müellifi ve hayatı :

"Tafsil'ün - Neş'eteyn ve Tahsil'üs - Saadeteyn" adlı bu eserin müellifi, İmam Ebûl Kasım Hüseyn b.Muhmmed b.Mufaddal El-Ragıp El-İsfahânî'dir. Kendisi İslâm âleminde yetişen en büyük âlim ve mütefekkirlerden biridir. İmam Fahrüddin El-Razi Esasü't-Takdis adlı eserinde: "Bizim âlimlerimizden Ebûl Kasım El-Ragıp ile Ebû Hamid El-Gazâlî'nin (şu konuda) görüşleri şöyledir." diyerek İmam Gazâlî ile birlikte Ragıp El-İsfahânî'yi de ehl-i sünnet imamlarından olmak üzere tavsif etmiş ve tanıtmıştır.¹ İmam Fahrüddîn Râzî'nin Ragıp İsfahânî ile İmam Gazâlî'yi kıyaslayıp, birini diğerine denk tuttuğunu Kâtip Çelebi Merhum da beyan etmektedir.

Ebû Hamid El-Gazâlî ile aynı asırda yaşadığı kuvvetle tahmin edilen Ragıp El-İsfahânî'nin, ahlâka ait "Ezzerîa-İlâ Mekârimiş-Şerîa" adlı mühim eserinin güzelliğinden dolayı İmam Gazâlî'nin çok beğendiği ve her zaman beraberinde taşıdığı yine Kâtip Çelebi tarafından bildirilmektedir. İyi tahlil edildiği takdirde İmam Gazâlî'nin "İhyaü Ülûmiddin" adlı mühim eserinde Ebû Tâlib Mekkî'nin "Kutül-Kulûb" ve Ragıp İsfahânî'nin "Ezzerîa-İlâ Mekârimiş-Şerîa" adlı eserinin tesirlerini görmek mümkün olur. Bununla beraber İmam Gazâlî Merhum "Kutül-Kulûb" adlı esere atıflar yaptığı görülür.

İbn-i Nedim'in El-Fihrist adlı eserinin (1348 Mısır baskısının) önsözünde mevcut bir ifadenin, izah edeceğimiz fikirle ilgili bulunması dolayısıyla buraya alınması uygun görülmüştür. Sözü geçen kitabın önsözünde yazar şöyle diyor:

"Tarih, âdil bir hâkim değildir ki, insanlara başardıkları büyük işlerle mütenasip şöhretler versin, hak ettikleri ölçüde onları takdir ile mükâfatlandırsın. Bir şahıs muhtelif âlimlerin kitaplarından birkaç sahife derleyip bir araya getirebilir. Bu defa tarih, ona şöhret ve ünvanlar verir. Hayatı hakkında mufassal malûmat sunar. Fakat öyle âlimler yetişmiştir ki bunlar, bilgi ve

(1) Esasü't-Takdis, sh.6, Mısır 1328 Hicri

amelî tatbikat itibariyle ilmin ve hakikatın bir meş'alesi gibidir. Lâkin tarih onu ihmâl etmiştir, onun hayatı hakkında yeteri kadar bilgi elde edilmesine imkân vermemiştir. Hayatı hakkında yeteri kadar bilgi verilmemiş olan âlimlerden biri de İbnü'n-Nedîm'dir."

Biz bu sözü Ragıp İsfehânî için de söyleyebiliriz. Çünkü O'nun hayatı hakkında tatmin edici bir bilgi elde edilememiştir. Tabâkat kitapları ancak eserlerini, memleketini ve bir de yaşadığı asır ile ölüm tarihini bildirmektedirler.

Ragıp El-İsfehânî'nin nerede ve hangi tarihte doğduğu, kimlerden ilim tahsil ettiği ve hangi tarihte kaç yaşında bulunduğu halde öldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Bilinen husus şudur ki, kendisi İsfehân ulemâsındandır. Bu duruma göre, O'nun İsfehan'da doğmuş ve orada ilim tahsil etmiş olduğu akla uygun gelmektedir. Kendisi bir ara Bağdat'a gelip orada kaldığı tahmin edilmektedir. Ragıp İsfehânî'nin Hicrî beşinci asrın âlimlerinden olduğu ve 502 (Milâdi 1108) tarihinde vefat ettiği konusunda Tabâkat âlimleri ittifaka yakın bir kanaat belirtmektedirler.

Şâir: "Bizi size tanıtan şu gördüğünüz eserlerimizdir. Bizden sonra sizler eserlerimize bakınız." dediği gibi bizler de Ragıp İsfehânî'yi ilim âlemine hediye ettiği ölmez eserleri ile tanımış oluyoruz. Yukarıda da kaydedildiği üzere Ragıp İsfehânî İslâm dünyasında yetişen en büyük âlimlerden biridir. Tefsir, hadîs, ahlâk, lûgat ve edebiyatta mütebahhir ve ihtisas sahibi olan, ehl-i sünnet imamlarından sayılan bir zattır. Mutezile'den olduğuna dair bir zehap var ise de, bu doğru değildir. Ragıp İsfehânî'nin ehl-i sünnet imamlarından olduğunun delili kendi eserleridir. Tercemesini sunduğumuz bu eserde bu husus rahatlıkla görülebileceği gibi, diğer eserlerinin çeşitli yerlerinde ve özellikle "El-Müfredat Fî Garîbi Elfazıl-Kur'ân" adlı eserinin '(Cebr) maddesinde Mutezile'yi sarîh olarak red ettiği görülmektedir. Burada Mutezile'yi red ettiği gibi, cehâletle başkalarını saptırmak isteyen Cebriyecileri de red ettiği müşahede edilmektedir.

Müellifin hâiz olduğu ilmî pâye kendisinden sonra gelen İslam âlimlerinin pek çoğunun gıpta ettiği bir rütbedir. O, ilim çalışmalarını daha ziyade Kur'ân ilimlerine, ahlâk'a hasretmiştir. Edebiyata dair de çok değerli eserler yazmıştır. Kur'ân ilimlerine ve Kur'ân lûgatına ait yazdığı ve yukarıda zikri geçen "El-Müfredat Fi-Garîbi Elfazıl - Kur'ân, kendisinden sonra gelen tefsir âlimleri ve özellikle tefsir ilminde ihtisas yapanlar için, en önemli kaynaklardan biridir.

Taşköprü Zâde merhum, Mevzuât'ı-Ulûm adlı eserinde "Müfredat'ı" Kur'ân-ı Kerim'in lûgatına dair yazılan eserlerin en güzelidir diye takdir ve tahsin etmektedir. Kamus mütercimi Âsım Efendi ile Büyük Müfessir Muhammed Hamdî Elmalılı merhum da Ragıp İsfehânî'nin, söz konusu eserinden çok faydalandıkları anlaşılmaktadır. Gerek Kamus tercemesi Okyanusta ve gerekse Hak Dini Kur'ân Dili adlı tefsirde bu hususa sık sık rastlamak mümkündür.

Ragıp İsfehânî "Ezzerîa İlâ Mekârimiş-Şerîa" adlı eserinde şöyle der: "İnsanların hizmetinde olan âlim, aya ışık veren güneş gibi olmalıdır. Güneş, ay'ı aydınlatır. Fakat güneşte aydaki aydınlıktan daha fazla ışık bulunmaktadır."

Ragıp İsfehânî demek ister ki, ilim sahibi kimse, halka faydalı olmakta da böyle olmalıdır. Âlimin ilmi, şahsiyeti, ahlâkı ve ameli tatbikatı, diğer insanların örneği durumunda bulunmalıdır.

Kanaatımızca diğer ilim sahibi mümtaz insanlar gibi, Ragıp İsfehânî de bunlardan biridir. Mu'cemü'l-Matbuat El-Arabî'de "Ragıp İsfehânî Lûgat, tefsir, hadis, şiir ve edebiyat, ahlâk, hikmet ve kelâm ilimlerinde çok mütebahhir olması hasebiyle İmam Gazâlî ile mukayese edilmiş ve O'na denk tutulmuştur." der. Fikhî mezhebi itibarıyla Ragıp İsfehânî'nin Şafîî olduğunu söyleyen olmuşsa da eserlerinden Hanefî mezhebinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ömer Nasuhi merhum da Hanefî mezhebinde olduğunu tasrih etmektedir. Cenâb-ı Hak cümlesinden razı olsun (Âmin).

Müellifin diğer eserleri ile terceme ettiğimiz bu eserin ihtiva ettiği konuların fihristi ve bir de müellifin hayatı ile ilgili olarak

faýdalandygymyz eserlerin bir listesi bu kitabın sonuna eklenmiştir.

Bu kitabı terceme etmekteki maksadım, okuyucularıma faydalı olmak ve aziz milletimin irfan hazinesine güneşten zerre misali de olsa nâciz bir hizmette bulunmaktır. Görülecek eksikliklerin düzeltilmesi beni memnun edecektir. Bu kitap, okuyucularımdan bir kaç kişinin faydalanmasına ve netice itibarıyla rahmetle anılmaya vesile olursa kendimi maksada uygun hizmet yapmış sayarım. Bu tercememi, aziz milletimize ve değerli okuyucularımıza faydalı kılmasını Cenâb-ı Hak'tan niyâz eylerim. Muvaffakiyet ancak Allah'tandır.

Lütfi DOĞAN

27.03.1973

ANKARA

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَرْسَلَ بِالنَّبُوَّةِ عَبْدَهُ وَعَلَّمَنَا عَلَى لِسَانِهِ حَمْدَهُ
 وَرَغَّبَنَا فِي مَا عِنْدَهُ وَنَسَّأَلَهُ أَنْ يُصَلِّيَ عَلَيَّ عَلَى نَبِيِّهِ
 مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَنْ يَهْدِيَنَا بِأَوْضَحِ دَلِيلٍ إِلَى الْبَيْتِ الْمُبَارَكِ
 وَيَأْقُوْى حُجَّةً إِلَى أَوْضَحِ حُجَّةٍ

Sevgili kulu, Hz. Muhammed'i (S.A.V) peygamberlik görevi ile beşeriyete gönderen, O'nun dili ile kendisine hamdetmemizi bize öğreten ve kendi yüce katında olanlara bizi teşvik eden Allah'a hamdolsun. Allâh Teâla'dan Peygamberi Hz. Muhammed'e (S.A.V) ve O'nun âline (aile fertlerine) salât ve selâm kılmasını; bizleri en açık delil ile en üstün başarı yoluna, en kuvvetli hüccet ile en açık ve en doğru yola iletmesini niyâz eyleriz.

Üstâd, Ebü'l Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mu-faddal el-Râgıb, der ki:

Bu kitap, dünyaya gelişi ve âhiret âleminde yeniden dirilişi açıklayan ve bu iki cihan mutluluklarının elde edilme yollarını gösteren bir risâledir.

Bu iki cihan (dünya ve âhiret) daki yaratılıştan birinci, Allah Teâlâ'nın:

“And olsun ki birinci yaratılışı (varedilişinizi) bil-diniz, (fakat tekrar yaratılacağınızı da) düşünmeli değil misiniz?”¹ meâlindeki âyet-i celîlesi'nde zikredilmiştir.

(1) El-Vâkı'a sûresi, âyet: 62

İkincisi de yine Allah Teâla'nın:

“De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da Allah'ın, hil-kata nasıl başladığını görün. Allah, yeni bir âhiret hayatını da tekrar yaratacaktır.² Çünkü Allah her şeye hakkıyla kadirdir.”³ meâlindeki âyet-i celîlesinde açıklanmıştır.

Söz konusu edilen iki sâadete gelince: Bunlardan birincisi yine Allah Teâlâ'nın:

“Size ihsan ettiğim (bunca) ni'metimi hatırlayın”⁴ meâlindeki âyet-i kerimesi'nde, ikincisi ise, yine Allah Teâlâ'nın:

“O mes'ût olanlara gelince onlar da cennettedirler. Rabb'ının dilediği müddet müstesnâ, gökler ve yer durdukça onlar orada ebedî kalıcıdırlar. Bu, tükenip kesilmesi olmayan İlâhi bir lütûftur.”⁵ meâlindeki âyet-i kerimesi'nde zikir buyurulmuştur.

Vaktâ ki, muhterem üstâdın (Allah Teâlâ, kendilerini te'yit buyursun) insanı bu iki saâdete eriştirecek insânî olgunluğu iktisap etmeye, büyük önem verdiğini gördüm. Bu kitabı O'nun aziz hatırasına ithafen hazırladım. İki cihan saadetini kazandıracak insânî kemâlâtın gereği gibi yararlanma hususunda Allah Teâlâ kendisine yardımcı olsun. Tâ ki O, insânî olgunluk nev'ini tamamiyle ihâta etsin. Ve onun gerçek manâsını koruyarak, bütün husûsiyetlerine riâyet etmeği başarabilsin.

Çünkü bugün hemen hemen “İnsan” kelimesi, mevcûd

(2) İlk olarak yaratan, sonra tekrar iâdeye de kâdirdir. İlk yaratılışı görüp bilen, ikinci def'a yaratılışı (öldükten sonra dirilişi) de kabul eder.

(3) El-Ankebut sûresi, âyet: 20

(4) El-Bakara sûresi, âyet: 47

(5) Hûd sûresi, âyet: 108

olmayan bir mânâ için ifade edilen söz; yahutta, anka kuşu gibi gerçekte olmayan bir canlıya verilen isimden ibaret kalmış gibidir. Veya bir mânâ ifade etmeyen bunun benzeri isimlerden, sözlerden ibaret olmuştur. Nitekim doğru yoldan ayrılmış bir kısım insanlar tarafından “ilahlar” diye adlandırılan putların vasıflarını bildiren bir Âyet-i Kerîme’de Allah Teâlâ (meâl olarak) şöyle buyurur:

“Bu putlar, sizin ve atalarınızın taptığı adlardan başkası değildir. Allah onları destekler bir hüccet de indirmedir.”⁶

Yine Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ (meâl olarak) şöyle buyurur:

“Sizin Allah’dan başka taptığınız, kendinizin ve atalarınızın adlandırdığı isimlerden başka bir şey değildir.”⁷

Allah Teâlâ, onları (ilâh diye adlandırılan putları), müsemmaları, hakikatları olmayan isimler diye vasıflandırmıştır.

Benim “İnsan” sözü ile maksudım: Her dik boylu, yassı tırnaklı, cildi düz ve (istediğinde) gülebilen canlılar değildir. Zirâ bunlardan öyleleri vardır ki, konuşurlar, fakat hevâ ve hevesten konuşurlar. Bilgi edinirler, fakat kendilerine faydası olmayan, zararı dokunan şeyleri öğrenirler. Onlar, dünya hayatının görünüşüne ait bir kısım bilgilere sahip bulunurlar. Lâkin ahirete ait bilgilerden tamamiyle gâfildirler. Bunlar, kitabı kendi elleriyle yazarlar, sonra da onunla az bir menfaât sağlamak için, “İşte bu Allah katındandır.” derler.

Bu gibiler mücadele de ederler. Lâkin bâtıla tutunup onunla hakkı yok etmek için uğraşırlar. Onlar inanırlar da.

(6) En-Necm sûresi, âyet: 23

(7) Yûsuf sûresi, âyet: 40

Fakat şeytana ve putlara inanırlar. Bu gibiler, ibâdet ederler , fakat Allah'tan başkasına, kendilerine faydası ve zararı olmayan bâtil şeylere taparlar. Onlar geceleyin toplanıp konuşurlar, fakat doğru olmayan, hoşnut kalınmayan sözler konuşurlar. Bunlar, namaza da giderler; lâkin usana usana giderler; ve Allah'ı pek az anarlar. Bunlar namaz da kılarlar, fakat onlar kıldıkları namazlarında tamamiyle gâfildirler. Onlar, bazı şeyler anarlar. Lâkin gerçekler kendilerine hatırlatıldığı zaman, hatırlayıp ibret almazlar. Böyleleri duâ ve niyâzda da bulunurlar. Lâkin Allah ile beraber başka ma'buda da yalvarırlar. Bunlar, mallarıyla başkalarına yardım da ederler. Fakat bunu istemiye istemiye yaparlar. Bu gibiler, hâdiseler hakkında hüküm de verirler, fakat onlar hükümlerinde câhiliyet çağı hükümlerini araştırıp benimserler. Onlar, bir takım sözler de tasn'i ederler, lâkin yalan ve bühtan olan sözler tasn'i edip konuşurlar.

İşte bu gibiler, hissolunan şekilleri ile (sûreti zâhirede) insanlardan sayılısalar da, akıl ile kavranan gerçek durumları itibâri ile bunlar, insanlardan olamadıkları gibi, nesnâs bile değildirler.⁸

Nitekim mü'minlerin emîri, Hz. Ali b. Ebi Talib'in (K.V.) "Ey yiğitlere benzeyip te, gerçekte er kişi bile olamayanlar..." mânâsındaki sözleri ile bu durumda olanları tasvir etmiştir.

Daha doğrusu bu vasıfta bulunan insanlar, Allah Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Kerîm'de:

"İnsanların ve cinlerin şeytanları, bazısı bazısını aldatmak için, yaldızlı sözler fısıldayıp dururlar."⁹ meâlindeki âyet-i celîlesinde zikr olunan kimselerdendirler.

(8) Nesnâs: Koğuculuk eden kimse, vahşi hayvan, bir nev'i küçük maymun

(9) El-Enâm sûresi, âyet: 112

İnsanlar, görünüşleri ile değil de, huyları, tabiatları itibâriyle değerlendirildiklerinde, pek çoğu için şair El-Buhturî'nin sözünü gerçeklerden uzak görmemek (mübâlağalı bulmamak) gerekiyor. Buhturî bir şiirinde şöyle demiştir:

“Şu insanların pek çoğunda idrâkimizin kavradığı bu zâhiri sûretler (ve şekil)lerden başka bir şey kalmamıştır.” Bir başka şairin söylediği: “Bunlar hakkında iyiden iyiye düşünüldüğünde, onların pek çoğunun ya merkep, ya kelp, yahutta, yırtıcı canavarlar derecesine indiklerini görürsün.” sözleri de gerçeklerden uzak görülmemelidir.

Bu beyitleri, şiire ait bir takım sözler, veyahut ta mecâzî bir kısım deyimler, zannetmemelisin. Çünkü Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de (meâl olarak) şöyle buyurmuştur:

“Yoksa onların çoğunu hakikaten söz dinlerler, yahut akıllanırlar mı sanıyorsun? Onlar, (âyetlerden faydalanmama hususunda) başka değil, hayvanlar gibidirler. Belki onlar, yolca daha sapıktırlar.”¹⁰

Ben, bu kitapta özet olarak, varlıklar hakkında bilgi verdim. İnsanın bu varlıklar arasındaki yerini anlattım. Kitapta bu varlıkların mebd ve menşe'inden ve bunların sonucundan bahsettim. Gerçek insâniyeti kazanması halinde, insan için, iki âlemd e (dünya ve âhirette) hazırlanmış olan mutluluklara ve bu saâdete ne sûretle erişilebileceğine temâs ettim. İlk olarak da, insanın, kendi zâtını bilmesi gerekli olduğu konusunu hatırlatmakla söze başladım.

Bilinmesi gerekli olan herhangi bir şeyin, mâhiyetini (ne olduğunu) kavrayan bir kimse, onun bütün inceliklerini bilmese bile, yine bu kadarcıkla o şey hakkında bir bilgi

(10) El-Furkan sûresi, âyet: 44

hâsıl etmiş olur. Sizin, bilmediğinizi müdrik olmanız da, sizin için yine bir ilimdir. Çünkü, insanın bilmediğini idrâk etmesi de iki ilimden biridir.

Abdullah b. Abbâs (Allah kendilerinden râzı olsun) demiştir ki: “Bilgisizliğin vereceği noksanlığı,aklı ile kavramayan, isyan etmenin vereceği zilleti kalbinde idrâk etmeyen, kılıcı ile hasmına gâlib gelmekten yorgun düştüğünde (kendisini koruyacak) dostluğu lisânında görülmeyen kimse, gömlekten düğmeyi çözemeyeceği ve âcizlikten kurtulamıyacağı gibi, delil ile şüpheyi birbirinden ayırt edecek bir dereceye de yükselemez.

Bir şeyin faydası bilindiği ölçüde insan,onu arzu eder. O şeyin elde edilmesi hususunda zahmetlere, meşakatlere katlanır. Bunun içindir ki, araştırmak istediği şeyin faydasını bilmeyen kimsenin durumunu bildiren bir âyeti kerîme’de Allah Teâlâ, (meâl olarak) şöyle buyurmuştur:

“İç yüzünü bilmediğin bir şeye nasıl sabr edersiniz?”¹¹

Ey fazilet sahibi insan; bilmiş ol ki, insânî fazîleti elde eden ve nefsinî kötülüklerden arındıran kimseler için hazırlanmış olan kurtuluş ve zafer, pek üstün izzet, şeref ve saâdetlerdir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ (meâl olarak) şöyle buyurmuştur:

“Rûhunu arındıran, muhakkak kurtuluş ve zafere erdi.”¹² Bu üstün izzet ve şerefler, su karıştırılmış sütle dolu iki kalın bardak değildir ki (içindeki madde) az sonra bozulup pis ve murdar mâyi hâline gelsin.

Sefer yapacağın mesâfenin uzak oluşu, sakın sana güç gelmesin. Bir de kâşânesi ve evinin ziyneti, senin hoşuna

(11) El-Kehf sûresi, âyet: 68

(12) Eş-Şems sûresi, âyet: 9

giden kimsenin, yaşayış ve davranışı, seni bu yolculuktan alıkoymasın. Eğer, bu duruma kıymet atfetmeyip bu aldatici ziynetlerden vazgeçecek olursan, onun ziynetini de libâsını da ona bırakmış olursun. Çünkü “Abadan’dan öteye köy yoktur.” Daha doğrusu servete çok düşkün olan böyle bir muhterisi, ancak taş, yahut toprağa veya sürülere yahut da kadına köle olmuş görürsün.

Bu gibi kimseleri Peygamber (S.A.S) Efendimiz yermiş ve böyleleri hakkında (meâl olarak) şöyle buyurmuştur:

“Altın ve gümüşe esir olan, helâk olmuştur. Böylesi, baş aşağı düşüp hüsrana uğrasın. Onun uzuvlarından birine diken batınca (yani bir sıkıntıya uğradığında) çıkarılması için yardıma nâil olmasın.”¹³

Ey fazîletli insan, ihtiras tehlikesinden korunmak hususunda çok dikkatli olmalısın. Zirâ şimdi sen, gençliğinin ilk başlangıcında ve dallarının pek yumuşak olduğu bir çağda bulunuyorsun.

Bil ki, Allah Teâlâ, bir insana, iyi ahlâk ve güzel sûret ihsân eder ve bu kimseyi güzel terbiye edip yetiştirecek bir terbiyeciyi de onun için mukadder kılar. Kezâ bu kimse, ergenlik çağına geldikten sonra da Cenâb-ı Hak, onu, yardımı ile te’yit eder ve her çeşit hastalığı da ondan uzak bulundurur ise, azim ve gayret sahibi bu kimse, kâmil bir insan olmak imkânına sahiptir. Kendisine böyle bir imkân bahşedilmişken rasgele bir canlı (hayvan) olmaya rıza göstermesi doğru olmaz. Kezâ (beşer sûretinde) bir melek olma imkânı var iken, insan olarak kalmaya razı olması da güzel olmaz. Böyle bir insan, her şeye muktedir olan Allah

(13) Buhârî Ebu Hüreyre’den (Şerhimeşarik, cild II, s. 207, İst. 1303)

(*) Abadan, Irak’ta Dicle nehrinin iki kolunun ihta ettiği bir adadır.

Teâlâ katında ve O'nun rızasına mazhariyetle (ve) melekler bile kendisine hizmetle kaim, bir melik mertebesine yükselip sıddıklık kürsüsü ile taltif edilmesi mümkün iken melek olma mevki'inde de kalmamalıdır.

Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de (meâl olarak) şöyle buyurmuştur:

“Melekler, Cennet'in her kapısından o mü'minlerin yanına gelip, şöyle derler: Sabr ettiğiniz şeylere karşılık size selâm olsun. Burası, dünya yurdunun en güzel bir (sonucu ve) karşılığıdır.”¹⁴

Allah Teâlâ, bu saâdete erişmeye bizleri muvaffak kılsın, ve bizi Kur'ân-ı Kerîm'deki:

“Resûlüm, eğer yakın (ve dünyevî) bir kazanç, normal bir yolculuk olsa idi, elbette onlar, Sana uyarlardı. Fakat meşakkatle kat'edilecek mesâfe, onlara çok uzak geldi.”¹⁵ meâlindeki âyet-i kerîme'de vasf olunan tenbel-lerden eylemesin.

Allah Teâlâ bizi de, seni de, Kur'ân-ı Kerîm'deki:

“Allah mü'minlerin kalplerine imânlarını katmerli bir imân ile artırmaları için sekînet (sabır ve sebat, Allah'ın nezdinde olanlara itimad) indirir.”¹⁶

Ve yine:

“Mü'minler o kimselerdir ki (Allah) imânı kalplerine yazmış ve bunları, kendinden bir rûh ile desteklemiştir.”¹⁷ meâlindeki âyet-i celîlerinde vasfolunan mü'minlerden eylesin. Tâ ki “Susayan bir kimsenin engin çöllerdeki serâbı, su zannedip de, oraya geldiğinde hiç bir şey bulamadığı gibi” sen de boş yere aldanıp mağrur olmayasın.

(14) El-Raad sûresi, âyet: 23-24

(15) Et-Tevbe sûresi, âyet: 42

(16) El-Feth sûresi, âyet: 4

(17) El-Mücâdele sûresi, âyet: 22

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANIN KENDİ NEFSİNİ BİLMESİNE DAİRDİR

Hakîmler*, “İnsana ilk lâzım olan bilgi, kendi öz nefsi bilmesidir.” demişlerdir. Bu bilginler, diğer bir izahlarında da “İnsan için ilk gerekli olan bilgi, Allah Teâlâ’yı bilmektir.” demişlerdir.

Aslında bu iki izah arasında bir zıtlık yoktur. Çünkü onlar: “İnsana ilk lâzım olan bilgi, kendi nefsi bilmektir.” sözlerinde sına’î tertip itibâriyle önceliği kast etmiş bulunuyorlar. Yine bunun gibi onlar; “İnsan için ilk gerekli olan bilgi, Allah Teâlâ’yı bilmektir.” sözleri ile de şeref ve üstünlük bakımından önceliği kastetmişlerdir. Zirâ bilgilerin en üstünü, Allah Teâlâ’yı bilmektir.

İnsan, kendi nefsi bilmekle de, birçok şeylere marifet hâsıl etmiş olur.

BİRİNCİSİ: İnsan ancak kendi nefsi bilmiş olması vâsıtasıyla başka şeylerin de bilgisini elde edebilir. Kendi nefsi bilmeyen bir kimse, başka hiçbir şeyi de bilemez.

İKİNCİSİ: Daha sonra beyân edeceğimiz gibi, insan yaratılmışların hepsi kendisinde derlenen bir “hulasa”dır. O halde kim kendi öz nefsi gereği gibi bilirse varlıkları da anlamış olur. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ Kur’ân-ı

(*) Hakîm: Kendisine ilim ve hikmet verilen, özü ve sözleri ile sünnete uygun davranışta bulunan bilgin demektir. Çoğulu “Hükemâ” gelir. (Mütercim).

Kerîm'de (meal olarak) **“Kendi nefisleri hakkında iyiden iyiye düşünmediler mi? Allah, gökleri ve yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak hak (ve adalet) üzere ve nihâyete erecek belli bir süre için yaratmıştır. Doğrusu, insanlardan çoğu Rab’larına kavuşmayı cidden inkâr edicidirler.”**¹ buyurmuştur.

Bu âyet-i kerîme’de şu husûsa tenbih buyurulmuş-tur: Eğer onlar, kendi öz nefisleri hakkında iyiden iyiye düşünöpte kendi nefislerini bilselerdi, kendilerini bilmeleri sebebiyle de varlıkların hakikatlarını, fânî (geçici) ve bâkî olanlarını bilmiş olurlardı; ve yine bu bilgi yardımı (sebebi) ile göklerin ve yerlerin mâhiyetlerini idrâk ederlerdi de Rab’larının huzuruna kavuşmak demek olan “Öldükten sonra dirilmeyi” inkâr etmiş olmazlardı.

Nitekim bir âyet-i kerîmede Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Gerek âfâkta ve gerekse kendi nefislerinde âyetlerimizi onlara göstereceğiz. Nihâyet O’nun (İslâm’ın) hak olduğı, şüphesiz kendileri için de apaçık meydana çıkacaktır. Rabb’in her şeye hakkıyla şahid olması sana kâfi değil mi?”²

Yine bir başka âyet-i kerîmede Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Arzda, kâmil bilgi sâhipleri için, (Cenâb-ı Hakk’ın mutlak kudretine delâlet eden) nice âyetler vardır. Kendi nefislerinizde de (nice âyetler var) görmezmissiniz?”³

ÜÇÜNCÜSÜ: Nesfisini bilen kimse, âlemi de bilmiş

(1) El-Rûm sûresi, âyet: 8

(2) Fussilet sûresi, âyet: 53

(3) Ezzâriyat sûresi, âyet: 20-21

olur. Âlemi bilen kimse ise, Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yaratırken, O'nun azamet ve kudretini ve göklerin, yerin yaratılışını apaçık müşâhede etmiş gibi olur. Böylece bu yaratılış keyfiyeti, kendilerini şaşırtan bilgisizler ve inkârcılar gibi olmaktan uzak kalır. Nitekim bu husûsu bilemeyen ve bilgisizlikleri yüzünden inkâra sapanlar hakkında Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurur:

“Ben, ne gökleri ve ne yerin yaratılışında ve ne de kendilerinin yaratılışında onları şâhit tutmadım. Saptıranları yardımcı edinmiş de değilim.”⁴

DÖRDÜNCÜSÜ: İnsan, kendi rûhunu bilmekle rûhânî âlemi ve onun bâkiliğini bilir. Kezâ kendi maddî vücûdunu bilmekle de maddî âlemi ve onun sonlu (ve geçici) olduğunu anlamış olur. Böylece fânî ve geçici olanların hasisliği (değersizliği)ni; iyi ve bâkî olanların da şeref ve üstünlüğünü idrâk eder.

BEŞİNCİSİ: Kendi nefsinin bilen bir kimse, Peygamber Efendimizin, (S.A.S) **“Düşmanı'nın en zararlısı, iki yanındaki kaburgalarının arasında bulunan nefsin-dir.”**⁵ meâlindeki hadîsleriyle bildirilen ve insanın kendi benliğinde gizli bulunan düşmanlarını anlamış olur. Böylece onlardan korunmak yolunu bulur ve Cenâb-ı Hakk'a sığınır. Nitekim Peygamber Efendimiz (salât ve selâmı üzerine olsun):

“Yâ Rabb, bana doğru yolumu ilhâm et ve nefsimin fenâlığından beni koru”⁷ diye Cenâb-ı Hakk'a niyâzda bulunmuştur. Yine Hz. Peygamber (S.A.S) bir duâlarında da

(4) El-Kehf sûresi, âyet: 51

(5) El-Beyhaki “Sünen” de, Künuzül-Hakaik, Camiü's-Sağir hasiyesinde C.1, s.32

(6) Tirmizi, İmrân b. Hasın'dan Riyâzü's-Sâlihîn: 527

şöyle buyurmuşlardır: **“Yâ Rabb, göz açıp kapayıncaya kadar da olsa, beni nefsimin ümîdine bırakma, (eğer nefsimin ümîdine kalırsam) helâk olurum.”**⁷

Gizlenen düşmanlarını, gizlendikleri yerleri ve düşmanların ne sûretle harekete geçebileceklerini bilen bir kimse, güzel bir tarzda olanlardan sakınır ve en iyi bir şekilde onlar ile mücâhadede bulunur. Böylece Allah Teâlâ'nın kendi yolunda cihadda bulunanlara va'ad ettiği, mükâfatlara hak kazanır. Gizlenen düşmanlarını ve onların saklı kalacakları yerleri bilemeyen kimseye, düşmanı olan hevâ ve hevesi, akıl sûretinde gözükebilir. Bu yüzden de o kimse, haddi zâtında bâtıl olan şeyi, hak olarak tasavvur ve kabul etme yanlışlığına düşer. Peygamber Efendimiz, (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) **“Hevâ ve heves şeytandır.”** buyurmuşlardır. Bir başka hadislerinde de: **“Hevâ ve hevesât, Allah'tan başka kendisine tapılan (bâtıl) bir ma'bûddur.”** buyurmuşlardır.

Ayrıca Hz. Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun):

“Yeryüzünde hevâ ve hevesten daha fenâ ve Allah'ın mebgûzu olan bir ma'bûda tapılmamıştır.” buyurduğu ve daha sonra da şu meâldeki âyet-i kerîme'yi okuduğu rivâyet edilmiştir:

“Resûlüm, gördün mü o hevâ ve hevesini ma'bûdu edineni? Şimdi onun üzerine sen mi vekil olacaksın?”⁸

ALTINCISI: Nefsini bilen kimse, onu idâre etmesini de bilir. Kendi nefsinin güzel (ve âdil) bir siyâsetle idâre eden

(7) El-Camiu's - Sağır, c.I, sh. 57, 1929 Mısır

(8) El-Furkân sûresi, âyet: 53; El-Camili Ahkâmı Kur'ân, c. XIII, sh.35, aynı eser, c. XVI, sh.166 vd.

kimse, âlemi de güzel ve adîl bir siyâsetle idâre etmeye muktedir olur. Bu sûretle **“Allah, yeryüzünde sizleri (öncekilere) halef kılar.”**⁹ meâlindeki âyet-i celîle’de de zikr olunan ve Allah’ın yeryüzündeki (nâib ve) halifelerinden olur. Kezâ yine Allah Teâlâ’nın **“Sizleri Allah arzda hükümrân kıldı.”**¹⁰ meâlindeki âyet-i kerîmesi’nde zikr olunan, hükümrân kimselerden olma mutluluğuna erer.

YEDİNCİSİ: Nefsini bilen kimse, herhangi bir insanda gördüğü bir kusurun kendi şahsında da olabileceğini düşünür. Böylece bir eksikliğin, kendisinde ya görünür halde bulunabileceğini yahut da ateşin çakmak taşında saklı olduğu gibi, bu kusurlar da kendi nefsinde gizli olabileceğini düşünür.

Böyle bir şuûra sâhip bulunan kimse, başkalarını arkadan çekiştirmez, insanları alaya almaz, onları ta’n etmez. Zîrâ, başkasında görülecek bir kusurun, kendisinde de olabileceğini kabul eder. Kendi kusurlarını görebilen kimse ise, Hz. Peygamberin (Allah’ın salât ve selâmı üzerine olsun):

“Kendi kusurlarını gidermekle meşgul olup da başkalarının kusurlarını araştırmağa vakit bulamayan kimseyi, Allah Teâlâ rahmetine mazhar kılsın.”¹¹ diye duâ ettiği, mes’ût kimselerden olmaya lâayık olur.

Kabul etmek gerekir ki, nefsin aybını (kusurunu) bilmek, pek çetin bir iştir. Çünkü her insan, kendi nefsinin çok sever, insanın, kendisine olan sevgisi, onu kendi kusurlarını göremez bir duruma getirir. Nitekim Hz. Peygamber (Allah’ın salât ve selâmı üzerine olsun) hadîslerinde şöyle buyurmuşlardır:

(9) El-A’raf sûresi, âyet: 129

(10) El-Mâide sûresi, âyet: 20

(11) Mecmeu’z-Zevâid ve Menbau’l-Fevâid, c. 66, sh. 229

“Bir şeyi çok sevmen, (onun kusurlarına karşı) seni kör ve sağır eder.”¹²

Bir şeyin kusurlarını görme husûsunda, kör ve sağır durumunda olan kimse, çok kere onu beğenir. Halbuki insanın kendisini beğenmiş olmasından daha büyük bir zarar düşünülemez.

Nitekim ba’zı âlimler, şöyle demişler: “Yalancı olan kimse, haktan uzak olmanın son derecesinde bulunur. Riyakârın durumu ise, yalancının durumundan daha kötüdür. Çünkü; yalancı, sözü ile yalan söylediği halde, riyakâr, hem sözü ile hem de fiil ve davranışları ile yalan söylemektedir.

Kendini beğenmiş kimse, durum itibâriyle yalancıdan ve riyakârdan daha kötü bir halde bulunur. Çünkü; yalancı ile riyakâr bu kötü durumlarından az da olsa faydalandıkları olur. Fakat kendini beğenmiş kimsenin, bu kötü durumunda hiçbir fayda yoktur.

Diğer taraftan yalancı ile riyakâr, durumlarını bildiklerinden bu konuda kendilerine vereceğiniz nasihat ba’zan fayda verir ve kendilerinde olumlu bir te’sîr yapar. Lâkin kendini beğenmiş ise, böyle bir öğüt ve faydalı aydınlatmalardan istifâde edemez. Zîrâ, kendi durumuna cahil olduğu için, sizin ona yapacağınız güzel öğütleri, boş ve mânâsız sözler diye kabul eder.

SEKİZİNCİSİ: Nefsini bilen kimse, muhakkak ki Allah Teâlâ’yı da bilir. Rivâyet edilmişti ki; Allah Teâlâ’nın Peygamberlerine indirdiği her kitapta şu meâlde bir ibâre mevcut olmuştur:

“Ey insan, nefsini bil. Rabbini bilmiş olursun.” İşte bu ifade Allah Teâlâ’nın Kur’ân-ı Kerîm’de bildirdiği:

“Kudretimize delâlet eden âyetlerimizi, âfâkta ve kendi öz nefislerinde onlara göstereceğiz.”¹³ meâlindeki Âyet-i Kerîme’nin mânâsıdır.

(12) Camiüs-Sağır C.1, S.146 Ebu Davud’dan naklen

(13) Fussilet sûresi, âyet: 53

Diğer taraftan, yukarda zikrettiğimiz bu haberde üç türlü tefsîr vardır. Bunlardan:

Birincisi: Nefsi bilmekle, Allah Teâlâ'yı bilme şuûruna erişilir. Meselâ: Şu söz her zaman kullanılan ta'bîrlerdendir: "Arapçayı iyi belle, fıkıh bilgisini elde edersin." Bu demektir ki, arapçayı öğrenmekle fıkıh bilgisi arasında bir kısım öğrenilmesi gerekli hususlar mevcut ise de bu dil öğrenmekle fıkıh ilmini elde etme imkânları hâsıl olur.

İkincisi: İnsan, kendi nefsinin bildiği mi, arada herhangi bir fâsıla (kesinti) olmaksızın o kimsede "Ma'rifetu'llah" hâsıl olur. Güneşin doğması ile zaman bakımından bir gecikme olmadan, ziyâ hâsıl olması gibi, nefsi bilmekle de öylece Allah Teâlâ'ya ait bilgi hâsıl olur.

Üçüncü: Allah Teâlâ'yı bilmek, ancak nefsin bilmesi ile gerçekleşir. Çünkü, sen kendi nefsinin gerçekten bildiğin takdirde bu âlemi de bilmiş olursun. Âlemi bilince de, onun, sonradan yaratıldığını kesin olarak idrâk edersin. Sonradan var olan bu âlem için, onu ihdas eden bir yaratıcıya ihtiyacın zarûrî olduğunu da kesin olarak kavramış olursun. Ve bu yaratıcı, hiç bir veçhile, yaratılmış olan âleme benzemez. İşte bu bilgi, Allah Teâlâ'yı bilmenin en üstün ve en son mertebesidir.

Bilginler demişlerdir ki; mü'minlerin emîri Hz. Ali'nin (Allah ondan râzı olsun), "Akıl, kulluk görevini gereği gibi yerine getirmek içindir. Rubûbiyyetin (ne olduğunu) idrâk için değildir." meâlindeki sözleri işte yukarda açıklanan mânâyâ delâlet etmektedir.

Hz. Ali (K.V.) daha sonra inşa ettiği şu meâldeki manzûmesini okumuştur: "İnsan, rûhun keyfiyetini idrâk etmekten âciz bulunuyor. O, başlangıcı olmayan ve her şeyi kudret ve iradesine râim eden Allah Teâlâ'yı nasıl idrâk edebilir? Eşyayı ilk olarak yoktan var eden de O Allah'tır. Ruhu, yaratılmışlardan bir zerre olan, (insan),

O'nu nasıl müdrik olur?"

Hız. Ali (Allah O'ndan razı olsun) diğér bir manzûmelerinde de meâl olarak şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın, kûnh ve hakîkatını bilmekten âciz olduğunu kavramak, idrâktir. O'nun Zâtı ehadiyetinin kûnh ve sırrını araştırmak ise şirktir. Yaratılmışların gönül sırları (azm ve niyetleri) içerisinde öyle yüce himmetler vardır ki, onu keşf edip bilmekten, cinler de, melekler de âciz kalmıştır. Ona ancak Cenâb-ı Hakk'dan gelen ve O'nun bahş ettiği hidâyet ışığı yol gösterir de O (himmeter) öyle kavranır. Bunu da, Allah'ın sevgili kulu (velîsi) olan kimse, daha iyi idrâk eder."

Allah Teâlâ'yı ma'rifet, O'nun eserlerini akl-ı selîm ile düşünmek ve tetkik etmekle mümkün olduğundan Hız. Ebû Bekir Sıddîk (Allah O'ndan râzı olsun) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ'yı bilmenin (ma'rifetin) en son mertebesi, O'nu idrâk etmekteki kusur ve âczini bilip itiraf etmektir."

Kur'ân-ı Kerîm'de de Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmaktadır.

"Siz, o kimseler gibi olmayın ki, onların kendileri, Allah'ı unuttular, Allah da, kendilerini, kendilerine unutturdu. İşte onlar, Allah'ın tâatından çıkanların tâ kendileridir."¹⁴

Bu âyet-i kerîme'de Allah Teâlâ tarafından şu husus hatırlatılmış oluyor. Eğer onlar, kendi nefislerini bilselerdi muhakkakki Allah Teâlâ'yı da bilirlerdi. Allah'ı bilmediklerine göre, onların Cenâb-ı Hakk'ı bilmemeleri, kendilerini de bilmediklerini göstermektedir.

(14) El-Haşr sûresi, âyet: 10

İKİNCİ BÖLÜM

VARLIKLARIN, CİNSLERİNİN ZİKREDİLMESİ VE BUNLAR ARASINDA İNSANIN YERİ

Bil ki, Allah Teâlâ, varlığı kendinden ve zarûrî olan Zât-ı Kibriyâ'dır ve O'nun varlığı hiç bir sebebe muhtaç değildir. Hakîkatta O, her varlığın gerçek sebebidir. Her mevcût, Allah Teâlâ'nın yaratması ile vardır ve varlığının devamı da yine ancak Allah Teâlâ'nın yaratması ile olur.

Yaratılmış varlıklar; biri, yüce âleme mensûp ve akıl ile idrâk olunan varlıklar; diğeri, hisler ile müşâhede edilen ve maddî âleme mensûp fizikî varlıklar olmak üzere iki bölüme ayrılırlar. Allah Teâlâ'nın, yüce âleme mensûp ve akıl ile idrâk olunan varlıkları yaratması, maddî âlemde bulunan varlıkları yaratmasından daha öncedir.

Nitekim, "Allah Teâlâ'nın, ilk defa kalemi, sonra da Levh-i Mahfûz'u yarttığı ve kaleme, "kıyâmet gününün vukûuna kadar, olacak bütün şeyleri yaz" diye buyurduğu rivâyet edilmiştir. Allah Teâlâ, ilk olarak akli yaratmış ve ona; **"beri gel"** buyurmuştur. Akıl da bu ilâhi hitaba uyarak gelmiş. Sonra Cenâb-ı Hakk, akla **"git"** buyurmuş ve akıl da emri hemen yerine getirmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, akla şöyle buyurmuştur: **"Zât-ı Kibriyâ'ma kasem ederim ki, senden daha üstün bir varlık yaratmadım ve ancak seninle mükellef tutarım. Ve seninle mükâfatlandı-rırım. Sevab ve cezâ da ancak seninledir."**

Burada zikr olunan akıldan maksat, beşerî akıllar değildir. Buradaki akıl kelimesi ile beşerî akıllar, kendisinden neş'et eden pek şerefli bir cevhere işâret edilmiştir. Bilginlerden bir kısmı da şöyle demişlerdir: "Burada zikr olunan akıldan maksat, başka bir hadîsde zikr olunan kalemnden ibârettir." Gerçekleri lâıykıyla ancak Allah bilir.

Ulvî âleme mensûp varlıkların yaratılmasından sonra, Allah Teâlâ rûhânî olan varlıkları var etti. Bu rûhânî varlıklar (melekler), Allah Teâlâ'ya ibâdet etmekten ne büyüklenirler ve ne de yorulurlar. Bu rûhânî varlıkların yaratılması, "ibda'" yolu ile dir. İbda', bir şeyi maddesiz olarak ve kendisinden önce mevcut olmayandan (yoktan) var etmek demektir.

Allah Teâlâ daha sonra dört unsuru (eskilerin "Enâsır-ı Erba'a" dedikleri, toprak, su, hava ve ateşi) cansız varlıkları, bitkileri ve hayvanları yaratmıştır. Daha sonra da sûret-i insâniyeyi (insanî varlığını) yaratmış ve onu tamamlayıp kemâle erdirmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun), bir hadîs-i şerîfte meâl olarak, "**Allah Teâlâ, birinci gün şunu, ikinci günde şunu yarattı... Cum'a günü gündüzün sonunda insanın hilkatini kemâle erdirdi.**"¹ buyurmakla bu husûsa işâret etmiştir.

Halk (yaratmak) kelimesi, ekseriyetle bir şeyin kendisinden önce mevcûd olan bir maddeden yaratılması mânâsını ifâde eder. İnsanın topraktan yaratılması (halk edilmesi) gibi ve bu, bir şeyi terkip etmek suretiyle vücûda getirmeyi iktizâ eder. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur.

"Biz herşeyden de çift çift, yaratmışızdır. Olur ki, inceden inceye düşünürsünüz."²

(1) El-Camîu's - Sağır, c. II, sh. 5, Müsnedi Ahmed'den

(2) Ez-Zâriyât sûresi, âyet: 49

Terkip edilmek sûreti ile vücûda getirilen mürekkep eşyaya da Allah Teâlâ şu meâldeki Âyet-i Kerîme ile işaret buyurmuştur:

“Yeryüzüne bir bakmadılar mı ki, biz orada her güzel çiftten nice nebatlar bitirmişizdir.”

Bil ki, “ibda’ yolu” ile var edilmiş olan varlıkların hepsi, tam ve kemâl mertebededir ki; onlarda bir noksanlık bulunmaz. “Mübde’ât” adı verilen bu varlıklarda eğer noksanlık bulunsa idi bu, onları “ibda’ yolu” ile yaratan Hâlîk’in da noksanlığına delâle ederdi.

Diğer yaratılmışlara gelince onlar, başka maddelerden terkip edilmek sûretiyle vücûda getirilmişlerdir. Bu itibarla bunlarda noksan bulunabilmektedir. Bu varlıklarda bulunan noksanlık ta kendilerinin terkîp edildiği maddelerden dolayı ârız olmaktadır. Onları terkip edip vücûda getiren yaratıcıda bir noksanlık olmasından değildir. (Çünkü o noksandan münezzehtir).

Bu sebepledir ki, ulvî âleme mensûp olan ve “ibda’ yolu” ile yaratılmış olan varlıklara, bu durumdan, başka duruma geçme gibi bir istihâle, bir bozulma ârız olmaz. Onlar, Allah Teâlâ’nın bu âlemdeki nizamı, ref’edeceği, zamana kadar yaratıldıkları durumda bâki kalırlar...

İnsana gelince: İnsan da ikidir. Bunlardan birincisi, beşeriyetin babası olan Âdem Peygamberdir. Âdem Peygamber, diğer insanlara nisbetle, kendisinden başka dâneler meydana getirilen tohum gibidir. Allah Teâlâ Âdem’in yaratılmasını, tâlim ve terbiye (bilgi öğretilme ve ye-tiştirilme)sini doğrudan kendisi îfâ buyurmuştur. Nitekim Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de, **“Kendi kudret elimle ya-**

rattığıma, secde etmene ne manî oldu?”⁴ ve yine **“Allah, Âdem’e, Esmânın tamâmını öğretti.”⁵** meâlindeki Âyet-i Celîle’ler ile bu husûsa işaret buyurmuştur.

İnsanın ikincisi de Âdem Peygamberin evlâtlarıdır. Bunları yaratan da yine Allah Teâlâ’dır. Lâkin Cenâb-ı Hakk, bunların yaratılmalarını, yetiştirilip bilgi öğretilmelerini, biri cismânî, diğeri rûhanî olmak üzere iki çeşit sebebe bağlı kılmıştır.

Bu iki nev’iden biri, cismânîdir: Ana ve baba gibi. İkincisi ise, rûhânîdir: “Mudebbirât ve Mukassimât” adı verilen melekler gibi ki, bu melekler, insanın inşa ve yetiştirilmesi hususları ile görevli bulunurlar.

Nitekim bir Hadîs-i Şerîf’te şöyle rivâyet edilmiştir:

“Çocuk ana rahminde kırk gün nutfе, olarak bulunur. Sonra bir kan pıhtısı,(yapışıp tutunan madde haline gelir),sonra bir et parçası durumuna gelir. Daha sonra Allah Teâlâ, bir melek gönderir de ona (insanî) rûh nefheder.”⁶

Bunun benzeri meâlde daha başka hadîsler de vardır.

Bir de ana ve baba çocuğun varlığının sebebi olduklarından, Allah Teâlâ ana ve babanın hakkını pek büyük tutmuş, kendisine şükredilmesini emrettikten sonra, ana ve babaya teşekkür edilmesini evlât üzerine vacip kılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hakk Kur-ân-ı Kerîm’de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Bana şükret. Bir de ana ve babana teşekkürde bulun.”⁷

Arap dilinde çocuğa “İbn” adı verilir. Bu kelime: “Binayı kurdum” aslından alınmadır. Burada şu hûsusa dikkat çekilmektedir. Bir mimar için vücûda getirdiği mimarî eser (bina), ne ise, baba için de evlât öyle sayılır.

(4) Sa’d sûresi, âyet: 75

(5) El-Bakara sûresi, âyet: 31

(6) El-Câmiu’s - Sağır, c. 1, sh. 87, Buhârî’den

(7) Lokan sûresi, âyet: 14

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSANIN, KENDİLERİNDEN YARATILDIĞI ASLÎ UNSURLARIN ZİKREDİLMESİNE DÂİRDİR

Allah Teâlâ, Âdem Peygamberi yarattığı aslî maddeleri beyân etmiş ve Âdem'i, yedi merhaleden geçirdikten sonra, insan hâline getirdiğine dikkatlerimizi çekmiştir.

Cenâb-ı Hakk, Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli yerlerinde, hikmetinin iktizâsına uygun olarak, bu yedi merhaleye işaret buyurmuştur. Meselâ Kur'ân-ı Kerîm'in bir yerinde (âyetinde):

1- **“Allah, O’nu (Âdem’i) topraktan yarattı.”**¹ buyurmuş ve burada O’nun ilk mebdetine (başlangıç unsuruna) işaret etmiştir.

2- Diğer bir âyetle: **“O’nu çamurdan yarattı.”**² buyurmuş ve burada su ile toprağı birleştirdiğine işaret etmiştir.

3- Başka bir âyetle de: **“Hame-i mesnûndan =durumu değişmiş kara balçıktan yaratıldığını”**³ zikrederek, havanın etkisi ile az ölçüde değişmiş çamur haline işaret edilmiştir.

4- Kezâ diğer bir âyetle de: **“Biz insanı sâbit ve yapışkan bir çamurda yarattık.”**⁴ buyurmuştur. Burada

(1) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 59

(2) Es-Secde sûresi, âyet: 79; Sa'd sûresi, âyet: 71

(3) El-Hicr sûresi, âyet: 26

herhangi bir şekli kabul etmeye elverişli ve mutedil bir halde mustakar çamur durumuna işaret edilmiştir.

5- Yine Kur'ân-ı Kerîm'de bir başka yerde de rengi değişmiş ve **"ses çıkaran kuru balçıktan yaratıldığı"**⁵ beyân buyurulmuştur. Burada, onun kurumuş ve dokunulduğunda kendisinden ses çıkar durumda bulunduğu işaret edilmiştir.

6- Diğer bir âyette de, **"Toprak testi gibi ateş pişirilmiş ve ses veren kuru balçıktan yaratıldığına"** işaret edilmiştir. Bu ise, onun, ateş (Güneş enerjisi) iyice ıslah edildiği ve adete saksı gibi merhaleden geçirilmiş olması demektir. Bu ateşin etkisi iledir ki, insanda Şeytan tesirine kapılma meyli hâsıl olmuştur.

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de: **"O, insanı topraktan bardak gibi çınlayan kupkuru bir balçıktan yarattı. Ve Cannı (Cinlerin babasını) da yalın bir ateşten yarattı."**⁶ meâlindeki âyet-i kerîme ile bu cihete işaret etmiştir.

Bu âyette şu husûsa tenbîh buyurulmuştur ki, balçıktan yapılmış bardakta ateşin te'sîri olduğu kadar, insanlarda da, şeytanın te'sîrinde kalma isti'dâdı bulunmaktadır. Ayrıca şeytanın kendisi de, istikrarı olmayan yalın ateşten yaratılmıştır.

7- Allah Teâlâ daha sonra da insana rûh nef edilmekle (verilmekle) onun yaratılışının kemâle erdirildiğine tenbîh ile meleklerle hitâben ve meâl olarak şöyle buyurduğunu bildirmiştir. **"Ben, muhakkak çamurdan bir insan yaratıcıyım. Artık onun hilkatını tamamlayıp, içerisine de kendi rûhumdan üfürdüğüm zaman, kendisi için derhal (Bana) secdeye kapanın."**⁷

(4) Es-Saffât sûresi, âyet: 11

(5) El-Hicr sûresi, âyet: 33

(6) Er-Rahmân sûresi, âyet: 14,15

(7) Sâd sûresi, âyet: 72

Görüldüğü üzere insanın, geçirilmiş olduğu bu yedi safhaya işaret edilmiştir. Bundan sonra Cenâb-ı Hakk, insan ruhunu bilgiler (ilimler) ve edepler ile, terbiye ile, techiz edip, onu kemâle erdirdiğine “Allah, Âdem’e **Esmanın** (eşyanın isimlerinin) **tamâmını öğretti.**”⁸ meâlindeki âyet-i kerîme’siyle tenbîh buyurmuştur.

Diğer taraftan, Allah Teâlâ, Âdem oğullarının yaratılmasını ve onları yarattığı unsurları, bir durumdan diğerine geçirilmek sûretiyle meydâna getirildiklerini zikretmiştir. Böylece Âdem peygamberi yedi merhaleden geçirdiği gibi, (onun) evlâtlarını (insanları) da yedi safhadan geçirdikten sonra, onları insan durumuna getirdiğini bildirmiştir. Nitekim Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de bir âyet-i kerîmede meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“And olsun Biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir hülâsadan yarattık. Sonra onu sarp ve metin bir karargah-ta bir nutfе yaptıktan sonra, o nutfeyi bir kan pıhtısı hâline getirdik. Derken o kan pıhtısını,¹⁰ bir çiğnem et yaptık, o bir çiğnem eti de, kemiklere kalbettik. Ve o kemiklere de et giydirdik. Bilâhare onu başka bir yaratılışla inşa ettik. Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şânı ne yücedir.”⁹

“Bilâhare onu başka bir yaratılışta inşa ettik.” meâlindeki âyet-i celîle ile Cenâb-ı Hakk, insana bahşettiği akıl, düşünce ve konuşma isti’dat (ve kâbiliyyetler) gibi meziyetlere işâret buyurmuştur.

Denilirse ki âyet-i kerîme’de meâl olarak “...kemiklere et giydirdik,” denilmiş de “kemikten et yarattık” de-

(8) El-Bakara sûresi, âyet: 31

(9) El-Mü’minûn sûresi, âyet: 12-14

(10) Kan pıhtısı görünümünde yapışan tutunan madde

nilmemiştir. Yani önceki cümlelerde geçen ifâde bu cümlede tekrar edilmemiştir. Sebep ne olabilir? Cevâben denilebilir ki; Allah Teâlâ burada bedîi san'atındaki bir inceliğe işaret buyurmuştur. O da şudur: İnsan yaratılışında nutfе, istihâlelerden sonra kemik haline inkılâp etmekle son buluyor. Bundan sonra Allah Teâlâ başka bir yaratılış ile (ve nutfeden olmaksızın) et inşa etmiştir. Bunu âdetâ insanın giyeceği ve eskidiğinde de çıkarıp atarak yenileyeceği bir elbise mesâbesinde kılmıştır. Bunun içindir ki, hayvanın herhangi bir yerinden bir et parçası kesildiği zaman umûmiyetle yerine yenisi gelir. (Koruyucu hücreler orasını onarırlar.) Lâkin kemik kesilip alındığı takdirde yenisinin yerine gelmesi mümkün değildir.

Diğer taraftan denilirse ki; insanların hepsinin çamurdan, süzölmüş hülâsadan yaratıldığına nasıl hükmolunabilir? Çünkü böyle bir balçıktan yaratılan yalnız Âdem Peygamber'dir, insanların hepsi değildir. Bu soruya iki şekilde cevap verilmiştir:

Birincisi şudur: Allah Teâlâ Âdem'i çamurdan süzölmüş hülâsadan yaratmıştır. O halde onun evlâdı (çocukları) da onun gibi böyle bir çamurdan yaratılmış demektir.

İkincisi de şudur: İnsan, nutfeden tekevvün eder ve ana rahmindeki maddeler ile beslenir. Bunların her ikisi de ana ve babanın beslediği gıdalardan meydana gelir. Bu gıdalar da bitkiler ve hayvanlardan sağlanır. Hayvanlar ise, nebatlardan gıdalarını alırlar. Bitkiler ise çamurdan süzölen hülâsadan meydana gelir. O halde insan, çamurdan süzölmüş hülâsadan yaratılmış demektir.

Allah Teâlâ, bu hususlara insanların dikkatlerini çek-

miş ve Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Hakikaten biz o suyu (yağmuru), bo bol döktük. Sonra toprağı iyiden iyiye yardık. Bu sûretle o toprakta dâneler, üzümber ve yoncalar, zeytin ve hurmalar bitirdik.”¹⁰

Yine Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de: **“And olsun ki Biz insanı, çamurdan süzülmüş bir balçıktan yarattık. Sonra Onu, sarp ve metin bir karargâhta nutfe yaptık.”**¹¹ **“Allah, sizi topraktan, sonra bir damla sudan yarattı.”**¹² meâlindeki Âyet-i Kerîmeler ile bu husûslara işaret etmiştir.

Allah Teâlâ, insanı topraktan yarattığını böylece bildirdikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'de başka âyetlerde de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Sizi bir topraktan yaratmış olması, O'nun mutlak kudretine delâlet eden, âyetlerindendir. Sonra da siz her tarafa yayılır bir beşer oldunuz.”¹³, **“O, insanı da çamurdan yaratmaya başlayan yaratıcıdır. Sonra da onun zürriyetini, hakir bir sudan meydana gelen maddeden yaratmıştır.”**¹⁴

Burada âyet-i kerîme'de geçen insan sözü ile Âdem Peygamber kastedilmiştir. Bunun içindir ki, âyet-i kerîme: **“Sonra da onun zürriyetini hakir bir sudan yarattı...”** cümlesi yeralmıştır ve bu son âyette insan yaratılışındaki ilk madde olan toprak zikredilmemiş ancak

(10) Abese sûresi, âyet: 25-29

(11) El-Mü'minûn sûresi, âyet: 12

(12) Fatır sûresi, âyet: 11

(13) Er-Rûm sûresi, âyet: 21

(14) Es-Secde sûresi, âyet: 7-8

nutfeden bahsetmekle yetinilmiştir.

Bu bölümde zikrettiğimiz prensipler, Kur'ân-ı Kerîm'de, ayrı ayrı yerlerde zikredilmiştir. Cenâb-ı Hakk, İlâhî hikmeti iktizâsınca herbirinin tahsîs edildikleri çeşitli yerlerde zikredilmesini dilemiştir.

Bu eseslerden herbirinin, tahsîs edildiği sûrelerde zikredilme hikmetlerini uzun uzadıya açıklamaya bu kitabın hacmi müsâit değildir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EŞYANIN KUVVET VE İSTİ'DATLARININ İNSAN- DA ÖZET OLARAK TOPLANDIĞINA DÂİRDİR

İnsan; eşyada mevcût, kuvvet ve isti'datların, kendisinde toplandığı bir varlıktır. İnsanın yaratılışı da, kendi vücûdunda mündemiç eşyânın yaratılmasından daha sonradır. Bu husûsa Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de işâret buyurmuştur. âyet-i kerîme meâl olarak şöyledir:

“Allah, her şeyin yaratılışını güzel yapan ve insanın yaratılmasına da çamurdan başlayan Zât-ı Kibriyâ’dır.”¹

Peygamber efendimizin yukarıda zikri geçen hadîslerinde de bu husûsa işâret edilmiştir.²

Allah Teâlâ, âlemdeki basît veya mürekkep (birleşik) unsurların, kuvvet ve isti'datlarını, rûhânî ve maddî varlıkların, “ibda' yolu” ile var edilenlerin ve diğer yaratılmışların özelliklerini, insanda cem etmiştir. İnsan, âlemde mevcût eşyâdan meydana gelmesi, onda bulunan asıl madde ve isti'datlardan yaratılmış olması itibâriyle, insanın kendisi başlı başına bir kâinattır. Onun şeklinin küçültülmesi ve âlemde mevcût varlıkların kuvvet ve isti'datlarının kendisinde özetlenmiş olması itibâriyle de insan, lâfızları kısaltılmış fakat mânâları noksansız olarak ifade edil-

(1) Es-Secde sûresi, âyet: 7

(2) İkinci bölümde, insan Cuma günü yaratıldığını bildiren hadîs

mek sûretiyle özetlenen, muhtasar bir kitaptır.

İnsanın durumu, âlem ile mukâyese edildiği takdirde sonuç böyledir. İnsan, kâinatın hülâsası, özü, semeresi ve özeti olması itibâriyle; yoğurttan elde edilen tereyağı ve susamdan çıkarılan yağ gibidir. Âlemde mevcût ne varsa, insan bir yönüyle ona benzemektedir. Meselâ; İnsanda harâret, burudet, yaşlılık veya kuruluk olması itibâriyle, âlemin asıl unsurlarına; cisim olması itibâri ile de ma'denlere benzer. Gıdâ alıp beslenmesi itibâriyle de insan, nebatlar gibidir. İnsan, lezzet ve elem duyması, vehmetmesi, hassas olması ve benzedip hayâl etmesi itibâriyle yırtıcı olmayan hayvanlara benzer.

Kezâ öfkelenmesi ve üzüntüden gelen hastalığın kendisini çok zebûn ve halsiz düşürmesi bakımından da yırtıcı canlılara; insanları aldatıp, doğru yoldan saptırması itibâriyle de şeytana benzemektedir.

İnsan, Allah Teâlâ'yı bilmesi, O'na ibâdet etmesi ve O'nun halîfesi (ve nâibi) olması itibâriyle de melekler gibidir. Diğer taraftan insan, Levh-i Mahfûz gibidir. Zîrâ, Cenâb-ı Hakk, Levh-i Mahfûz'da yazdığı hikmetleri bir bakıma insanın vücudunda da hülâsa etmiş ve onu, hikmetlerin cem edildiği (mümtaz) bir varlık kılmıştır. Bunun içindir ki; bilginlerden bazıları, "insanın bedeninde dörtbinden fazla hikmet mevcuttur ve onun rûh varlığında da yine bu kadar hikmetler bulunmaktadır." demişlerdir.

İnsan, bir bakıma kalem gibidir. Zîrâ, kalem, hükümleri Levh-i Mahfûz'a tesbi ettiği gibi, insan da, sözleri ile eşyanın sûret ve mânâlarını insanların gönüllerine tesbit etmektedir. İnsan, çeşitli kuvvetlerden yaratılmış olduğundan dolayıdır ki, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl

olarak şöyle buyurmuştur:

“Muhakkak ki Biz, insanı karışmış nutfeden yarattık.”³

Bu âyet-i kerîmede; insanın, eşyadaki çeşitli maddelerden ve bunlarda mevcut kuvvet ve isti’datlardan vücûda getirildiği beyân buyurulmuştur.

Bir kıyaslama yapıldığı zaman, kâinat ile insan, birbirine benzemiş olduklarından “İnsan, küçük bir âlemdir ve âlem de büyük bir insandır” denilmiştir. Bunun içindir ki, Kur’ân-ı Kerîm’de, Allah Teâlâ meâl olarak:

“Sizin yaratılmanız da ve tekrar diriltilmenizde tek bir nefis (in yaratılması ve öldükten sonra tekrar diriltilmesi) gibidir”⁴ buyurmuştur. Allah Teâlâ bu âyetteki tek bir nefis ile âlemin zâtına işâret buyurmuştur.

Muhtelif şeylerden (maddelerden) terkîp olunan her hangi bir varlıkta, terkip edilen eşyânın birleşmesi ile öyle bir mânâ (bir hakikat) meydana gelir ki; bu mânâ o şeylerin her bir cüz’ünde teker teker mevcut değildir.

Misâl olarak ilâçları, gıdâ maddelerini ve terkîp yapılan diğer benzerlerini zikretmek mümkündür. Tıpkı bunun gibi, insanın kendi nefsinde de öyle bir ma’nâ (ve hakikat) vücûda getirilmiştir ki; bu ma’nâ, âlemde mevcûd olan varlıkların hiçbirinde bulunmamaktadır. Bu hakikat (bu ma’nâ) insana mahsustur. İşte insanda bulunan o ma’nânın husûsiyetlerindendir ki, bu özellikler sebebi ile insan, başka varlıklardan ayrılır.

(3) El-İnsan sûresi, âyet: 2

(4) Lokman sûresi, âyet: 28

İnsan'ın, bu özelliklerinden bir kısmı: Şekil itibâri ile boyunun dik ve uzun olması, tırnaklarının yassı bir tarzda bulunması, başka şeylerden etkilenip müteessir olması, böylece gülmek, utanmak ve benzeri vasıfların kendinde bulunmasıdır.

Diğer taraftan, akıl ile idrâk olunanları tasavvur etme, san'at öğrenme ve ahlâkî fazîletleri (veya bunun aksini) kazanma gibi vasıflar, insana mahsûs fiil ve davranışlardır.

İnsanda mevcut olan bu ma'nâ ve bu vasıflardır ki onu diğer yaratılmışlardan mümtaz kılar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İNSANIN TEDRİCİ BİR ŞEKİLDE YARATILMAK SÛRETİYLE KÂMİL BİR İNSAN DURUMUNA GELDİĞİNE DÂİRDİR

İnsan ilk önce cansız bir cisim (ölü bir madde) halinde bulunur. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Siz ölüler idiniz. Sonra Allah, size hayat verdi.”¹

Bu husus, insanın, ilk önce toprak, sonra çamur, sonra kurumuş balçık ve benzeri durumlarda bulunması itibâri iledir. Daha sonra insan adeta büyüyüp gelişebilen nebat haline gelir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Allah sizi, yerden bir nebat olarak bitirdi.”² Bu durum, insanın bir nutfe, sonra kan pıhtısı, sonra bir et parçası ve benzeri safhalarda olması ve daha sonra da hayvan haline gelmesi itibâriyledir. Böyle bir duruma gelince tabii olarak, kendisi için faydalı olan bir kısım şeylere tâbi olur. Ve kendisi için zararlı olanların bir kısmından da sakınır. En sonra da, insan olma mertebesine yükselir ki, artık insanlığa mahsus olan fiiller, kendisinde hiss olunur. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de muhtelif sûre-

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 28

(2) Nuh sûresi, âyet: 17

lerde bu hususlara işaret buyurmuştur. Bu âyetlerden ikisi meâl olarak şöyledir:

“Ey insanlar, eğer siz öldükten sonra dirilmek husûsunda herhangi bir şüphe içinde iseniz, şu muhakkak ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra pıhtılaşmış kandan, daha sonra da hilkatı belli ve belirsiz bir çığnem etten yarattık.”³

“... Seni evvel bir topraktan, sonra da bir damla sudan yaratan ve daha sonra tekrar seni bir insan seviyesine getiren Allah’ı küfürle inkâr mı ettin?”⁴

İnsanda ilk tezâhür eden kuvvet, bitkilerde ve hayvanlarda da mevcûd olan cezbetme (çekme) kuvvetidir. Ondan sonra da vücûd için uygun ve faydalı olanı almak, zararlı olanı atmak kuvveti gelişir. Daha sonra da, hissetme ve hayâl kurma kuvvetleri gerçekleşir. Bunlardan sonra da sırasıyle tasavvur edip, hatırlama ve tefekkür (düşünme) ve en sonra da akıl erdirmeye kendisini gösterir. İnsan ancak, düşünce ve akıl ile tam insan olur. O, ancak akıl sebebiyle, iyilik ve kötülüğü, güzel olanla çirkin olanı birbirinden ayırdeder. Nitekim Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de:

“Size sûret veren ve sonra da sûretlerinizi, şekillerinizi güzelleştiren O Allah’tır.” meâlindeki âyet-i celîle ile akla işâret buyurmuştur. Böylece insan, fiil ve davranışıyla ilmin ma’deni, hikmetin merkezi durumuna yükselmiştir. Başlangıçta insanda aklın varlığı, isti’dat hâlinde (bi’l-kuvve)dir. Çakmak taşında ateşin bulunması gibi ki, bi’l-fiil görülmesi için, çakmağın çakılmasına ihtiyaç var-

(3) Hac sûresi, âyet: 5

(4) El-Kehf sûresi, âyet: 37

(5) Gafir sûresi, âyet: 64

dır. Hurma ağacının isti'dat hâlinde çekirdek içerisinde bulunması gibi ki, meydana gelip, meyva vermesi için çekirdeğin toprağa dikilmesi ve gerekli şekilde su ile beslenmesi lâzımdır. Yahut ta yeraltında bulunan su gibidir. Bu sudan faydanılması için, toprağın kazılmasına ihtiyaç vardır.

İnsanın kendisi, biri akıl gücü, diğeri şehvî istek ve arzûlar olmak üzere iki kuvvetin te'sîri altında bulunmaktadır. Şehvî kuvvetin te'sîri ile insan, hayvânî ve bedenî lezzetleri elde etmeye düşkün olur. Gıdâ alıp beslenme, cinsî arzû, başkasına gâlip gelme arzûsu ve diğeri geçici olan zevk ve lezzetlere düşkün olmak gibi. Fakat insan, akıl gücü ile de, bilgiler elde etmeğe, güzel ve faydalı fiiller vücûda getirmeye, neticeleri itibâriyle övülmeye değer işler başarmaya düşkün olur.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de:

"Muhakkak ki, Biz ona (insana), doğru yolu gösterdik. O, ister şükredici olsun, ister nankör."⁶

"Biz, insana (hayır ve şer yolları olmak üzere) iki yol gösterdik."⁷ meâlindeki âyet-i kerîme ile bu iki kuvvete de işaret buyurmuştur.

İnsanın tabiatında (mizacında), lezzet bulunan şeyleri araştırma isteği mevcuttur. Lezzetler ise, iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi hislerimizle bilinen lezzetlerdir. Tadılan, dokunulan, koklanan, işitilen ve görülen şeylerde hissedilen zevkler gibi. Bu lezzetler, hayvânî isteklerin tâbilerinden olan lezzetlerdir..

(6) El-İnsan sûresi, âyet: 3

(7) El-Beled sûresi, âyet: 10

İkinci kısım ise, akıl le idrâk olunan lezzetlerdir. İlmin verdiği zevk, iyilik yapmak ve güzel işler başarmakla idrâk olunan zevkler gibi. Fakat hisler ile bilinen lezzetler, bizlere daha çok galebe etmektedir. Çünkü bu lezzetlerin bizdeki varlığı, daha öncedir. Zîrâ, bu lezzetler, insan doğmazdan önce (cenin) hâlinde iken bile zarûrî olarak onda bulunurlar. Bu lezzetler zarûrî olarak zamanla da kayıtlıdır. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak: **“Hayır, siz çarçabuk geçeni seversiniz de, âhireti bırakırsınız”**⁸ buyurmuştur. Ve yine bundan dolayıdır ki, insanların pek çoğu, aklın emrettiğini yapmaya meyleder. Nitekim bu hususta şöyle denilmiştir: “Akıl; kendisiyle ilgili kesilen bir dost, hevâ ve heves de sözüne itâat edilen bir düşmandır.” Bunun içindir ki Hz. Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) bir hadîslerinde:

“Cennet güçlükler ile kuşatılmıştır. Cehennem de şehvî istekler ile çevrilmiştir.”⁹ buyururlar.

Yine bu gerçekler sebebiyledir ki, insanın, ilk başlangıçta zorlama ile de olsa iyi işlere ve kendi yararına olan hususlara alıştırılmasına ihtiyacı vardır. Nitekim Hz. Peygamber (S.A.S) bir hadîslerinde: **“Şaşılmaya mûcibtir. O insanların durumları ki cennete (âdetâ) zincirle sevk edilip (zorla) götürülürler.”**¹⁰ buyurmuşlardır.

Durum böyle olunca insanın hakkı, zorlukları aşmak için, hevâ ve hevesine karşı mücâhededede bulunmaktadır. İşte o zaman insan hevâî arzuların, sıkıntılarından kurtulmuş olur.

(8) El-Kıyâme sûresi, âyet: 20

(9) Sahih-i Müslim tahkikli hadis no.2174, Tirmizî Müsnedi Ahmed b. Hanbel

(10)

İnsanın kendi nefsinin iki türlü bakışı vardır.

Birincisi: Yükselmeye akl-ı selîm cihetine ma'tûf nazarıdır. İnsan, bu bakışı (aklî görüşü) sâyesinde bilgiler elde eder. İyi olanlarla çirkin olanları birbirinden ayırır. Böylece iyiliklerin nasıl araştırılacağını ve çirkinliklerden ne sûretle uzak kalınacağını bilir.

İnsanın nefsinin ikinci bakışı ise aşağı (ve süflî olan) cihete, hevâ ve hevese âit şeylerdir. İnsan, bu nazarın (bu görüşün) peşinden gitmekle hakikatleri unuttur; bayağı şeyler ile, hatta pis ve murdar olan şeylerle ünsiyet eder duruma gelir.

İnsan nefsî, (ruhu) ne kadar şerefli yüce himmet sâhibi olursa, o ölçüde yüceliklere, üstünlüklere nazar eder. Zarûrî olanların dışında bayağı ve aşağı olanlara hiç önem vermez. Şerefli nefse sâhip bulunan bir insan, bedenî lezzetlere, ancak akl-ı selîmin şer'î şerîften yararlanmak sûretiyle tayîn ettiği sınırlar çerçevesinde yer verir. Fakat insan nefsi bayağı (aşağılık) olursa, bedenî isteklere, şehvî arzûlara çok meyleder. Böylece bedenî isteklerine, şehvî arzûlarına boyun eğer. Hevâ ve hevesin kölesi olur. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

“Resûlüm, hevâ ve hevesini ma'bûdu edinen ve bilgisi de olduğu halde, Allah'ın şaşırtmış olduğu o kimseyi, gördün mü?”¹¹ buyurmuştur.

Böylece bir insan, hevâ ve hevesini ma'bûd edinmesinden ve dünyevî maksat ve menfaâtlarına köle olduktan sonradır ki, Allah Teâlâ o kimseyi doğru yoldan şaşırtmıştır. Yukarda da geçtiği üzere Hz. Peygamber

(11) El-Câsiye sûresi, âyet: 23

(Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) bir hadîslerinde meâl olarak: **“Altına ve gümüşe köle olan helâk olmuş, hüsrâna uğramıştır.”** buyurmuştur. Nitekim Allah'ın sevgili kulu Hz. İbrahim Peygamber de böyle bir zillete ma'rûz kalmaktan Cenâb-ı Hakk'a sığınmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de İbrahim Peygamber'in Cenâb-ı Hakk'a şöyle tazarru ve niyâzda bulunduğu beyân buyurulmuştur:

“Yâ Rabb, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak kıl.”¹²

(12) İbrahim sûresi, âyet: 35

ALTINCI BÖLÜM

VARLIKLARIN ÖZELLİK VE İSTİ'DATLARININ İNSANDA MEVCÛT OLDUĞU VE ZAMAN ZAMAN TEZÂHÜR ETTİĞİNE DÂİRDİR

Âlemde mevcûd varlıkların, kuvvet ve isti'dadlarının insanın zâtında cem edilmiş olması itibâriyle insan, âlemin mânâlarının bir zarfı; sûret ve şekillerinin, hülâsası; eserlerinin ma'deni; hakikatlarının, mecmaı (bir araya getirildiği) bir varlıktır. Sanki insan, cansız varlıklardan, bitkilerden, ehlî hayvanlar ile yırtıcılardan, şeytanlar ve meleklerden terkîb edilmek sûretiyle vücûda getirilmiştir.

Bunun içindir ki, bunlardan her birinin özelliği zaman zaman insanda tezâhür eder. Meselâ; insan yerinden ayrılmama veya pek az hareket etmede ve atâlette cansız varlıklar (cemaâtlar) gibidir.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de:

“Sonra bunun arkasından yine kalpleriniz katılaştı. Taş gibi yahut taştan daha katı oldu...”¹ meâlindeki âyet-i kerîme ile bu husûsa işaret buyurmuştur.

İnsan, bazan da iyi olan veya iyi olmayan bitkilerin belirtilerini gösterir bir durumda olur. O, bazan meyvesi, çiçeği, ağacı, yaprağı, güzel olan turunç gibidir. Yine faydalı olmakta, bazan da hurma ağacı veya asmalar (üzüm-

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 74

ler) gibidir. Yahut ta faydalı olmadığı gibi bitkiler ve ağaçlar için zararlı olmakta küsküt otu gibidir. Yahut ta kötü veya tadı çok acı olmakta Ebûcehil karpuzu gibidir.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de:

“Görmedin mi, Allah nasıl ber mesel îrâd etmiştir. Güzel bir kelime, kökü sâbit ve sağlam, dalları, semâda (yukarıda) olan bir ağaç gibidir ki; o, Rabb'ının izni ile her zaman yemişini verir durur. Allah insanlara böyle misâller îrâd eder. Olur ki onlar çok iyi düşünüp, ibret alırlar. Kötü bir kelimenin hâli de (gövdesi) toprağın üstünden koparılmış bir kötü ağaç gibidir ki onun hiçbir sebâtı, yerinde kalma kabiliyeti yoktur.”² meâlindeki âyet-i kerîmeler ile de bu husûslara işaret buyurmuştur.

İnsan bazan da övülmeye değer, yahut ta fenâ sayılan hayvanların belirtilerini kendisinde göstermiş olur. Mese-lâ, bazan faydalarının çokluğu ve zararının azlığı ve güzel bir siyâset tâkip etmesi ile bal arısı gibidir.

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Rabb'ın bal arısına; dağlardan, ağaçlardan ve insanların senin için yapacağı çardaklardan evler edin, diye ilham etti.”³

İnsan bir bakıma “Ebu'l-vefa” adı verilen kuşa benzer. Yahut ta, obur olmakta domuza, fesâda uğratmakta kurda, tamahkâr olmakta da köpeğe, kendisi için yararlı olanları derlemekte karıncaya, uğruluk (hırsızlık) yapmak-

(2) İbrahim sûresi, âyet: 24-26

(3) En-Nahl sûresi, âyet: 68

ta fareye, birbirleriyle hile ile uğraşmakta tilkiye, başkalarını taklit etmede maymuna, gabilikte merkebe, kabalıkta öküze benzer durumlar gösterir.

İşte bunlara ve benzeri teşbihlere Kur'ân-ı Kerîm'de işaret buyurulmuştur:

“Yerde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadı ile uçan hiçbir kuş, hâriç olmamak üzere hepsi sizin gibi ümmetlerdir. Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihâyet onların hepsi de ancak Rabb'larının huzûruna toplanıp getirilirler.”⁴

İnsan bazan da başkalarını doğru yoldan azdırmak ve onları sapıklığa sevk etmek ve bâtil olan şeyleri onlara hakîkât sûretinde göstermeye çalışmakla şeytanların şiârını (iş ve alâmetlerini) kendisinde göstermiş olur. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de:

“Cinlerin ve insanların şeytanları, birbirlerini aldatmak için bazıları, diğer bazılarına yaldızlı bir takım sözler telkin edip dururlar.”⁵ meâlindeki âyet-i kerîme ile bu husûsa işaret buyurmuştur.

İnsanın gerçek ve kâmil bir insan olması, ancak bu sayılan eşyayı yerli yerine koyması ve bu husûslarda da Şer'i-Şerîf'in nûru ile aydınlanan akl-ı selîmin muktezâsına göre, hareket etmesiyle mümkün olur.

(4) El-En'âm sûresi, âyet: 38

(5) El-En'âm sûresi, âyet: 112

YEDİNCİ BÖLÜM

İNSANIN MÂHIYETİ

Her şeyin mâhiyeti, onu başkalarından ayıran sûreti ve şekli ile hâsıl olur. Meselâ; bir şeklin görünüşü, bir bıçak, bir orak, bir kılıcın ve benzeri cisimlerin şekilleri, kendilerini diğerlerinden ayırır. İnsan da; biri hisle müşâhede edilen beden; diğeri de akıl ile idrâk olunan ve ruh adı verilen iki unsurdan hâsıl olmuştur. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerle hitâben ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Muhakkak Ben, çamurdan bir insan yaratacağım, O'nun hilkatni tesviye edip Kendi rûhumdan ona üfürdüğümde (siz Benim için) ona secdeye kapayın.”¹ Bu Âyet-i Kerîme'de insanın iki unsuruna işâret buyurmuştur. Bu bakımdan insanın bu iki cüz'ünden (unsurunda) her birine uygun mâhiyeti (şekli) vardır. İnsanın hislerimizle müşâhede edilen bedenî şekli, boyunun uzun olması, tırnaklarının yassı, cildinin tüysüz bulunması ve gülmek vasfına sahip olmasıdır. Onun akıl ile bilinen rûhî mâhiyeti ise, akıl, tefekkür, işlerinde düşünüp karar verme ve konuşma gücüne sahip olmasıdır.

Bilginler, insanın mâhiyetini anlatırken onu “konuşan canlı (=hayvân-ı nâtık)” diye ta'rif etmişlerdir. Lâkin

(1) Sad sûresi, âyet: 73

insan için “konuşan” derken bu ifâde ile sadece “anlatılan sözü, lafızları” kastetmezler. Onlar bu deyimle insana mahsûs olan ma’nâların, (özelliklerin) tamâmını murât ederler. Ancak bu ma’nâların hepsine birden “konuşmak vasfını” beyân etmekle yetinmişlerdir. Nitekim dil kâidele-rine göre, bazan bir şeyin tamâmını, onda bulunan en özel veya en üstün vasfı ile yahut da o şeyin evveli ile ta’rif etmek mümkün olur. Kur’ân-ı Kerîm’in sûrelerinden bah-setme sırasında “Er-Rahmân Sûresi, Yûsuf Sûresi, Li-îlâfi Sûresi” ve benzeri ifadeleri söylememizin, dil kâidelerine uygun olmasını misâl göstermek mümkündür.

İnsan kelimesi de ifade edilirken biri umûmî, diğeri de husûsî (özel) olmak üzere iki ma’nâda kullanılır. Umûmî ma’nâda insan, boyu uzun, düşünme gücüne sâhip ve ilim öğrenme isti’dâdı olan her şahsa verilen isimdir. Husûsî (özel) ma’nâda insan ise, “Hakk’ı bilen ve ona inanmış olana; kezâ; hayrı bilip gücü yettiği ölçüde onu yapan kimseye” denilir.

Bu özel ma’nâda insanlar birbirlerinden üstün olabi-lirler. Ve yine bu hususta birbirleri arasında pek büyük ve derin farklılıklar gösterirler. Zâten insan, ancak bu husûs-ları elde ettiği nisbette olgun insan olmaya hak kazanır. Bu ise insana mahsus işleri gereği gibi yerine getirmekle olur. Bu itibarladır ki, halk arasında “Fülân şahsın insaniyeti daha fazladır.” sözü kullanılmaktadır.

Yukarıda görüldüğü üzere insan sözü ile; biri genel, diğeri özel iki ma’nâ murât edildiği gibi “konuşan hayvan” sözü de iki ma’nâya gelmektedir. Birincisi; umûmîdir. Bu ma’nâda “konuşan hayvan” denildiği zaman “hakkı ve hayrı (iyiliği) öğrenmek isti’dâdında bulunan herhangi bir insan” murât olunur. Meselâ: “Yazı yazmak isti’dâdına sâ-hip bulunan ancak insandır. Atta ve merkepte bu isti’dât yoktur.” denilir. İfade edilmek istenen ma’nâ şudur: Yazı

yazmak isti'dâdı ancak insanda vardır. Ondan başka canlılarda bu isti'dât yoktur.

“Konuşan insan” sözü bir de husûsî ma'nâyâ gelir. O zaman da konuşan insan sözü ile: “Hakk'ı öğrenip, O'na itikat etmiş olan; hayrı bilip onunla amel eden kimse murât olunur.” Nitekim dilde şöyle bir ifâde de kullanılmaktadır: Yazıcı olan Zeyt'tir; Hasan değildir. Buradaki maksat şudur: Yazıcılık ilmine vâkıf olup, onu gereği gibi icrâ eden Zeyt'tir; Hasan değildir. (Bu örnek ile yukarıda anlatılmak istenen fikir çok daha açık olarak anlaşılmıştır.)

Yine bunun gibi, insana “Abdu'l-lâh=Allah'ın kulu” denilir. Bu deyim de biri umûmî, diğeri özel olmak üzere iki ma'nâyâ gelmektedir.

“Abdu'l-lâh=Allah'ın kulu” denilince umûmî ma'nâda Cenâb-ı Hakk'ın emirlerine uymak husûsunda mükellef tutulacak güce sahip kimseler kast olunur. Bu kimseler ilâhî emirlere ister uysun, ister uymasın.

Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de

“Göklerde ve yerde olan herkes, müstesnâ olmamak üzere O çok esirgeyici Allah'a mutlak kul olarak gelecektir.”² meâlindeki âyet-i celîlede bu husûsa işaret buyurmuştur.

Husûsî ma'nâda “Abdu'l-lâh=Allah'ın kulu” denir. Burada İlâhî emirlere hakkı ile uyan ve onları gerçekleştiren kimse murât olunur. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Benim kullarımın üzerinde senin (=şeytanın) hiç bir tahakkümün yoktur.”³ Bu vasıfta olan insana şeytanın hiç bir etkisi olamayacağı bildirilmiştir.

(2) Meryem sûresi, âyet: 93

(3) El-Hicr sûresi, âyet: 42

Yine bunun gibi “İnsan, diridir, işiticidir, görücüdür, konuşucudur, akıl erdiricidir” denilir. Bu vasıfların hepsi de biri umûmî, diğeri husûsî olmak üzere iki ma’nâda kullanılır.

Umûmî mânâda söylendiği zaman, “hayvanlarda mevcût hayat ile diri olan insan kast olunur ki, bu onun hissetmesi, hayâl kurması, faydalı olanı cezbetmesi, cinsî arzûda bulunması itibâriyledir. Yine insana, “sesleri duyduğundan dolayı işitici, renkleri idrâk edip kavradığından dolayı görücü, istediği düşünceyi herkese anlatmaya muktedir olduğu için, konuşan, ilâhî teklifler kendisine teveccüh etme şûûr ve yeteneğine sahip bulunduğu için, akıllıdır” denilir. Aynı vasıflar, insan hakkında ikinci (özel) ma’nâda da kullanılır. Meselâ: “İnsana diridir, işiticidir, görücüdür, konuşucudur...” denir fakat, diri sözü ile gerçek hayat ve ilme sahip olan kast edilir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak:

“Allah’ın Resûlü, diri olan insanları uyarsın diye ona, (peygambere) her şeyi açıklayan Kur’ân indirilmiştir.”⁴ buyurmuştur. Yahut ona işiticidir denilir. Lâkin bununla akıl ve idrâk olunan gerçekleri işitmesi; yahut basîretlidir denilir, fakat ma’nâlar arasındaki münâsebetleri, görüp idrâk etmesi kast olunur. “Konuşma gücüne sahiptir” denilir. Bununla da hakikatleri anlatma gücüne sahip olan insan murât olunur. Çünkü bu vasıfları, Allah Teâlâ, bilgisiz ve inançsızlardan nefyemiş ve bu vasıfların onlarda bulunmadığını bildirmiştir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak:

“Onlar bir sürü sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Onlar gerçeklere de akıl erdiremezler.”⁵ buyurulmuştur.

(4) Yâsin sûresi, âyet: 70

(5) Bakara sûresi, âyet: 18

SEKİZİNCİ BÖLÜM

İNSANIN İKİ CİHAN SAÂDETİNİ ELDE ETMEĞE ELVERİŞLİ OLARAK YARATILDIĞINA DÂİRDİR

İnsan, yaratılmışlar arasında dünya ve âhiret mutluluğunu kazanmaya elverişli bir hilkate sâhip olarak yaratılmış yegâne varlıktır. Çünkü Allah Teâlâ, hayat bahşettiği varlıkları üç nev’i kılmıştır. Bunlardan birincisi sâdece dünya yurdu için yaratılmıştır ki, onlar da hayvanlardır.

İkinci nev’i ise: Âhiret yurdu için yaratılmış olanlardır. Bunlar da, yüce varlıklar olan “Mele-i Âlâ” adı verilen melekler âlemdir.

Üçüncü nev’i ise: Hem dünya yurdu, hem de âhiret âlemi için yaratılmış olan nev’idir. İşte bu üçüncü nev’i varlık ta insandır. Bu bakımdan insan, iki cevher arasında bulunmakadır. Bu cevherlerden birincisi, dûn derecede bulunanıdır. Bu da hayvanlar âlemdir. İkincisi ise pek yüksek ve şerefli olan cevherdir. Bu da melekler âlemdir. Böylece insanda, iki âlemin (melekler ile hayvanlar âleminin) cevher ve isti’dâtları cem edilmiş (birleştirilmiş)tir.

Allah Teâlâ insanı; bedenî istekler, gıda alıp beslenmesi, üreyip çoğalması, birbirleri ile çekişme ve husûmette bulunma ve hayvanlara mahsus diğer vasıflar itibariyle hayvanları tâbi kıldığı esaslara insanı da tâbi kılmıştır. Diğer taraftan akıl, bilgi, Cenâb-ı Hakk’a ibâdet etme, doğruluk, ahitlere karşı vefâlı olma ve benzeri ma’nevî üstün vasıflar itibâriyle de Allah Teâlâ insanı melekler gibi kılmıştır. İnsanın bu vasıfta yaratılmış olmasının hikmetine gelince; Allah Teâlâ, insanı Kendi Zât-ı İlahî’sine

ibâdet etmeğe, yeryüzünde Kendisine nâip ve halife olmağa, arzı imar etmeğe ehil kılmış ve bununla birlikte insanı cennet ile taltîf etmek ve Zât-ı İlâhî'sine ma'nevî mücâveret (yakınlık) için hazırlamıştır. Bu sebeple ilâhî hikmet, insanda bu iki kuvvetin (melekî ve hayvânî isti'dâtların) cem edilmesini iktizâ etmiştir.

Eğer insan, hayvânât gibi akıldan yoksun olarak yaratılmış olsa idi, Allah'a ibâdet etmeğe selâhiyetli olamadığı gibi, yeryüzünde O'nun nâip ve halifesi olmak şerefine de lâayk olamazdı. Kezâ insanda bu iki nev'i kuvvet birleştirilmese idi O, Cenâb-ı Hakk'a ma'nen yakın olmağa (mücâverete) ve O'nun cennetine girmeye de ehil olmazdı.

Diğer taraftan eğer insan, melekler gibi yaratılmış olsa ve onlar gibi bedenî ihtiyaçlardan uzak bulunsa idi yeryüzünü, melekler imar etmeğe elverişli olmadığı gibi, insan da yeryüzünü imar etmeğe elverişli olmazdı. Nitekim Âdem'in yaratılış hikmetini melekler öğrenmek istediklerinde Cenâb-ı Hakk, onlara hitâben ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

"Muhakkak ki Ben, sizin bilmediklerinizi de bilir-im."¹ Çünkü ilâhî hikmet, insanın varlığında, melekî ve hayvânî kuvvet ve isti'dâtları cem edilmesini iktizâ etmiştir.

Âyet-i Kerîme'de beyân buyrulan bu husûs, nazar-î dikkate alındığında, insanın hem dünyevî ve hem de uhrevî bir varlık olduğuna işâret edildiği, insanın, ma'nâsız ve boş yere yaratılmadığı, kolayca anlaşılır. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de:

"Sizi boşyere yarattığımızı ve sizin hakikaten Bize döndürülmiyeceğinizi mi sandınız?"² buyurmuştur. Bu Âyet-i Celîle'de insanın büyük hikmetlere binâen yaratıldığı sarîh olarak bildirilmiş ve bu husûsa, insanların dikkatleri çekilmiştir.

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 30

(2) El-Mü'minûn sûresi, âyet: 115

DOKUZUNCU BÖLÜM

İNSANIN ZÂTININ TEMSİL VE TASVİR İLE BEYAN EDİLMESİ

Bilginler insanın zâtı ve onun vücûdunda bulunan kuvvetler için bir takım misâller vermişler ve bu misâller ile onun zâtını tasvir ile tanıtmışlardır. Zîrâ, ancak akıl ile bilinen bir şeyin anlaşılmasını kolaylaştırmak için, müşahade ile bilinen misâllerle tasvîri uygun olur. Daha önce de zikredildiği gibi, insan, küçük bir âlemdir. Bu sebeple bilginler, onu bir ülkeye benzetmişlerdir. Öyle bir ülke (şehir) ki, yapısı ve binaları gâyet sağlam ve yüksek yapılmış, güzel bir hisarla kuşatılmış, caddeleri plâna göre yapılmış, mahalleleri taksim edilmiş, sâkinleri ile evler, ma'mur duruma getirilmiş, yolları açılmış, nehirleri akıtılmış, çarşıları tanzîm edilmiş, sanatkârları iyi bir şekilde yerleştirilip isti'mal olunmuştur. Bu güzel ülkeye çok tedbirli bir de devlet başkanı nasbolunmuştur.

Devlet reisinin, bir de yardımcısı olarak; baş vezîri, istihbârât idârecisi olduğu gibi, mâliye nâzırı, habercileri, tercümanı, genel kâtibi vardır. Ayrıca şehirde iyi kimseler ile birlikte, şerir (kötü) kimseler de bulunmaktadır.

Ülkedeki san'atkârlar ise insan vücûdundaki, yedi kuvvettir. Bunlar da "cezbedici, tutucu, hazmedici (sindirici), boşaltıcı, üreyici, koruyucu ve tasvîr edici kuvvetlerdir." Devlet reisi ise, insandaki akıldır. Aklın asıl yeri

ve kaynağı ise kalptir. Baş vezir de düşünme gücüdür. Bunun yeri de dimağın ortasıdır. İstihbarât idarecisi ise hayâl gücüdür. Bu hayâl gücünün, yeri de dimağın ön tarafıdır.

Bu devlet başkanının haber toplayıp kendisine ileten arkadaşları ise bilinen beş duyudur. Bunların yerleri ise insan vücûdunda malûm olan beş a'zâdır. Maliye nâzırı da hâfıza kuvvetidir. Bu hâfıza gücünün mahalli ise, dimağın arka tarafıdır. Devlet reisinin tercümanı ise konuşma gücüdür. Bu kuvvetin âleti de lisandır. O'nun yazıcısı ise, insandaki yazma isti'dâdıdır. Bu kuvvetin âleti de insanın elidir.

Şehrin iyi, yahut ta zararlı olan sâkinlerine gelince; bunlar da insanda bulunan çeşitli duygulardır ki, iyi huylar (üstün ahlâk) veya kötü huylar bu kuvvetlerden meydâna gelmektedir.

Bir ülkenin devlet başkanı veya bir şehrin vâlisi kötü duygu ve düşüncelerden pâk olur, insanları Cenâb-ı Hakk'ın âdil siyâseti ile idâre edecek olursa bu kimse, yeryüzünde Allah'ın gölgesi durumunda olma şerefine erer. Nitekim Hz. Peygamberin:

“Âdil devlet reisi, yeryüzünde Allah'ın gölgesi mesâbesindedir.”¹ buyurduğu rivâyet edilmiştir. Bu itibarla herkesin O'na itaâtlı olması gereklidir. Kur'ân-ı Kerîm'de de Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Ey imân edenler, Allah'a, O'nun Resûlüne ve bir de içinizden olan emir sahiplerine itaât edin.”² buyurmuştur.

İşte bunun gibi insan varlığında, akl-ı selîm idâreci olduğu zaman, insandaki bütün kuvvetlerin akla uyup itâat etmesi gerekli olur. Allah Teâlâ insanları isti'dât ve mezi-

(1) El-Camiu's - Sağır, c. II, sh. 38, Mısır 1929

(2) En-Nisâ sûresi, âyet: 59

yetleri bakımından birbirlerinden farklı kılmıştır. Cenâb-ı Hakk, Kur'ân-ı Kerîm'de de bu husûsu tasrih etmiş ve me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

“Biz, onların ba'zılarını, derece derece, diğer bazılarının üstüne çıkardık ki, bir kısmı diğer bir kısmını iş adamı edinsin.”³

Tıpkı bunun gibi Cenâb-ı Hakk, insan vücûdunda mevcûd olan kuvvet ve isti'dâtları da birbirinden farklı olarak yaratmış ve bunlardan her birinin bir üstte olana itâat etmesini ve kendisinden dûn derecede bulunan kuvvete de âmir olması hak ve görevini vermiştir. Meselâ, şehvî gücün (ve diğer isteklerin) görevi, gadap (hiddet) kuvvetinin emrine uymaktır. Fakat gadap kuvvetinin vazifesi de akl-ı selîm gücünün emrinde olmaktır.

Akl gücünün vazifesi ise şer-i şerîf'in nûru ile aydınlanmak ve onun prensiplerine, emirlerine tamâmiyle itâat etmektir. Böyle olunca, bu isti'dâtlar, tamâmiyle birbirine yardımcı olur. Ve birbirlerine düşmanlık etmez duruma gelirler. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

“Biz onların göğüslerindeki kini söküp attık, onlar kardeşler hâlinde, karşı karşıya tahtları üzerinde oturacaklardır.”⁴

Diğer taraftan, dünyada mevcûd şerîr kimseler, fesatlık yapmaktan ve iyi insanlara düşmanlık etmekten geri durmazlar. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak şöyle buyurur:

“Biz her şehir ve kasabada, oraların günahkârlarını o yerlerde hilekârlık etsinler diye büyük (tanınmış) adam-

(3) Ez-Zuhuruf sûresi, âyet: 32

(4) El-Hicr sûresi, âyet: 47

lardan yaptık. Halbûki onlar hilekârlığı (başkalarına değil) ancak kendilerine yaparlar da farkında olmazlar.”⁵

Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de me’âl olarak şöyle buyurur:

“Biz her peygambere de insan ve cin şeytanlarını böylece düşman yaptık. Onlardan kimi, kimine aldatmak için, yaldızlı bir takım sözler telkin eder.”⁶

Bunun gibi insanın kendi nefsinde de hevâ ve heves, şehvî istekler, haset ve benzeri kuvvetler mevcuttur. Bu duygular, dâimâ fesatlık çıkarmaya çalışır. Akla ve tefekkür (düşünceye) düşmanlık ederler.

Bir Devlet Reisinin veya bir şehrin vâlisinin, hakka (doğruya) uyması gerekli olduğu gibi, şerîrlerin sözlerine kulak vermemesi ve onlara itimat etmemesi de lâzımdır. Nitekim Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurmuştur:

“Ey îmân edenler, kendilerinizden başkasını (dost ve) sırdaş edinmeyin. (Çünkü) onlar size şer ve fesat yapmakta kusur etmezler. Size sıkıntı verecek şeyleri arzû ederler. Hakikat, onların (kin ve) buğuzları ağızlarından taşıp meydâna vurmuştur. Göğüslerinde gizlemekte oldukları husûmet ise daha büyüktür. Size âyetlerimizi (kat’î sûrette) açıkladık. Eğer düşünürseniz.”⁷

Diğer bir âyet-i kerîme’de de Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur.

“Ey îmân edenler! Yahûdileri de Nasrânîleri (hıristiyanları) da kendinize yardımcı (üstünüze hâkim) edinmeyin. Onlar, ancak birbirlerinin yârânıdırlar...”⁸

(5) El-En’âm sûresi, âyet: 123

(6) El-En’âm sûresi, âyet: 112

(7) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 118

(8) El-Mâide sûresi, âyet: 51

Ve yine Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur.

“Resûlüm, onların aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların hevâ ve hevesâtına (keyiflerine) uyma. Allah'ın sana indirdiği (hükümlerin) bir kısmından seni saptırıp fitneye düşürmelerinden sakın...”⁹

İşte bunun gibi akl ve fîkr-i selîm için gerekli olan bayağı duygulara, meyledenlere hiçbir zaman itimat etmemektir.

Kezâ devlet başkanı için yeri geldiğinde, müslümanların düşmanları ile savaşır mücâdelede bulunmak, nasıl ki gereklidir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Siz de onlara (düşmanlara) karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve cihad için, bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki, bununla Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanlarınızı, bir de bunlardan başka sizin bilmeyip te, Allah'ın bildiği diğer düşmanlarınızı korkutursunuz.”¹⁰

Yine bunun gibi akl-ı selîm için de hevâ ve hevesâta karşı mücâhadede bulunması gereklidir. Çünkü hevâ ve heves, Allah Teâlâ'nın düşmanlarındandır. Bunun içindir ki, Hz. Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) hadîslerinde şöyle buyurmuşlardır:

“Yeryüzünde hevâ ve hevesten daha fazla Cenâb-ı Hakk'ın buğzettiği ma'bûd yoktur.” Bundan sonra da Hz. Peygamber, **“Gördün mü, o hevâsını ma'bûdu edinen kimseyi...”** meâlindeki Âyet-i Kerîme'yi okumuştur.¹¹ İşte

(9) El-Mâide sûresi, âyet: 49

(10) El-Enfâl sûresi, âyet: 60

(11) El-Furkân sûresi, âyet: 43

bu cihet, meâlleri verilen bu Âyet-i Kerîme ile hadîsten de anlaşılmaktadır. Şeytan bir kimseyi tahakkümü altına alınca, o kimseye Allah Teâlâ'yı zikredip, anmayı unutturduğu gibi, hevâ ve hevesde akla hâkim olunca, ona Allah'ı hatırlamasını unutturur.

Bir devlet reisi düşmanlarına gâlip gelme imkânını bulamadığı zaman, sulh ve müsâlemette (barış halinde) olması gerekir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Eğer, onlar barışa meylederler ise onlarla barış yap.”¹²

Diğer taraftan bir devlet reisi, düşmanları ile barış halinde olsa da, onlara temâyül göstermemesi gerekir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Zalimlere en küçük şekilde de olsa, sakın meylet-meyiniz. Sonra onlar için olan ateş, size de dokunur.”¹³

Devlet Başkanı, yeterli güce sâhip olunca, düşmanları ile olan muâhedeyi kaldırıp, onlara karşı üstünlüğünü göstermeğe ihtiyaç duyar. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Haram aylar sona erince müşrikleri nerede bulursanız, onları katlediniz. Onları tutunuz ve onları hapsediniz ve her geçit yerinde onları oturup bekleyiniz.”¹⁴

Bunun gibi, akl-ı selîmin de, nefs-i ermâre kuvvetlerine gâlip olduğu zaman, onlara hiç müdâhele etmemek vazifesidir.

(12) El-Enfâl sûresi, âyet: 61

(13) Hud sûresi, âyet: 113

(14) El-Tevbe sûresi, âyet: 5

Samimî bir î mânâna sığınarak, Allah'a ilticâ eden ve O'nun dostları (sevgili kulları) ile takviye edilmesini istemiş olan bir kimseye karşı, cin ve insan şeytanlarının hîle ve tuzakları çok cılız ve zayıf kalır. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Şeytanın tahakkümü, ancak, kendisini dost edenlere ve bir de Allah'a şirk koşanlardır.”¹⁵

Akıl da Allah'a ilticâ edip O'na sığınır ve O'ndan yardım dilerse hevâ ve hevesin akla karşı olan hîleleri çok cılız ve zayıf kalır. O halde akıl için en doğru olan, hevâ ve hevesâtтан, oburluktan, ihtirastan, tûl-u emel (uzun uzadıya arzular)dan, Cenâb-ı Hakk'a sığınmaktır. Kendisini bunlardan ve diğer aşağılık duygularından arındırıp, temiz tutmaktır. Allah'ın sevgili kulu İbrahim Peygamber de bu kötü duygulardan Allah'a sığınmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de İbrahîm Peygamber'in Cenâb-ı Hakk'a şöyle niyâzda bulunduğ u bildirilmiştir:

“Yâ Rabb, bu beldeyi emîn kıl, beni de oğullarımı da, putlara tapmaktan uzak tut.”¹⁶

Fena duygular, kötü arzû ve istekler, bir bakıma insanın kendisinde bulunan putlar sayılırlar. İnsanın bu arzûlara kulluk yapmaktan uzak kalması, gerçekten güç bir iş tir. Bunun içindir ki, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Onların çoğ u ortak koşmadan Allah'a î mân etmezler.”¹⁷

(15) En-Nahl sûresi, âyet: 100

(16) İbrahîm sûresi, âyet: 35

(17) Yûsuf sûresi, âyet: 106

Konu ile ilgili olarak âlimler, başka misâller de zikretmişlerdir ki; her insanın kendi bedenine nisbetle durumu, bir şehrin vâlisi gibidir. Valiye emir ve yetki verilerek şöyle deniliyor: Şehrini her çeşit pisliliklerden temiz tut. Halkın eğitim ve öğretime ehil olanlarını terbiye et, yetiştir. Ehil hayvanlarını ve yırtıcı hayvanlarının, dahî te'dibi mümkün olanları riyâzâta tâbi tutup tedip et ve yetiştir. Bunlardan kim fesatlık çıkarır, eğitimi kabul etmez ise, onu hapset. Hatta ölümü hak edenler olursa, haklı olmak kaydı ile onu da itlâf etmeğe yetkilisin.

Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Allah'ın muhterem kılıp yasak, haram ettiği, cana haklı olan cihetten başkası ile kıymayınız.”¹⁸

Fakat şehrin, meydanlarını pisliliklerden temizlemekten ve azgınlarını tedip etmekten, ehil hayvanları ile yırtıcılarını riyâzete (eğitime) tâbi tutup uysallaştırmaktan âciz kalırsan, o zaman da kendini, onların murdar durumlarına bulaşmaktan koru. Sakın bu hususta âcizlik gösterme. Yırtıcılarının seni parçalamasından, azgınlarının seni esir almalarından şiddetle sakın. Kendini iyice koru. Onlara gâlip gelemeyen isen sakın mağlûp ta olma.

Bu misâlde zikredilen durum karşısında insanlar üç sınıfa ayrılmıştır. Bunlardan:

Birincisi: Emr olunduğu işleri yapmayan ve vâililik hukûkunu korumayan, kendisine emânet edilen kuvvetleri hakîr gören kimsedir. Böyle bir kimse hâliyle bu mücâhede

(18) El-İsrâ sûresi, âyet: 33

de yaralanır. Böyle bir kimse nefs-i emmâresinin tahakkümü altında yaralı, esir, zelîl ve rüsvay bir duruma düşmüş olur.

İkincisi: Tam bunun aksine olan kimsedir ki, kendisine emr olunanı yerine getirmiştir. Vâililik yetki ve hukûkunu hakkiyle muhâfaza etmiştir. Bu kimse Rabb'ısının huzûrunda mükâfatlandırılır. Beğenilir ve takdîr görür.

Üçüncüsü: Bazan büyük gayret gösterir, bazan da ihmâl eder. Böylece zaman zaman hasmını yaralar, ona gâlip gelir. Bazan da yaralanır ve hasmına mağlûp olur. Bu üçüncü sınıfta bulunan insanlar, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de:

“Onlardan diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler. Onlar iyi bir ameli, başka bir kötü amel ile karıştırmışlardır. Olur ki Allah, onların tevbelerini kabul eder.”¹⁹ meâlindeki âyet-i celîle'de vafettiği kimseler gibi olurlar.

Bazıları da insanın gadap (hiddet) ve şehvet kuvvetleri karşısındaki durumunu bir misâl ve izah ederek şöyle demişlerdir:

Tasavvur edilmeli ki, bir kimse uzak bir yolculuğa çıkmak zorunda kalmıştır. Ayrıca yolculuğu bitinceye kadar beraberindeki üç arkadaşıyla birlikte olması onun için zârûrîdir. O derecede ki bunlardan ayrılması ve bunlardan ayrı olarak yolculuğu tamamlama imkânı da yoktur. Nitekim bir şâir şiirinde şöyle demiştir:

“Şerefli ve hür bir insana, dünyanın vefasızlıklarından biri de, kendisine düşman olan kimseyi, ayrıl-

ması imkânsız bir dost gibi görmesidir. Ey dünyanın bu uğursuz durumu, o hür ve yiğit insandan, elini ne zaman çekeceksin ki kendisine düşman olan kimse ona yakın olma fırsatı bulamasın.”

Bu üç arkadaştan biri onun ön tarafında bulunur. Bu, o insan için görüp gözeten bir muhafız, onun için uykusuz kalan bir gözcü gibidir. Fakat kalbinde olmayanı dili ile söyler şaşkıncıdır, bâtulı yaldızlı sözlerle karıştırır. Yalanı doğru gibi anlatır. Yalanları tasni’ eder. Doğru ile yalanı, yanlış ile isâbetli olanı birbirine karıştırıp durur. Böylece sâhibini aldatır.

İkincisi ise, şahsın sağ tarafında yürür. Aynı zamanda yaramaz huylu, yakaladığını şiddetle tuttuğundan, bu şahsı, düşmanlarına karşı himâye eder. Lâkin çok kere arkadaşını doğru yoldan saptırır. Kavgalar çıkarır, nasihat kabul etmez. Yumuşak davranmak onu bu huyundan vazgeçirmez. Sanki o, kuru odunlarda tutuşan ateş, ansızın yere yağan şiddetli yağmurdan meydana gelen coşkun bir sel, çok heyecanlı bir deve yahut ta yavrusunu kaybetmiş bir kaplan gibidir. Bu bakımdan bu şahıs dâima ona telkin etmeğe, onunla başkalarından korunduğu gibi kendisini de sakınmaya ihtiyacı vardır. Bu durumu ile o, şu darb-ı meselde anlatılana çok benzer. “Aslanın üzerine binmiş olan kimseden herkes korkar. Lâkin kendisi herkesten daha fazla korku içindedir.”

Üçüncü arkadaş ise, şahsın sol tarafında bulunur. Ve o insanın yiyip içeceği şeyleri taşır. Fakat çok ahmak ve riyâkârdır. Böyle olmakla birlikte çok murdar ve cinsî arzularına da çok düşkündür. Aç tutulup ta hayvan dışkı-sına bırakılan domuz gibi hırçındır. Zaman zaman temiz

olmayan yiyecekler getirip insanı, bunları yemeğe zorlar.

İşte böyle bir yolculuğu yapmak durumunda olan insanın, yolculuğu sona erinceye kadar, bu yaramaz huylu üç arkadaşın yıkıcı davranışlarına karşı sabır ve temkin ile mukâbele etmesi gerekir. Tâ ki temiz ve mukaddes toprağa yetişsin ki orada nurlar etrafı aydınlatmakta ve orada koyun ile kurt bir havuzdan su içmektedir. İnsan, bu temiz yere erişince onların hepsinin zararlarından temâmiyle emîn kalır.

Şimdi bu yolcu hangi çârelere baş vurmalıdır ki, yolculuk süresince onların zararından korunsun ve onlardan faydalı sonuçlar elde edebilsin.

Başlıca çâre şudur:

Çok güçlü, yaramaz huylu, ateş gibi yakıp yıkıcı olanı, ahmak ve riyâkâr olanına musallat edilmelidir ki onu azarlamakla kötü davranışlarından uzaklaştırsın. Çünkü bu yaramaz huylu ve çok hareketli olanın, taşkınlığı, ancak ahmak ve yüzden dost görünenin desiseleri ve tatlı dil dök-meleri aldatması sonucu tesirsiz duruma gelir; ikisi birbirini nötr hâle getirir.

Diğer taraftan, yaldızlı ve yalan sözler söyleyen birinci arkadaşına da hiç meyletmemeli. Söylediklerinin doğruluğuna Allah'a karşı sağlam ve kuvvetli bir söz vermedikçe onun söylediklerini de tasdik etmemelidir. İnsan için temsîl ve tasvîr edilen bu örnekte:

1- Yalancı, şaşırtıcı ve kalbinde olmayanı söyleyen arkadaş vehimden kinâyedir.

2- Çok güçlü kuvvetli fakat geçimsiz kötü huylu olan arkadaş ta gadap (hiddet) gücünden kinâyedir.

3- Ahmak ve riyâkâr olan, desiseler kuran üçüncü

arkadaş ise şehvî arzûlardan kinâyedir.

4- Temiz ve mukaddes yerden maksat ise, selâmet yurdudur. Sulh ve emniyete tam manâsıyla kavuşmuş olmaktan ibârettir.

İnsanın bu arkadaşlarının, yanıltmalarından sâlim kalabilmesi için bu kuvvetlerin bir kısmını diğerleri ile önlemesi gerekir. Bu ise şerri, şerle defetmek kabilinden olup, iyi sonuç alınacak uygun bir yoldur.

ONUNCU BÖLÜM

ÂLEMİN YARATILIŞINDAN ASIL MAKSAT İNSANIN YARATILMASI OLDUĞU VE İNSANDAN BAŞKA YARATILMIŞLARIN ONUN İÇİN VAR EDİLDİĞİNE DÂİRDİR

Âlemin var olmasından ve tadrîci bir sûrette (derece derece) yaratılmış bulunmasından asıl maksat, insanın yaratılmasıdır. Âlemin aslî unsurlarının yaratılışındaki gâye, bitkilerin onlardan hâsıl olması, bitkilerden de hayvanların meydâna gelmesi ve hayvanlardan sonradan beşerî cisimlerin vücûda getirilmiş olmasıdır. Bu beşerî cisimlerden de rûh-u nâtıkanın (olgun insanın) yaratılmasıdır.

Kâmil insanların yaratılışındaki asıl hikmet de, yer yüzünde Allah Teâlâ'nın halîfeliğinin, hâsıl olmasıdır. Böylece Allah Teâlâ'nın, arzında da O'nun nâibi olma şerefine eren kâmil insanların, bu nâiblik hukûkunu yerine getirmekle ebedî saâdetleri mazhar olmaları mümkün olsun. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerle hitâben ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Muhakkak ki Ben, yeryüzünde bir halife (insan) yaratacağım...”¹ Allah Teâlâ, insanı bu kâinatın bir hülâsası (zübdesi) olarak yaratmıştır. Bu itibarla insan, kerâ-

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 30

met ve üstün şerefle mümtaz kılınan bir varlıktır. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

“And olsun ki Biz, Âdem oğullarını üstün bir izzet ve şerefe mazhar kılmışızdır. Onlara karada, denizde taşıyacak vasıtalar verdik. Onlara güzel rızıklar ihsan ettik. Ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.”²

Allah Teâlâ insandan başka bütün yaratılmışları da ona yardımcı kılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ insanlara ni'metleri beyân sadedinde, Kur'ân-ı Kerîm'de, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Yerde olanların hepsini de sizin için yaratan O'dur.”³

İnsanın üstünlüğü, cisminin kuvvetli oluşu ile değildir. Çünkü fil ve deve cisimleri (vücûtları) itibâriyle insandan daha çok kuvvetlidirler. Kezâ insanın üstünlüğü, ömrünün uzun olması ile değildir. Zirâ serkis kuşu ve yılan insandan daha çok uzun ömürlüdürler. İnsanın üstünlüğü, istediğini şiddetle yakalama gücüne sâhip bulunmasıyla da değildir. Çünkü bu konuda kaplan ve arslan, insandan daha şiddetlidir. Ve yine insanın üstünlüğü, elbisesinin güzel olmasıyla da değildir. Çünkü çil kuşu ile tavus kuşu, insandan daha süslü giydirilmiştir, (beden örtüleri çok güzel yaratılmıştır). İnsanın üstünlüğü, cinsî iktidâra sahip olmasından da değildir. Zirâ, eşek ile serçe kuşunda bu güç daha fazladır. Sonra, insanın üstünlüğü altın ve gümüşün çokluğu ile de değildir. Gerek madenlerde, gerekse dağlardaki yeraltı madenlerinde altın ve gümüş miktarı daha fazladır. Şair ne kadar güzel söylemiştir:

“Eğer akıllar olmasaydı en küçük bir arslan, izzet ve şerefe insandan daha yakın olurdu ve insanlar, rûhî fazilet bakımından birbirinden üstün olmaz, yiğitlerin elleri mız-

(2) El-İsrâ sûresi, âyet: 70

(3) El-Bakara sûresi, âyet: 29

rakların en üst kısımlarını iradelerine râm edemezlerdi.”

İnsanın üstünlüğü, yaratıldığı maddenin (aslın) üstünlüğü ile de değildir. Nitekim İblîs, öyle zannetmiş ve Allah için Âdem’e secde etmekten imtinâ etmişti. Kur’ân-ı Kerîm’de, İblîs’in **“Yâ Rabb, ben Âdem’den hayırlıyım. Beni ateşten yarattın halbuki onu çamurdan yarattın”** dediği bildirmiştir.⁴

İnsanın üstünlüğü, Allah Teâlâ’nın ona tahsis ettiği ve onu mümtaz kıldığı bir mâ’nâ ile dir. Onun değerinin yüceliği Cenâb-ı Hakk tarafından, insana verilen ve onun benliğinde gizlenen, bir mâ’nâ ve Allah’ın onu hazırlayıp ehil kıldığı bir emirden dolaydır. İşte bu husûsa Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de işâret etmiş ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Ben onun yaratılmasını tesviye edip rûhumdan ona rûh verince onun için (Bana) secdeye kapanın.” Ve yine Allah Teâlâ meâl olarak: **“Ben onu (Âdem’i) kudret elimle yarattım.”**⁵ buyurmuştur.

Allah Teâlâ, Âdem’in üstünlüğünü meleklerine işâret buyurduğunda, melekler, derhal ilâhî hikmeti idrâk etmişler, Âdem’e itaât ederek Cenâb-ı Hakk tarafından emr olundukları gibi, Âdem için secdelere kapanmışlardır.

İblîs (şeytan ise Âdem’in zâhiri görünüşüne ve başlangıcına (topraktan yaratıldığına) bakarak, Allah Teâlâ’nın bildirdiği emri görmemezlikten geldi. Cenâb-ı Hak’ın, Âdem’de gizlediği hakîkî mâ’nâyı ve O’nun için hazırladığı hayırlı sonucu düşünmedi. Bunun için de Âdem’e secde etmekten imtinâ etti ve büyüklük tasladı. Nitekim inkârcılar da peygamberleri, reddetmek husûsun-

(4) Sad sûresi, âyet: 76

(5) Sad sûresi, âyet: 72-75’e bakınız

da, İblîs'e uymuşlardır. Bunların, başka insanları da doğru yoldan saptırmak için neler söyledikleri Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilmiştir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de onların durumunu meâl olarak şöyle beyân buyuruyor:

“Bu (peygamber de) ancak sizin gibi bir insandır, başka değildir. O, size karşı şereflenmek, üstünlük taslamak istiyor.”⁶ Ve yine onlar: **“Bu nasıl peygamber, bizim gibi yemek yiyor ve çarşılarda yürüyor dediler.”**⁷

Halbuki peygamberlerin üstünlüklerinin, bedenlerinin dış görünüşü ile olmadığını Cenâb-ı Hakk bildirmiştir. Peygamberlerin üstünlükleri, onların mânevî ve rûhî varlıklarında (Allah tarafından mevdu kılınmış) bir kısım mânâlardan dolaydır. Ancak bu mânâları (hakikatları) görüp, müşâhade etmek husûsunda ehl-i küfür (inkârcılar) kör bir durumdadırlar. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Resûlüm, onları sana bakarlar görürsün, halbûkî onlar görmüyorlar.”⁸ Burada şu gerçek bildirilmiştir. Resûlüm, sen hangi vasıflar ile onlara üstün kılındığını bilip, idrâk edemiyorlar.

İnsanlardan her kim, kendisine Cenâb-ı Hakk tarafından ikrâm olunan ni'metin üstünlüğünü, nelere ehil kılındığını ve kendisi için neler hazırladığını anlamaya muvaffak olur ve sonra da onları örnek olacak şekilde gerçekleştirmeye çalışırsa; işte o kimseye gerçekten büyük hayırlar verilmiştir. Fakat bunu ancak akl-ı selîm sâhipleri gereği, gibi anlayabilirler.

(6) El-Mû'minûn sûresi, âyet: 24

(7) El-Furkân sûresi, âyet: 7

(8) El-Arâf sûresi, âyet: 198

ONBİRİNCİ BÖLÜM

İNSANIN YARATILMASINDAKİ ASIL MAKSAT VE HİKMETE DÂİRDİR

İnsanın yaratılmasından asıl maksat, insanın Allah Teâlâ'ya ibâdet etmesi, yeryüzünde O'nun vekîli, halîfesi olması, O'nun dînine yardım edip, O'nun arzını ma'mûr bir duruma getirmesidir. İlâhi hikmet zikredilmesini iktizâ ettikçe Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif yerlerindeki bir çok âyetlerde Cenâb-ı Hakk bu hususları tasrîh buyurmuştur. Bu âyet-i kerîmelerden bir kısmı meâl olarak şöyledir:

"Ben cinleri de, insanları da ancak Bana ibâdet etsinler diye yarattım."¹

"Ben yeryüzünde bir halife yaratıcıyım."²

"Allah, onları yeryüzüne elbette halef (hükümrân) kılacaktır."³

"Allah, kendi dînine ve peygamberlerine gaybe inanarak, kime yardım edeceğini bildirmek için peygamberler göndermiş ve kitabı indirmiştir."⁴

"Ey imân edenler, sizler, Allah'ın yardımcıları olun."⁵

(1) Ez-Zâriyât sûresi, âyet: 56

(2) El-Bakara sûresi, âyet: 20

(3) Nur sûresi, âyet: 55

(4) El-Hadîd sûresi, âyet: 25

(5) Es-Saff sûresi, âyet: 14

“Allah, sizi topraktan yarattı ve orayı (arzu) imar etmenizi istedi.”⁶

Meâlleri verilen âyet-i kerîmelerin hepsinde de insanın bir takım görevler yapmaya ehliyetli kılındığına işaret edilmiştir. Bu işleri yapmaya elverişli olan ancak insandır. Başka bir mevcût bu görevler için elverişli değildir. Nitekim, Allah Teâlâ, Âdem Peygamberi yarattığı zaman, meleklerle hitâben ve meâl olarak:

“Ben, sizin bilmediklerinizi de bilirim.” buyurduğu âyet-i kerîme’de bu husûsâ işaret etmiştir.

Allah Teâlâ, yoktan var ettiği ve yaratıp, vücûda getirdiği şeylerin hepsini dört vecih (ana esas) üzerine yaratmıştır. Bunlardan,

BİRİNCİSİ: Bir takım fiillerdir ki, bunların yaratılıp vücûda getirilmesini Cenâb-ı Hakk, doğrudan Zât-ı Kibriya’sı üzerine almıştır. Bu ise Cenâb-ı Hakk’ın, dilediği bu varlıkları “ibd’a yolu” ile yaratması demektir. İbda’nın mânâsı ise: Bir şeyi, mutlak olarak âdemden (yoktan) var etmektir. Bu husûsa Allah Teâlâ:

“Gökleri ve yeri yaratan O’dur.”⁷ meâlindeki âyet-i celîle ile işaret buyurmuştur.

İKİNCİSİ: Bir takım fiillerin yaratılmasıdır ki, bunların vücût bulmasında Cenâb-ı Hakk, meleklerini tavzîf buyurmuştur. Âlimlerden bir kısmı bu ikinci nev’î fiillerin icâdı husûsuna “Tekvinat”^{*} adını vermişlerdir. Bu çeşit vücut bulma, fiillerin meydana gelmesi, bir şeyin fâili hisle müşâhede edilmeksizin noksandan kemâle erdirilme-

(6) Hud sûresi, âyet: 61

(7) İbrahim sûresi, âyet: 32

(*) Tekvîn; mastardır, var etmek, yaratmak, icat etmek demektir.

si iledir. Cenâb-ı Hakk, meleklerini bu işleri tedbir etme vasıfları ile Kurân-ı Kerîm'de vasıflandırmış ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“And olsun işi tedbir eden o meleklerle”⁸

İşleri tedbir etmekle görevli melekler de üç sınıftır.

Birincisi: Bu kısımda bulunan meleklerle, göklere âit cisimlerin (ecrâmin) işlerini tedbir etmek görevi verilmiştir. Bir kısım âlimler, bu melekler: İsrâfil, Mikâil, Cebrâil, Rıdvan'dır. Bir de arşı kuşatıp, tavâf eden meleklerdir, demişlerdir. Arşı tavâf eden bu melekler, meâllerini verdiğimiz şu âyet-i kerîmelerde vasf olunan meleklerdir. Bu âyet-i kerîmelerde Allâh Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Melekler görürsün ki, Rablarını hamd ile tesbîh ederler. Arşın etrafını kuşatmışlardır. Aralarında hak ve adâletle hükm olunmuştur. Âlemlerin Rabb'ı Allah'a hamd olsun denildi.”⁹

“Arşı yüklenen ve bir de onun etrafında bulunan melekler, Rab'larını hamd ile tesbîh ederler. O'na î mân ederler, mü'minlerin de yargılanmasını isterler. Ey Rabb'ımız Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe edenleri, Senin yoluna uyup gidenleri yarlığa. Onları, cehennem azâbından koru.”¹⁰ derler.

İkincisi: Bu melekler ise hava (atmosfer) ve onun unsurları ile ilgili işleri tedbir etme görevi kendilerine verilen meleklerdir. Bunlar, rüzgârları yöneten ve bulutları sevk eden ve emsâli işleri tedbir eden meleklerdir. Bunlar

(8) En-Naziat sûresi, âyet: 5

(9) Ez-Zumer sûresi, âyet: 75

(10) El-Mü'min sûresi, âyet: 7

da Allah Teâlâ'nın Kur'ânı Kerîm'de meâl olarak:

“Allah'ın kânunu uyarınca birbirini ardınca gönderilenlere and olsun”¹¹

“And olsun boğulmuş olan ruhları derinliklerden söküp çıkaranlara.”¹²

Buyurduğu âyet-i celîlerle bunlara işaret etmiştir.

Üçüncü kısım melekler ise arzda olan hâdiseleri tedbir görevi kendilerine verilenlerdir.

Bu melekler, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

“Ardında ve önünde, insan oğlunu tâkip eden melekler vardır. Allah'ın emri ile onu gözetip muhafaza ederler. Bir millet, özlerindeki güzel durum ve ahlâkı bozmadıkça Allah onların durumunu değiştirmez. Allah bir kavmin fenalığını diledi mi artık onun reddine çâre olmaz. Onlar için Allah'tan başka bir hâmi de bulunmaz.”¹³ buyurduğu âyet-i celîle'nin (ilk cümlelerinde) bunlara işaret buyurmuştur.

Yine bu melekler, Hz. Peygamberin (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) ana rahminde bulunan ceninin durumunu vâsf ederken **“Allah ona bir melek gönderir de, melek cenine insânî rûh nefh eder.”** buyurduğu hadîslerinde bu meleklerle işaret edilmiştir. Kezâ Kur'ân-ı Kerîm'de zikri geçen **“Hafız, Rakîp, Atîd gibi melekler de”¹⁴** bu meleklerdir.

Ve yine Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de:

“Hatırla o vakti ki, sen mü'minlere indirilen üçbin

(12) En-Naziat sûresi, âyet: 1

(13) Er-Râd sûresi, âyet: 11

(14) Kâf sûresi, âyet: 17-18

meleklerle Rabb'inizin size imdat etmesi yetişmez mi, size diyordun."¹⁵ meâlindeki âyet-i celîlede vasf ettiği melekler de bu meleklerdir.

ÜÇÜNCÜSÜ: Bu nevî yaratma ise bir takım fiillerin vücûda gelmesidir ki Allah Teâlâ, arzdeki aslî unsurlara ve âlemde mevcut bütün maddelere kendilerine mahsus özellikler vermiştir. Onlardaki özelliklere uygun işlerin, yeri gelip şartları gerçekleşince vücûd bulması imkânını hazırlamıştır. Meselâ; ateşe yakma ve eritme, suya ıslaklık husûsiyetleri verilmiştir.

Genel olarak, Allah Teâlâ, bu fiillerin tahakkuku için, canlı ve cansız bütün varlıkları hazırlamış ve kendilerine mahsus fiiller için müsahhar kılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de:

"Güneşi, ayı âdetlerinde dâim olarak size teshîr eden, geceyi gündüzü sizin faydanıza tahsîs eden O Allah'tır."¹⁶ meâlindeki âyet-i celîle ve benzeri bir çok âyetlerde Allah Teâlâ bu husûsa işaret buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk, onları bu işler için müsahhar kılmıştır.

DÖRDÜNCÜ: Bu nev'i fiillerin vücut bulmasına gelince, bunlar da sanatlar ve meslekler sonucu meydana gelen işlerdir. Cenâb-ı Hakk bunların meydana gelmesinde insan unsurunu görevlendirmiştir. İnsanı arzda kendi halîfesi yapmıştır.

Bu fiillerin meydana gelmesinde umûmiyetle altı şeye ihtiyaç vardır. Bunlar da: İşlenecek madde, zaman, mekân, hareket (faaliyet), insanın çalışacak uzvu ve bir de âlettir. Bu grupta toplanan işlerin meydana getirilmesi insan denilen mümtaz varlığa mahsustur. Melekler bile bu

(15) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 124

(16) İbrahîm sûresi, âyet: 33

gibi işleri yapmaya elverişli değillerdir. Meleklerden her biri için belirli makamlar, Allah Teâlâ tarafından ta'yîn buyurulmuştur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ, meâl olarak:

“Melekler şöyle derler, bizim her birimizin bilinen bir makâmı vardır.”¹⁷

Tıpkı bunun gibi insanlardan her bir nev'i için de belirli bir makâm (kâbiliyet ve meslek) tahsîs buyurulmuştur. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

“De ki, insanlardan her biri kendi aslî tabiatına, yaratılışına göre hareket eder. O halde kimin daha doğru yolda bulunduğunu Rabb'in daha iyi bilir.”¹⁸

Ve yine:

“Onları, birbirlerinden nasıl üstün kıldığımıza bir baksana! Doğrusu âhirette daha büyük dereceler ve daha büyük üstünlükler vardır.”¹⁹ buyurduğu âyet-i celîlelerle bu husûsa işaret etmiştir. Hz. Peygamber de (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) bir hadîslerinde:

“Herkes yaratılışına (aslî tabiatına) uygun olan işler, kolaylaştırılmıştır.”²⁰ buyurmakla bu cihete işaret etmişlerdir. Lâkin bütün melekler, Allah Teâlâ tarafından kendilerine ne emredilmiş, hangi görev verilmiş ise onu yaparlar. Emr olundukları hususlarda hiç bir sûrette Allah'a isyân etmezler. Nitekim melekleri vasf eden bir âyet-i celîle'de Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Onlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeylerde aslâ isyân etmezler, neye de memur edilirler ise onu yaparlar.”²¹

(17) Es-Saffât sûresi, âyet: 164-165

(18) El-İsrâ sûresi, âyet: 84

(19) El-İsrâ sûresi, âyet: 21

(20) El-Camîü's-Sağîr, c.I, sh.48, Mısır tb.

(21) Et-Tahrîm sûresi, âyet: 6

İnsanlara gelince, onlar emr olundukları ve mükellef bulundukları vazifelerde itâat veya isyân etme husûsunda üç sınıfa ayrılmışlardır.

Birinci kısımda bulunanlar: Cenâb-ı Hakk'ın, emir ve tekliflerini tamâmiyle ihlâl edenlerdir. Bunlar, yaratılmış oldukları aslî görevlerden tamâmiyle sıyrılıp uzaklaşmış, şeytanın izine uyup onun adımlarını takip etmiş ve bâtıla tapmış olanlardır.

ikinci kısımda bulunanlar ise tamâmiyle birincilerin aksine olarak, bütün güçleri ile Cenâb- Hakk'ın emirlerini anlamaya ve bunları yerine getirmeye çalışırlar. Kur'ân-ı Kerîm'de:

“Allah'ın o has kulları ki onlar yeryüzünde vakar ve tevâzü ile yürürler.”²² meâlindeki âyet-i celîle'de vasfedilip öğülen mü'minler bunlardır.

Üçüncü kısımda bulunanlar ise bu iki zümre arasında bulunanlardır. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

“Onlardan diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ederler. Onlar, iyi bir ameli başka kötü bir amel ile karıştırmışlardır. Olur ki Allah, onların tevbelerini kabul eder. Muhakkak ki Allah, çok yarlıgayıcıdır ve çok esirgeyicidir.”²³

Bunlardan, kimin iyilikleri kötülüklerinden fazla ise Cenâb-ı Hakk tarafından onlara ikrâm ve ihsan va'ad olunmuştur.

Yukarıda, insanların hepsinin, netice itibârı ile üç sınıfta mütalâa edildikleri açıklanmıştır. İnsanların her biri

(22) El-Furkân sûresi, âyet: 63

(23) Et-Tevbe sûresi, âyet: 102

bu üç sınıftan birine dâhil olduklarını bildiren, âyet-i celîlelerde Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Siz de üç sınıf olmuştunuzdur. (İyilikte ilerlemeleri sebebiyle kitâpları sağdan verilen) sağcılar, o sağcılar ne mutlu olurlar. (Kötülükleri sebebi ile kitâpları soldan verilen) solcular, o solcular bedbahttırlar. Hayır yarışında en önde olup kazananlar, onlar, (orada da) öncüdürler. İşte onlar, (Allah’ın rizâsına en çok yakın olan) mukarreblerdir.”²⁴

Bu sûrenin sonundaki âyetlerde işte bu husûs için Allah Teâlâ kasem ederek şöyle buyurmuştur:

“Şimdi, ölen insana gelince eğer o, mukarreblerden ise artık o, güzel rızık “nâim cenneti” içindedir. Eğer sağcılardan (iyilikleri sebebi ile kitâpları sağ taraftan verilenlerden) ise artık sağcılardan sana selâm olsun. Amma ölen kimse, tekzip edici (öldükten sora dirilmeği yalanlayıcı) sapıklardan ise, işte ona kaynar sudan bir ziyâfet sunulur ve cehenneme sokulur.”²⁵

İnsanlardan bir çoğu, Cenâb-ı Hakk’a isyân ederler ve O’nun emirlerine itâat etmezler. Fakat Allah Teâlâ, onların hiç bilemeyecekleri cihetlerden ve kendilerinin bir iradeleri olmadan bunların bir kısmını, Allah’ın dinine yardım etmek için çalışmalarını, koşmalarını takdir buyurmuştur. Meselâ; Firvavun’un, Hz. Mûsâ’yı, himâyesîne alıp büyütmesi, çok zaman sonra da, Mûsâ Peygamber’e karşı sihirbazları (büyücüleri) bir araya getirip te onların îmân etmelerine sebep olması bu husûs için örneklerdendir.

Ayrıca Yûsuf Peygambere karşı kardeşlerinin yap-

(24) El-Vâkıa sûresi, âyet: 7-8

(25) El-Vâkıa sûresi, âyet: 88-94

tıkları muâmelenin, netîcesi itibâriyle Mısır mülküne hâkim olmasına ve orada, daha bir çok büyük imkânlarla kavuşmasına sebep olmaları da bu husûs için örnektir. Konuyu belirtmesi bakımından şu şiir ne kadar yerinde söylenmiştir:

“Kötülüğümü (ve üzülmemi) kasd ettin. Fakat sevinç ve sürûra kavuşmama sebep oldun. Çünkü insan, bazen hiç bilmediği cihetlerden bile büyük iyiliklere mazhar olur.”

Bir başka şâir de şöyle demiştir:

“İyiliği yaptı. Fakat maksadı iyilik yapmak değildi. Ben onu kabul ettim. Ve bu kusurları ile onunla sohbet ettim. Fâili tarafından icrâ edilen nice işler vardır ki, o işleri beğenirim. Lâkin o fiili yapanı da yererim!”

Bu demektir ki, bazan yapılan iş övmeğe lâayık olur. Fakat onu yapmış olan kimse de zemme lâayık olur. Nitekim bir başka şiirde de şöyle denilmiştir:

“Nice işler yapılır ve sana intikal eder ki, onu yapanı beğenmezsin. Fakat o fiilleri takdir edip översin.”

Allah Teâlâ, bu âlemde mevcut olan her şeyi insanın faydası için yaratmıştır. Nitekim Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de bu husûsa müteaddit âyet-i kerîmeler ile işaret buyurmuştur. O âyetlerden bir kısmı buraya alınmıştır:

“O Allah ki, yeryüzünü sizin için bir döşek, ve göğü de bir bina kıldı. O, gökten su indirip onunla size rızık olmak üzere, türlü türlü ürünler meydana getirdi. O halde kendiniz bile bile, Allah’a eşler koşmayınız.”²⁶

“Allah, göklerde ne var ve yerde ne varsa hepsini kendi (cânibinden) sizin yararınız için âmâde kıldı. Dü-

(26) El-Bakara sûresi, âyet: 22

şüenen kavim için bunda, kat'î âyetler vardır.”²⁷

“O, arzda olanları sizin buyruğunuza âmâde kıldı.”²⁸

**“O, sizin için gökten (buluttan) su indirendir. İçecek-
leriniz bundan, hayvanlarınızı yaymakta olduğunuz
otlar da bunlardandır. Allah, o su ile sizin için ekinler,
zeytinler, hurma ağaçları, üzüm ve meyvelerin herbi-
rinden (nice rızıklar) bitiriyor. Bunların her birinde dü-
şüenen kavim için ibret vardır. Geceyi, gündüzü, güneşi,
ayı sizin hizmetinize O, hazır kılmıştır. Yıldızlar da
O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Bunların herbirinde
akıl erdiren bir millet için elbette âyetler vardır.”²⁹**

Allah Teâlâ, bunların hepsini insanlar için mübah kılmıştır. Nitekim bu husûsu Kur'ân-ı Kerîm'de tasrîh buyurmuştur:

**“Resûlüm, de ki: Allah'ın kulları için çıkardığı zî-
neti temiz ve has rızıkları haram etmek kimin haddine.
De ki: Onlar, dünya hayatında îmân edenler içindir.
Kıyâmet gününde ise yalnız (ve yalnız) onlara mahsus-
tur. İşte biz, bilen kavim için böyle âyetleri uzun uza-
dıya açıklarız.”³⁰**

Durum böyle olunca insan, âlemde mevcut herşeyden meşrû bir şekilde faydalanma hakkına sâhiptir. Ama bunlardan, gıda veya ilâç olarak, yahut ta giyim eşyası, güzel kokular olarak, binek vasıtaları, zînet eşyaları olarak kullanılır. Yahut şekil ve manzaralar ile veya görmekle zevk duyar. Ve onlardan kendisi için ibret dersi alır. Veya ilim

(27) El-Câsiye sûresi, âyet: 13

(28) El-Hacc sûresi, âyet: 65

(29) En-Nahl sûresi, âyet: 10-12

(30) El-A'râf sûresi, âyet: 32

olarak onlardan faydalanır. Kezâ, insan bu varlıklar arasında beğendiklerinin fiillerine benzer güzel fiiller yapar. Çirkin bulduğu şeylerden ve onların çirkin fiillerinden uzak kalır.

Hakîkatte Allah Teâlâ, bütün varlıkların faydalarına işaret buyurmuş, peygamberlerinin (Allah'ın selâmı) onların üzerlerine olsun) dilleri (teblîgâtı) ile yahut ta velî kullarına (Allah onlardan râzı olsun) vâki ilhamları vasıtasıyla insanları bunlara muttali kılmıştır.

Hayvanların varlığında insanlar için mevcut olan faydaları bilmek, onlardan gıda maddeleri veya giyim eşyası, ilâç malzemeleri olarak faydalanmak insanın hakkı olduğu gibi, onların husûsiyetlerini, karakter ve tabiatlarını öğrenip bilmek te insanın hakkıdır.

Böyle bir bilgi ile onlarda güzel ve faydalı gördüğünü almak; çirkin ve zararlı gördüklerinden de kaçınmak sûreti ile onlardan istifâde etmekte insanın hakkıdır.

“Her canlıda bulunan vasıfların, özelliklerini araştırıp, onların en güzellerini öğrendim. Hem de o derecede ki, köpekte sâhibinin evini ve eşyâsını muhâfaza etme durumunu, kargada da sabah çok erkenden ihtiyâcı için koşmasını müşahade edip beğendim.” diyen kimse gerçekten güzel söylemiştir.

Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmakla bu husûsa işaret etmiştir:

“Rabb'in bal arısına; dağlarda, ağaçlarda ve insanlar tarafından hazırlanmış kovanlarda yuva edin. Sonra meyva (ve çiçeklerin) her birinden ye. Sonra da Rabb'inin, işlemen için gösterdiği yollardan yürü, diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bal

çıkart ki, onda insanlar için şifâ vardır. Düşünen bir millet için bunda ibret vardır.”³¹

Bu âyet-i kerîmelerde Allah Teâlâ, insan için şu husûsa da tenbîh buyurmuştur: Allah’ın vahyini, emrini muhâfaza etmede insanın hakkı bal arısına uymak (bakıp ders almak)tır. Bal arısı tabîi olarak ve Allah’ın ilhâmına uyarak, faydasına olan şeyleri araştırmakta hiç bir yanılma göstermemektedir. Bunun gibi, insan da ihtiyârî olarak (kendi irâdesi ile) Allah Teâlâ’nın vahyine uymalı, menfaatlarını araştıırken, İlâhî vahiyden ayrılma hatasına düşmemelidir.

(31) En-Nahl sûresi, âyet: 68-69.

ONİKİNCİ BÖLÜM

İNSANLARIN BİRBİRLERİNDEN FARKLI OLDUKLARINA VE GÖRÜŞ AYRILIKLARINDA BULUNDUKLARINA DÂİRDİR

Kâinatta mevcût eşyanın hepsi, Hikmetle (ve bediî san'atla) yaratılmış olmaları itibâriyle birbirlerine müsâvidirler. Bu husûsa Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de işaret etmiş ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“O, gökleri birbiri ile âhenkli olarak yedi kat yaratan Allah'tır. Rahman olan Allah'ın yaratmasında, bir farklılık, bir nizamsızlık göremezsin.”¹

Fakat bu varlıklardan her bir nev'i (tür), kendine mahsus faydalar ve özelliklerle yaratılmaları itibâriyle birbirinden farklıdırlar. Yaratılmışlar'ın her nev'inde (sınıfında) bu bakımdan farklılıklar bulunmakta ise de, insanlar arasındaki ihtilâf, muhâlefet, hepsinden daha fazla bulunmaktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli sûrelerdeki âyet-i celîlelerde Cenâb-ı Hak meâl olarak şöyle buyurmuştur.

I- Allah, sizi hakîkaten türlü türlü (hallerle) yaratmıştır.”²

II- “Biz, onların kimilerini derece derece, diğer bazılarından üstün kıldık.”³

III- “Bir baksana, onları birbirlerinden nasıl üstün kıldık. Doğrusu âhirette daha büyük dereceler ve daha büyük üstünlükler vardır.”⁴

(1) El-Mülk sûresi, âyet: 4

(2) Nuh sûresi, âyet: 14

(3) Ez.Zuhruf sûresi, âyet: 32

IV- “Eğer Allah dileseydi, sizi elbette tek bir ümmet yapardı. Fakat O, size verdiği nimetlerde sizi imtihan etmek için bir ümmet yapmadı. Öyle ise hayırlı işlerde hepiniz birbirinizle yarış ediniz.”⁵

V- “O, sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde sizi imtihana çekmek için kiminizi derecelerle, kiminize üstün kılan Allah’tır...”⁶

VI- “Eğer, Rabb’in dileseydi bütün insanları muhakkak ki bir tek ümmet yapardı. Onlar ihtilâf edici bir halde işte böylece devam edip gideceklerdir. Rabb’inin merhamet ettikleri müstesnâ, Allah, onları bunun için yaratmıştır.”⁷

Allah Teâlâ, bu husûsa bir âyet-i celîlede şöylece işaret buyurmuştur:

“Yeryüzünde birbirine komşu kıt’alar vardır. Üzüm bağları, ekinler, çatalı ve çatalsız hurma ağaçları vardır. Bunların hepsi de bir su ile sulanıyor. (Böyle iken) biz, onların ba’zısını yemişlerinde (ve lezzetlerinde) ba’zısından üstün kılıyoruz. Bunlarda akıl erdiren milletler için elbette ibretler vardır.”⁸

Bu durumu gerekli kılan (iktizâ eden) İlâhî hikmet, şudur: İnsan, yalnız başına kendisi için (mesut olmak bakımından) yeterli değildir. Bir insan tek başına dünyaya gelmiş olsa az bir müddet için olsun, hayatını devam ettirmesi imkânsız yahut ta çok güç olurdu. Zîrâ insanın ilk önce muhtaç olduğu maddeler, elbise olarak vücûdunu örte-

(5) El-Mâide sûresi, âyet: 48

(6) El-En’am sûresi, âyet: 165

(7) Hud sûresi, âyet: 118-119

(8) Er-Rad sûresi, âyet: 4

cek eşya ile beslenebileceği gıda maddeleridir. Böyle bir insan ne giyeceği eşyâyı işlenmiş olarak bulabilecek, ne de beslenebileceği gıdaları pişirilmiş ve hazır bulması, mümkün olacaktır. Halbuki hayvanların pek çoğu için bu durum insanda olduğu gibi değildir.

İnsan her iki husustaki ihtiyaç maddelerini islâh edip, kendine uygun bir duruma getirmeye mecburdur. (Çünkü, o tab'en medenî olarak yaratılmıştır.) Bunları islâh ise o insanı, bir takım âletlere muhtaç kılacaktır ki, o âletler de henüz hazırlanmış değildir. O halde bir insan güzel bir geçim ile yaşayabilmesi için, ihtiyaç hasıl olan bütün malzemeleri hazırlamaya yetişemez. Durum böyle olunca, insanlar arasında yardımlaşmaya ve iş bölümü yapılmasına zarûret vardır. Bunun içindir ki, her zümre için bir san'at ve onu diğer san'at dalından ayıran, bir şekil ve iş durumu vardır. Böylece insanlar arasında san'atlar âdetâ taksim edilmiş ve insanlardan herbiri bir san'ata (mesleğe) meyletmiş ve benimsediği san'atına sevinçle devam edip, onu inkişâf ettirmektedir.

Nitekim, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Fakat insanlar, din konusunda aralarında, fırkalara ayrıldılar. Her bölük, kendi tuttuğu dinden memnunluk duymaktadır.”⁹

Îlâhî hikmet, insanların, şahıslarının (bedenlerinin) kezâ kuvvet ve isti'dâtları ile maksatlarının da birbirinden farklı olmalarını iktizâ etmiştir. Böylece her birine, yaratılmış olduğu tabîata uygun hareket etmesi kolaylaştırılmıştır.

(9) El-Mü'minûn sûresi, âyet: 53

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“De ki; her biri kendi aslî tabiatına, yaratılışına göre hareket eder. O halde kimin daha doğru yolda bulunduğunu Rabbiniz, daha iyi bilir”¹⁰

Cenâb-ı Hakk'ın, yukarıda zikri geçen âyet-i kerîmelerde de işaret buyurduğu üzere, insanların geçim vasıtaları aralarında taksim edilmiş olur. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Eğer Rabb'in, dileyseydi bütün insanları, muhakkak ki bir tek ümmet yapardı. Rabb'inin merhamet ettiği kimseler müstesnâ, onlar ihtilâf edici bir halde (işte böylece) devam edip gideceklerdir.”¹¹

İnsanlar arasında mevcut olan bu farklılık çok açıktır. İnsanlar, maksatları, niyet ve arzuları itibâriyle dikkat nazarına alındıkları vakit görünüşte muhtar, (istediklerini seçme durumunda) olsalar da, hakikatta, sanki meslek ve bulundukları sanatlar için musahhar (mecbur) kılınmış gibidirler.

İnsanların birbirlerinden farklı olmaları ve muhtelif tabakalarda (sınıflarda) bulunmalarındaki maslahat ve hikmete Hz. Peygamber, (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) işaret etmiş ve bir hadîslerinde şöyle buyurmuşlardır:

“İnsanlar, (istidat ve meslekleri itibâriyle) birbirlerinden farklı bulundukları sürece hayır içindedirler. Fakat hepsi aynı durum ve isti'datta olunca helâk olurlar.”

(10) El-İsra sûresi, âyet: 84

(11) Hud sûresi, âyet: 118

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSANLARIN BİRBİRLERİNDEN FARKLI OLMALARININ SEBEBLERİNE DÂİRDİR

İnsanların birbirlerinden farklı oluşlarının sebepleri özet olarak yedi şeydir:

Birincisi: Mizaçların, tabiat (huy) ve yaratılışın farklı oluşudur. Nitekim, rivâyet edilen bir haberde bu husûsa işaret edilmiştir. O haber de şudur: “Allah Teâlâ, Âdem Peygamberi yaratmayı irâde buyurduğunda arzın her bölgesinden birer avuç (toprak) alınmasını emretmiştir. Bu sebeple de Âdem oğulları hilkatlarına uygun olarak, kimi beyaz, kırmızı yahut siyah renkli, yahut yumuşak huylu, veya sert mizaçlı; yahut ta çok temiz veya murdar olarak gelmişler.” Bu ve benzeri husûslara, Allah Teâlâ işaret etmiş ve Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurmuştur:

“Toprağı güzel memleketin bitkisi, Rabb’inin izni ile bol çıkar. toprağı çorak (fena) olandan ise pek az şeyden başkası çıkmaz. Şükredecek bir millet için, işte âyetleri böyle çeşitli olarak açıklarız.”¹

Ve yine Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Ana rahminde sizi dilediği gibi şekillendiren O Allah’tır. O’ndan başka İlâh yoktur. Mutlak gâlip O, yegâne hüküm ve hikmet sâhibi de O’dur.”²

(1) El-A’raf sûresi, âyet: 58

(2) Âl-i İmran sûresi, âyet: 6

İkincisi: Ana ve babanın iyilik veya fenalık (salah ve fesat) bakımından durumlarının farklı olmasıdır. Çünkü, insan, maddî yaratılışı itibârı ile, ebeveyninden renk, sîma gibi bir takım vasıflara irsen sâhip olduğu gibi, manevî bakımından da ana ve babasının sâhip bulunduğu temiz seciyye, izzet ve şerefe, iyi ahlâk ve tabiata, yahut ta bunların zıddı olan çirkin huy ve davranışlara tevarus eder. (Bu durumlar irsen çocuğa intikal eder.) Bunun içindir ki, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“O, yetim çocukların babası da iyi bir kimse idi.”³

Bunun benzeri bir mânânın da Tevrat'ta bulunduğu rivâyet edilmiştir. O mânâ da şudur:

“Allah Teâlâ buyurur: Ben bir şeyi beğenip kabul edersem onu bereketlendiririm. Benim bereketli kılmamın iyi tesiri yedi batna (kuşağa) kadar intikal eder. Bir şeye de gadap edince, ona lânet edip rahmetimden uzaklaştırırım. Bunun zararlı te'siri de yine yedi batna kadar sürüp gider.”

Bildirilen bu haberde şu husûsa işaret edilmiştir. İnsanın kazandığı ve kendisinde tabiat haline getirdiği ahlâki vasıfların, hayır veya şer, te'sirî devam eder. Hatta irsî olarak yedi batna (kuşağa) kadar sürüp gider.

Üçüncüsü: Çocuğun meydana gelmesine esas olan, ve babanın sulbünden intikâl eden, mâyî madde ile ana rahminde bulunan ve kendisi ile cenînin beslendiği maddenin tekevvün ettiği (vücûda getirildikleri) eşyanın unsurların muhtelif olmasıdır. İşte bunların (babadan intikâl eden madde ile ana rahminde bulunan ve cenîni besleyen madde-

(3) El-Kehf sûresi, âyet: 82

leri) meydana getiren unsunların, eşyânın temiz yahut ta murdar olmaları da bu durumlarına göre te'sirlerini gösterir.

Bunun içindir ki, Peygamberimiz (Allan'ın salât ve selâmı üzerine olsun) bir hadîslerinde şöyle buyurmuşlardır: **“Sulbünüzden inen (madde için) en temiz ve hayırlı olanı araştırıp evlenin.”**⁴

Ve yine Hz. Peygamber bir hadîs-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

“Evlenen kimse, toprağa ağaç fidanı diken gibidir. Sizden herhangi biriniz, ağaç fidanını hangi toprağa dikeceğine iyi dikkat etsin.” buyurmuştur. Bu demektir ki, fenalıktan uzak, pâk ve temiz kadın ile evlensin. Ve yine Hz. Peygamber, bir hadîslerinde de şöyle buyurmuştur:

“Harâbede biten yeşillikten (dış güzellikten) sakınınınız.” “Dış güzellik, harâbedeki güzellik nedir?” diye sorulana cevap olarak; **“Kötü çevrelerde yetişmiş bulunan güzel kadındır.”** buyurmuşlardır.

Dördüncüsü: Çocuğun beslenebileceği maddelerin ve emzirilen sütün incelenip araştırılması, ona emzirilen sütün temiz ve iyi olup olmamasındaki farklardan ileri gelmektedir. Çocuğun beslendiği ve kendisine emzirilen sütün te'sirinden dolayıdır ki, bir kimsenin üstün vasıflarla öğülmesi için; “İyi ve bol sütün karşılığı Allah'tandır.” denilir. (Bu deyim ile çocuğun beslenebileceği maddelerin iyi ve temiz olmasındaki te'sir belirtilmektedir.)

Beşincisi: Onların terbiye edilme durumlarından, onlara yapılan telkinlerden, onlara tabiat haline getirilen huylardan, onlara alışkanlık olarak kazandırılan iyi yahut ta çirkin âdet ve davranışlardan ileri gelmektedir.

(4) Câmiül-Kebir hadis no.450

O halde çocuğun ana ve babası üzerindeki hakkı, şer-i şerîf'in (dinin emrettiği güzel edep ve terbiyenin başlangıçtan itibâren çocuğa verilmesi, doğruluk ve adâlet duygusu, her fırsatta kendisine hatırlatılması ve iyilikleri bilfiil yapma alışkanlığı ona kazandırılmış olmasıdır.

Nitekim, Hz.Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) hadîslerinde şöyle buyurmuşlardır:

“Çocuklarınız yedi yaşlarında iken onlara namazı öğretip, kılmalarını isteyiniz. On yaşlarında iken, namaz için (kılmadıklarında) dövünüz.”⁵

Ayrıca ana ve babanın, çocuklarını, aşâğılık ve bayağı kimseler ile oturup kalkmaktan da muhâfaza etmeleri gereklidir; çocuğun onlar üzerindeki hakkıdır. Çünkü; çocuk bu sabîlik devresinde, istenilen her şekli almaya müsâit balmumu gibidir.

Diğer taraftan çocuğun nazarında, övülmek, izzet ve şeref dâima güzel gösterilmeli; yerilmek ve hakirlik ve bunlara rızâ da, dâima çirkin gösterilmelidir. Ayrıca yemeğe, içmeğe düşkünlikten nefret ettirilmeli, yeme içme husûsunda iktisat ve itîdal ile hareket etmesi bir alışkanlık olarak kendisine kazandırılmalıdır. Şehvî arzulara uymaması, zaif akıllı, fikirsiz kimselerden uzak kalması temin edilmelidir. Gündüzleri çok az uyumalıdır. Zîrâ gündüz uykusu, insanı ihtiyarlatır. Ve ona tembellik verir.

Çocuğa gerek, sözlerinde ve gerekse işlerinde dâima ağırbaşlılık ve teenni alışkanlığı kazandırılmalıdır. Kendi arkadaşlarına karşı üstünlük taslamaktan, onları dövmek veya sövmek ve onlara karşı lüzumsuz davranışlardan men edilmeli. Altın ve gümüşü (parayı) çok sevmekten ve onla-

(5) Sünen-i Ebî Dâvûd

ra düşkünlükten de men edilmeli. Yakınlarını ziyâret (sılâ-ı rahme) alıştırmalıdır. Ayrıca şer-i şerîf'in bütün farzlarını en güzel bir şekilde yerine getirmeye alıştırmalıdır.

Bazı bilginler şöyle demişlerdir: İnsanın mes'ut olma sebeplerinden biri de, kendisini henüz çocukluk devresinde iken şer-i şerîf'in (dinin) emirlerini yerine getirme alışkanlığı kendisine kazandırılmasıdır. O derecede ki, çocuk, reşit olup ta, kendisine dînî emirlerin farz ve vâcipleri bildirildiğinde onların tamamını önceden almış olduğu tatbikata uygun görmesidir. Zîrâ durum böyle olunca, aklî görüşü çok kuvvetli olur. Ve görevlerini yerine getirmedeki azmi de güçlü ve nüfuzlu olur.

Altıncısı: İhtisas yapma husûsunda faydalandığı kimselerin; kendileri ile ünsiyette bulunup yolunu tâkip ettiği, mezhep ve meşrebini benimsediği kimselerin farklı oluşudur. Bu itibarlardır ki; "kişinin kendisini kendisinden sorma. Arkadaşlarını gör, onu tanıyıp anlamış olursun"⁶ denilmiştir.

Yedincisi: İnsanın kendi nefsi ile başbaşa kaldığında bilgi ve amel bakımından kendini teçhiz etmek ve rûhunu arındırmak husûsundaki çalışma metodlarının farklı olmasıdır.

Gerçekten üstün, tam mânâsı ile olgun ve fazîletli insan, hazırlanması matlup olan bu yedi şey (sebepler), kendisinde cem edilmiş olan kimsedir. Böyle bir insan, yaratılış (aslı) maddesi temiz, mizâcî mûtedil, emânet ve istikâmet sâhibi ve iyi babaların sulbünden gelmiş, şer-i

(6) Hem meşinin sor kişinin etme kendinden sual,
Her kişi dâim karininden eder keşb-i hisal.

şerîf'in muktezâsına uygun, temiz ve helâl maddeler ile tekevvün eden, yine aynı şekilde tekevvün eden ana rahminde bulunan maddeler ile beslenmek sûreti ile vücut bulmuş; Helâl ve temiz süt emmiş, küçük yaşta iken iyi bir terbiyeci tarafından, güzel edep ve terbiye ile yetiştirilmiştir. Ayrıca kötü kimseler ile oturup kalkmaktan uzak tutulmak sûreti ile muhafaza edilmiş, reşît olduktan sonra da, hak yolu(mezhebi) seçmiş ve bunda ihtisaslaşmış, hakkı bilmek ve hayra, iyiliğe koşmak husûsunda, gücünün son haddine kadar çalışmış olan kimsedir.

Bu sayılan şeylerde muvaffak olan kimse, her cihetten bütün iyilikleri, hayırları kendisinde bir araya getirmeye muvaffak olmuştur. Nitekim, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

"Eğer onlar İlâhi Kitabın tâlimatını gereği gibi yerine getirselerdi elbette üst taraflarından gelen ve ayakları altındaki arzdan çıkan bol nimetlere müstağ-rak olurlardı."⁷

Böyle bir insan, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de tavsif edip övdüğü ve nezd-i ilâhisinde seçkin kimselerden olmaya liyâkat kazanmış kimselerden olur. Nitekim, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurulmuştur:

"Muhakkak ki onlar, nezd-i ilâhimizde seçkinlerden ve hayırlı olanlardandır."⁸

Her yönü ile kötülük, aşağılık ve rezalete boyanan kimse ise, yukarıda zikrettiğimiz hususlardan yoksun bulunan ve bunların zıddı vasıflar, kendisinde bir araya gelmiş olan kimsedir.

(7) El-Mâide sûresi, âyet: 66

(8) Sad sûresi, âyet: 47

Bilmiş ol ki, hal ve tavırları temiz olan insan, işittiği ve müşâhede ettiği hâdiselerden faydalanır. Gerek iyilik ve gerekse kötülük, bunların hepsinin müsbet olacak bir netice elde eder, ibret dersi alır. Nitekim, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

“Toprağı temiz bir memleketin bitkisi Rabb’ısının izni ile bol çıkar. Fakat toprağı temiz olmayanıkinde ise faydasız ve cılız olanından başkası çıkmaz.”⁹ buyurduğu âyet-i celîle ile bu husûsa işaret etmiştir.

Yeryüzündeki kötü ve çorak toprağın, tohumu iyi ve suyu tatlı ve temiz olsa yine de o toprak, pis ve kötü bitki bitirir. Fakat, iyi bir toprak, kendisine ekilen tohumu ve verilen suyu iyi olmasa da o toprak, yine de iyi bitki bitirir. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ, Kitâb’ı Kerîm’inde meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Hepsi de aynı su ile sulanan birbirine komşu topraklar vardır. Onlarda biten meyvaların kimini, kimine lezzet ve tadda üstün kıldık.”¹⁰

Nitekim, Allah Teâlâ, Kitâb-ı Kerîm’inin vasfını beyân ederken de şöyle buyurmuştur:

“Resûlüm de ki: O Kur’ân, îmân edenler için bir hidâyet kaynağı, ve (gönüllerdeki hastalıklara ilâhi bir) şifâdır. İnanmamışların da Kur’ân’a karşı kulaklarında bir ağırlık vardır. Kur’ân’ın hakikatlarını göremediklerinden kendileri için bir (kapalılık) körlüktür. Sanki, onlara uzak bir yerden sesleniyor da anlamıyorlar.”¹¹

(9) El-A’raf sûresi, âyet: 58

(10) El-Rad sûresi, âyet: 4

(11) Fussilet sûresi, âyet: 44

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PEYGAMBERLİK ŞECERESİ VE BU ŞECERENİN DİĞER BÜTÜN İNSANLARIN CEVHERLERİNE ÜSTÜN KILINDIĞI

İlâhî hikmet, peygamberlik şeceresinin, melekle insan arasında tek bir sınıf ve bir nev'i olmasını iktizâ etmiş; peygamberlerin, bir cihetten meleklerle diğer bir yönden de insanlara benzer ve müşterek vasıfta olmalarını gerekli kılmıştır.

Çünkü, peygamberler, göklerin ve yerin melekûtuna (gayb âleminin bilgisine) muttali olmaları itibâriyle melekler gibidirler. Yeme, içme ve benzeri ihtiyaç durumları itibâriyle de beşerîdirler. Peygamberlik cevherinin, melek ile beşer (insan) gibi iki nev'i varlığın arasında bulunması bir bakıma mercan gibidir. Çünkü, mercan denizde hasıl olan bir taştır. Fakat, dallarının budanır olması itibâriyle ağaca benzemektedir. Kezâ bu benzerlik hurma ağacında da görülür. Çünkü hurma bir ağaçtır. Lâkin, aş yapılmaya ihtiyaç olması ve bir de baş tarafından kesildiği takdirde kuruması ve muattal olması itibâriyle hayvanlara benzetilmektedir.

Allah Teâlâ, peygamberliği (nübüvveti) İbrahim Peygamber'in evlâdına ve O'ndan önce de Nûh Peygamber'in evlâdına vermiştir. Nitekim, bu husûsa Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de işaret etmiş ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“And olsun ki, biz Nuh’u ve İbrahim’i Resûl olarak gönderdik. Onların nesillerine peygamberliği ve kitabı verdik.”¹

Ve yine Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“... Onların hepsini de birbirinin neslinden gelme tek bir zürriyet olarak âlemlerin üzerine mümtaz kıldı. Allah, her şeyi işitici, hakkıyla bilicidir.”²

Peygamberler (Allah’ın selâmı üzerlerine olsun) her ne kadar görünüşleri, sûretleri itibâriyle beşer gibi iseler de onlar, ruhları itibâriyle melek gibidirler. Ayrıca peygamberler, rûhânî kuvvet ile te’yit edilmiş oldukları gibi, bununla da mümtaz kılınmışlardır. Nitekim, Allah Teâlâ, İsa Peygamber (Allah’ın selâmı üzerine olsun) hakkında Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“And olsun ki Biz, Mûsâ’ya Kitâp verdik. Ondan sonra da ard arda peygamberler gönderdik. Meryem’in oğlu İsa’ya da beyyineler verdik. Ve O’nu Rûhû’l-Kudüs ile destekledik.”³

Yine Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“O’nu, (Kur’ân’ı) Rûhû’l-Emîn, inzar edicilerden olasin diye senin kalbine, mânâsı açık ve arapça bir dil ile indirmiştir.”⁴

Allah Teâlâ’nın, peygamberleri, bu rûh ile mümtaz kılmasının hikmeti, bu rûh sebebi ile onlarla melekler arasında münâsebet bulunduğundan, melekler vâsıtası ile

(1) El-Hadîd sûresi, âyet: 26

(2) Âl-i İmran sûresi, âyet: 34

(3) El-Bakara sûresi, âyet: 87

(4) Eş-Şuara sûresi, âyet: 193-195

kendilerine intikal edecek vahyi kabul etmeleri mümkün olması içindir. Diğer taraftan, Peygamberler melek vasıtası ile kendilerine vahy olunan, İlâhî emirleri, insanlara tebliğ ederler. Çünkü peygamberler ile insanlar arasında beşeri münâsebet mevcuttur. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur.

“Eğer, peygamberi bir melek yapsaydık, o meleği de bir adam kılardık ve herhalde onları yine düşmekte oldukları şüpheye düşürürdük.”*5

Bu âyet-i kerîmede şu husûsa işaret buyurulmuştur: Peygamberlere mahsus olan bu rûh ile te'yîd edilmemiş olan beşer, (bütün insanlar) İlâhî tâlimâtı yine ancak beşerden (peygamberlerden) telâkki edebilirler. Melekten telâkki etmek onların kudreti dâhilinde değildir. Ehl-i küfür, (inkârcılar), bu menzileyi ve peygamberlerin üstün kılınmalarındaki hikmetleri idrâk etmekte, kavramakta, körlük içinde bulunduklarından peygamberlerin nübüvvetini inkâr yoluna saptılar. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de inkârcıların durumunu anlatmış ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“O inkârcılar, peygamberlerine siz, bizim gibi beşerden başka bir şey değilsiniz. Siz, bizi atalarımızın taptığı şeylerden alıkoymak istiyorsunuz. Öyle ise bize apaçık bir hüccet getiriniz, dediler.”*6

Peygamberlerin (Allah'ın selâmı üzerlerine olsun) diğer insanlara nisbetle durumları, insanın hayvana nisbetle olan durumu gibidir. Ve yine onların diğer insanlar ile olan münâsebeti, kalp ile diğer azaların birbirine olan mü-

(*) İnsanlar, melekleri aslî mahiyetleri ile idrâk edemezlerdi. Onun için mutlaka, bir adam sûretinde gönderilmek lâzımdı. O vakitte, insan mı? Melek mi? diye şüpheleri devam ederdi.

(5) El-En'am sûresi, âyet: 9

(6) İbrâhim sûresi, âyet: 10

nâsebeti gibidir. Diğer taraftan peygamberlerin kendi ümmetlerine nisbetle onların durumları güneşin aya nisbetle olan durumu gibidir. Kezâ peygamberlerin, bilgilerinin ümmetlerinin bilgilerine nisbetle durumu, güneşin ziyâsının ayın nûruna olan nisbeti gibidir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Güneşi ziyâlî ve ayı nûrlu yapan O Allah'tır.”⁷

Ayın nûru (aydınlığı), güneşin ışığından alındığı ve ayın bizzat kendisi böyle bir ışıktan yoksun bulunduğu gibi, peygamberlerin de ümmetlerine nisbetle durumları böyledir. Kezâ peygamberlerin ilimleri, güneşin ışığı, ümmetlerinin bilgilerine nisbetle durumu, güneşin ziyâsının ayın nûruna olan nisbeti gibidir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Ey Rabbımız, onların içinden, onlara senin âyetlerini okuyacak, onlara kitabı, hikmeti öğretecek, onları en iyi şekilde temizleyecek bir peygamber gönder. Şüphesiz yegâne gâlip, tam hikmet sâhibi, ancak Sensin.”⁸

Her şeyden yüce olan Allah Teâlâ, melek vâsıtasıyla peygamberlerini tezkiye buyurmuştur. İnsanlardan dileğini de peygamberler vâsıtasıyla tezkiye edip yükseltir. Bu durum bir bakıma üzerine bir yazı hakk edilmiş (yazılmış) bir mühür gibidir. Üzerine yazı yazılan bu mühür vâsıtası ile de çeşitli mumlar üzerine bu yazının tesbit edilmesi mümkün olur.

(7) Yûnus sûresi, âyet: 5

(8) El-Bakara sûresi, âyet: 129

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

BÜTÜN EŞYÂYA FITRÎ OLARAK FAYDA VE MASLAHATLARINA UYGUN DOĞRU YOL GÖSTERİLDİĞİNE DÂİRDİR

Allah Teâlâ, vücûda getirdiği her varlığa o şeyin fayda ve maslahatına uygun olan doğru yolu göstermiştir. Bu husûsa Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

“Allah, herşeye hilkatını veren ve sonra da doğru yolunu gösterendir.”¹ meâlindeki âyet-i celîlesinde işaret etmiştir.

Fakat Allah Teâlâ'nın cansız varlıklara (cemadlara) doğru yolu göstermesi, onları sadece teshir etmek sûretiyledir. Arzdaki cisimler gibi ki, bunlar yukarıdan bırakıldıklarında aşağıya, arzın merkezine doğru düşerler. Yahut ta ateş gibi ki yukarıya doğru yükselir.

Cenâb-ı Hakk'ın hayvanlara doğru yolu göstermesi ise, onları teshîr emekle birlikte bir de fitrî olarak onlara yapacakları işleri ilhâm etmesiyledir. Meselâ: Bal arısı, kendisine mahsus siyasetini tâkip eder; altı köşeli (altıgen) petekler yapar ve bal imâl eder. Bu özellikler fitrî olarak Cenâb-ı Hakk tarafından kendisine ilhâm edilmiştir. Yahut ipek böceği gibi ki, fitrî kabiliyeti ile kozalarını kendisi yapar. Veyahutta örümcek ki, dokularını yine fitrî kabiliyeti ile kendisi örür.

(1) Tâhâ sûresi, âyet: 50

Allah Teâlâ'nın meleklerle olan hidâyeti ise teshîr, ilhâm ve aklın bedaheti ile ve bir de onlara verdiği zarûrî ilimler iledir. İnsana gelince: Cenâb-ı Hakk'ın insana olan hidâyeti (doğru yolu göstermesi), bütün bunlar ile birlikte insana, düşünce gücünü vermiş olması iledir. Çünkü, insanın nefes alıp vermesi ve vücûdunun bir çok hareketleri teshîr yolu iledir, zorunludur. Yine insanın bir kısım hareketlerinde kendisine doğru yolun gösterilmesi ilhâm tarîki iledir. Meselâ: Yeni dünyaya gelmiş çocuğun ana memesi-ni tutup emmesi, aç olunca gıdasını ağlamakla istemesi, kezâ ağrı ve elemelerinden ağlamakla şikayetçi olması, yine ilhâm tarîki iledir.

Diğer taraftan insan, ancak aklın bedâheti (apaçık bilmesi) ile ilimlerin prensiplerini kavrar. Fikir gücü ile, bilinenlerden faydalanarak bilinmiyenleri öğrenip elde etme sonucuna varabilir.

O halde insan, Allah Teâlâ'nın hayvanlara ilhâm yolu ile verdiği (bal arısında olduğu gibi) ma'rifetlerden, onlara teshîr yolu ile verilmiş olan giyeceklerden ve kendilerini düşmanlarına karşı müdafaa edecek silahlardan âri (yoksun) olarak yaratılmış ise de Allah Teâlâ, insana akıl ve düşünce ile öğrenme, giyecekler, silâhlar ve çeşitli âletler, yapıp imâl etme gücünü vermiştir. Bu imkânlardan müstakil olarak istediği şekilde istifade etmeğe insanı muktedir kılmıştır.

Hiç şüphe yok ki bunların hepsi insan için bir fazîlettir. Noksanlık değildir. Çünkü, Allah Teâlâ, insana ilim, akl-ı selîm ve çalışan el vermekle ona herşeyi vermiştir. Eğer Allah Teâlâ, insana, hayvanlara verdiği şeylerin aynısını tedrîci bir surette vermiş olsaydı, gerçekte her nimeti ondan menetmiş olurdu. Çünkü hayvanlarda mevcut

olan imkânların bir kısmı diğer bir kısmını yerinde istimal etmeğe engel olur.

Allah Teâlâ, insanın, dilediği her şeyi, bilgisi ve düşüncesi ile çalışıp tahsil etmeğe muktedir olduğuna işaret etmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Allah, sizi analarınızın karınlarından kendiniz hiç bir şey bilmiyorken çıkardı. Ve size kulaklar, gözler ve gönüller verdi. Tâ ki şükredesiniz.”²

Bir kısım kimseler de zannetmişlerdir ki, canlılar arasında insan, noksan olarak yaratılmıştır. Bu kimseler şunu iddia ederler: Hayvanlardan bir çoğuna kendilerini müdafaa etmek için parçalayıcı dişler, yakalayıp parçalıyacak pençeler verilmiş olduğu halde, insanlara kendilerini savunacak bir silah verilmemiştir. Hayvanların elbise yerine geçen vücut örtüleri kendilerine yeter derecede vardır. Fakat insanın vücudunu örten tabîî bir elbisesi yoktur. Sonra insan bedenini temizlemeye muhtaçtır. Halbuki, hayvanlar böyle bir ihtiyaçtan müstağnidirler. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

“Ve insan zaif olarak yaratılmıştır.”³ buyurmuştur.

Fakat bu kimselerin iddiaları doğru değildir. Samimi olarak inanmış insanlar katında doğru olan şudur: İnsan, Allah Teâlâ'ya ve “Mele-i alâ” denilen seçkin ve en üstün melekler cemaatına nisbetle zaif olsa da, onların iddia ettiği cihetten de canlılardan (hayvanlardan) noksan bir durumda değildir.

Çünkü Allah Teâlâ, kendi yüce hikmetine uygun olarak hayvanattan her bir nev'e ve ilmi ilâhîsine göre, onun

(2) En-Nahl sûresi, âyet: 78

(3) En-Nisâ sûresi, âyet: 28

maslahatına elverişli silâh ihsan etmiştir. Meselâ: Bazılarına süratle kaçma gücü verilmiştir. Sığırdâ ve koyunda olduğu gibi, bazılarına da mızrak gibi boynuzlar verilmiştir. Bazılarına da çomak şeklinde silah verilmiştir. At ve kâtırdâ mevcut tırnaklar gibi. Yine kirpide olduğu gibi, bazılarına vücûdu örten ve tecâvûz edenlere karşı kendini korumak için, diken gibi batan silah verilmiştir. Kezâ, yine bunlardan herbirine kendisine yeter beden örtüsü, elbise verilmiştir. Her türe bir san'at isti'dâdı verilmiştir. Ve her hayvan türüne tabî olarak san'atını yapma isti'dâdı Cenâb-ı Hakk tarafından kendisine ilhâm olunmuştur.

Bütün bunlara karşılık, Allah Teâlâ, insana fikir ve temyîz kâbiliyeti (faydalı ile zararlıyı, iyi ile kötüyü ayırt etme isti'dâdı) vermiştir ki, insan kendi ihtiyacına göre istediği âleti yapsın; istediği elbiseyi temin etsin. Sonra bunları istediği zaman kullansın. İsteddiği zaman bıraksın. Yahut arzu ettiği zaman istediği şekilde değıştirsın.

Halbuki, hayvan silahından müstağni bulunduğz zaman onu bırakıp atmak, imkânına sahip olmadığı gibi, değıştirmesi de söz konusu değildir. Şu verdiğimiz misâller, insanın tam ve kâmil olduğunun delilleri değil midir? Bilinen bir gerçek te şudur ki, insan, düşünce ve zekâsı sayesinde kendisinden çok daha kuvvetli hayvanları kendi hükmü altına almaktadır. Çünkü insan, düşünce ve zekâsı ile onların her birini avlıyacak âletleri yapıp hazırlamaktadır.

O halde Allah Teâlâ'nın insana bahşettiği ve insan da muhtaç olduğz her şeyi kendisi ile tahsîl ettiği akıl, her nimet ve imkândan çok daha üstün ve daha şerefli dir. Çünkü akıl öyle bir âyinedir ki, insan onun safiyetini ve temizliğini iyi muhafaza ettiği takdirde onunla göklerin ve yerin melekûtuna, ilmine muttalî olur.

ONALTINCI BÖLÜM

İNSANIN SAÂDETİ VE ONUN BU SAÂDETİ ARZU EDİP ÖZLEDİĞİNE DÂİRDİR

Âlimlerden bir kısmı demişlerdir ki: Allah Teâlâ, varlıklardan her biri için, bir kemâl derecesi tayin buyurmuştur. Her şey, kendisi için tayin edilen kemâle, tabî olarak sevk edilip itilmektedir. Yüce Allah, her şeye, kendisine tahsis edilen mükemmelliğe erişmesi husûsunda doğru yolu göstermiş ve kendilerini bu mükemmellik için muşahhar kılmıştır. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de:

“Her şeye hilkatini veren ve sonra da doğru yolunu gösteren O Allah'tır.”¹ meâlindeki âyet-i kerîme ile bu husûsa işaret buyurmuştur. İnsanın kendisi için de hazırlanmış ve kendisine mubah kılınmış saadetler vardır. Bunlar, Kur'ân-ı Kerîm'de:

“Eğer siz Allah'ın nimetlerini saymak isterseniz onları sayıp bitirmeye muktedir olamazsınız.”² meâlindeki âyet-i celîlede zikr olunan nimetlerdir.

Bununla beraber bütün nîmetler ve saâdetler, özet olarak iki bölüme ayrılır. Bunlardan birinci bölümde olan nîmet ve saâdetler ebedî olup, hiç bir sûrette değişmiyecek ve yok olmayacak olan saâdetlerdir. İşte bunlar, âhîret nîmetleridir. İkinci bölümde olanlar ise; değişip yok olma

(1) Tâhâ sûresi, âyet: 50

(2) İbrâhîm sûresi, âyet: 34

durumunda bulunan nîmetlerdir. Bunlar da dünyaya âit olan nîmetlerdir. Dünyaya ait olan nimetler, bizleri birinci bölümde işaret edilen, âhîret saâdetlerine ulaştırmadığı takdirde, o zaman dünya nimetleri bizim için çölde görülüp su zannedilen, bir serap, aldatıcı bir gurur, bir fitne ve bir azaptır. Bunlar, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de vasf ettiği gibi, bir durum almış olur. Cenâb-ı Hakk, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, onunla insanların ve hayvanların yiyeceği bitkiler yetişip birbirine karışmış; yeryüzü süslenip bezenmiş, ve yerin sahipleri de bütün bunlara sahip olduklarını sandıkları bir sırada geceleyin veya gündüzün, buyruğumuz o yere gelmiş, sanki dün de yerinde yokmuş gibi, onu tâ kökünden koparılıp biçilmiş bir hâle getirmiştir. İşte iyi düşünen bir millet için âyetleri böyle uzun uzun açıklıyoruz.”²

Şairin, dünya hayatı hakkındaki şu şiiri ne kadar yerinde söylenmiştir:

“Dünya hayatı bir rüyâ gibidir. Gören kimseyi kısa bir süre sevindirir. Az sonra da kaybolup gider.”

Dünyada mevcut her fert, saâdet özlemi içindedir. Her fert bütün gücü, gayreti ile saâdeti araştırıp durur. Lâkin çok kere yanılr. Ve hakîkatta saâdet olmayan şeyi saâdet zanneder. Böylece onunla oyalanır. Boş yere ona güvenir. Bu durumda olan kimse, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de vasf ettiği şu kimseler gibi olur. Nitekim, Cenâb-ı Hakk, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“O inkârcıların amelleri, engin çöllerdeki bir serap gi-

(3) Yûnus sûresi, âyet: 24

bidir. Susayan kimse, onun bir su olduğunu zanneder. Nihâyet oraya geldiğinde orada hiç bir şey bulamaz.”⁴

Ve yine Cenâb-ı Hakk meâl olarak:

“Rab’larını küfür ile inkâr edenlerin amelleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. Kazandıklarından hiç bir şeyi, ellerine geçiremezler. Onların bu durumları, (Hakdan uzak) derin bir sapıklığın tâ kendisidir.”⁵ buyurmuştur.

Şairin konu ile ilgili şu sözleri ne kadar yerindedir:

“Herkes kendisine gelecek zararı önleyip faydaları da elde edecek bir çareye başvurur. Fakat kişi kendi durumu ile ilgili tasarruflarında yanılır ve çok kere zahmet ve meşakkatları rahatlık sebebi olan şeylere tercih ettiği görülür.”

Dünyaya ait nimetler, gerektiği şekilde kendilerinden faydalanıldığı ve ne gâye ve hikmetle yaratılmışlarsa onlara uygun bir şekilde değerlendirilip, istifâde edildiğinde hakikî nimet ve vesîle-i saâdet olurlar. Bunun izâhına gelince: Yüce Allah, dünyayı (insan için) muvakkat bir emânet olarak yaratmıştır ki, insan ebedî nîmetlere ve hakikî saâdete ulaşabilecek şekilde ondan (dünyadan) istifâde etsin. Ve yine Allah Teâlâ, dünyadaki nîmetlerden her biri için (helâl ve haram olması bakımından) şer’î hükümler bildirmiştir. O nimetten nasıl faydalanılacağını açıklamıştır.

Ancak bu dünya nimetlerinden faydalanma husûsunda insanlar iki bölüme (gruba) ayrılmışlardır:

Birinci (bölüm) kısımda bulunan insanlar, dünya nimetlerini Yüce Allah’ın meşrû kıldığı şekilde ele almış olanlardır. Onlar, bu şekilde ele aldıkları için, ondan fayda-

(4) En-Nûr sûresi, âyet: 39

(5) İbrâhîm sûresi, âyet: 18

lanmışlardır. Ve bu dünya nimeti onlar için, gerçek nimet ve hakiki saâdet olmuştur. Bunlar Kur'ân-ı Kerîm'de muhtelif sûrelerdeki müteaddit âyet-i kerîmelerde vasıfları anlatılan kimselerdir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Onlar (o mü'minler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde bir imkân (bir iktidar mevkiî) verir isek, dosdoğru namazı kılarlar. Zekâtı verirler. İyiliği emr ederler. Kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar. Bütün işlerin sonucu nihayet Allah'a râcidir.”⁶

“Bu dünyada iyi hareket edenlere güzel bir mükâfat vardır. Âhîret yurdu ise elbette daha hayırlıdır. Takvâ sahiplerinin yurdu ne güzeldir.”⁷

“Zulme uğratıldıktan sonra, Allah yolunda hicret edenler yok mu; Biz onları muhakkak surette ve güzel bir şekilde yeryüzünde de yerleştiririz. Âhîret mükâfaatı ise her halde daha büyüktür.”⁸

İşte bu âyet-i kerîmelerde vasf olunan ve bu birinci bölümde bulunan insanlar, dünyada pek temiz ve huzurlu bir hayat yaşadılar. Nitekim, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurur:

“Elbette biz onları temiz bir hayat ile yaşatacağız.”⁹

İkinci bölümde bulunan insanlara gelince: Onlar da dünyadan faydalandılar. Fakat Allah Teâlâ'nın onlar için meşru kıldığı ölçülerin dışında, ondan yararlanma yolunu tuttular. Dünyaya meylettiler. (Ona ihtirasla bağlandılar.) Bu durumda dünya nimetleri onlar için, bir ceza ve şekâvet (azgınlık sebebi) oldu. Bu yüzden de dünya nimetleri ile

(6) El-Hacc sûresi, âyet: 41

(7) En-Nahl sûresi, âyet: 30

(8) En-Nahl sûresi, âyet: 41

(9) En-Nahl sûresi, âyet: 97

onlar, dünyada da, âhirette de muazzeb oldular. İşte bu kimseler, Allah Teâlâ'nın:

“Onların ne malları ne evlâtları seni imrendirmesin. Allah, bunlar sebebi ile ancak kendilerini dünya hayatında azâba çarptırmayı ve kendileri kâfir olarak canlarının güçlkle çıkmasını irâde eder.”¹⁰ meâlindeki âyet-i celîlesinde vasf ettiği kimselerdir.

Bizler dünya yurdunda bulunduğumuz müddetçe, âhîret saâdetlerinin mâhiyetini, künhünü tasavvur etmemiz mümkün değildir. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

“Hiç bir nefis, kendileri için gizlenmiş olan, gözler nurlandırıcı nimet (ve saâdet)leri bilemez.”¹¹ buyurmuştur.

Peygamber Efendimiz de (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) Yüce Rabb'ısından rivâyet ettiği kudsî bir hadîste şöyle buyurmuştur:

“Allah Teâlâ buyurur ki: Ben salih (iyi) kullarım için cennette, hiç bir gözün görmediği, hiç bir kulağın işitmediği ve hiç bir beşerin kalbine de gelmemiş olan güzel nimetler hazırladım.”¹²

Bizlerin dünyada iken âhîret nimetlerini tasavvur edemeyişimizin iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi şudur: İnsan bir şeyi bizzat idrâk etmedikçe o şeyin hakîkatını bilmesi mümkün değildir. Böyle bir şeyi, insan idrâk edemediği halde o şey, kendisine misâllerle vasfedilmeye, anlatılmaya çalışılsa, erginlik çağına gelmemiş bir sabiye, evlilik ve cinsî münâsebetin lezzetini belirtmek gibi olur. Çocuk ancak ergenlik çağına gelip bizzat aile yuvası kur-

(10) Et-Tevbe sûresi, âyet: 55

(11) Es-Secde sûresi, âyet: 17

(12) Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim tahkikli C.4, S.2174, No.2824(Şerh-Meşârik, c. II, sh.)

duğunda, izdivaçla bu zevkin mâhiyetini kavrayabilir. Başka türlü mümkün olmaz. Yine bir şeyin mâhiyetini idrâk edememiş olan bir kimseye o şeyi anlatmak, anadan doğma âmâ (kör) olan insana aynanın ve aynadaki görüntünün mâhiyetini anlatmak gibi olur ki, ayna ne sûretle vâsf edilirse edilsin, âmâyâ onun mâhiyeti hakkında fikir verme imkânı pek güçtür.

Âhirete ait zevk ve lezzetler karşısında da dünyadaki biz insanların durumu böyledir. Biz, âhirete ait saâdetleri kühü ve hakikatları ile tasavvur etmemiz mümkün değildir. Ancak o nimetleri müşâhede ettiğimiz zaman, onları idrâk etmiş oluruz. Fakat o vakitte onlar ile hâsıl olan lezzet ve sürûr, onların dînunda olan her şeyi bize unutturur. Nitekim, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Şüphe yok ki cennet eshâbı, bugün sürûr ile zevk içinde bulunmaktadırlar.”¹³

Cennet nimet ve saâdetlerini dünyada iken idrâk etmemize mâni olan ikinci sebebe gelince; o da şudur: İnsanın rûhî kuvvetlerinden her biri için bir zevk, bir lezzet vardır. O lezzete başka uzuv iştirak edemez. Meselâ: Gözün lezzeti, insanın güzel saydığı şeylere bakması ile, kulağın lezzeti, hoş gelen ve iyi kabul edilen sesleri işitip dinlemesi ile, dokunmanın lezzeti, zevk alacağı şeylere dokunması, tatması iledir. Kezâ vehmin lezzeti, umduğu şeyleri tasavvur etmesi ile, hayâl gücünün lezzeti, güzel kabul ettiği şeyleri tasavvur etmesi iledir. Düşünce ve zekâ gücünün lezzeti de bilinenlerden hareketle bilinmeyenleri bilme, anlama mutluluğuna ermektedir.

(13) Yâsîn sûresi, âyet: 55

Bu rûhî kuvvetlerden veya bedenî âzâdan herhangi birine bir âfet arız olup ta onu gördüğü vazifeden alıkoymadığında, artık o rûhî gücün veya bedenî uzvun lezzeti muattal kalır. Görev de yapamaz olur. Böylece muattal duruma gelen rûhî gücün veya bedenî uzvun durumu, susadığı halde bir türlü suya isteği olmayan hastaya benzer. Nitekim bu konuda şair ne kadar güzel söylemiştir:

“Hastalığı sebebi ile ağzı acı olan kimse, ağzının bu durumu ile zülâl gibi tatlı suyu dahî acı bulur.”

Durum böyle olunca, âhirete ait lezzetlerin dünyaya ait ahvâl ile idrâk edilmesi mümkün olmaz. Çünkü uhrevî lezzetler, öyle lezzetlerdir ki, ancak sırf akıl (aklı mahz) ile idrâk olunurlar. Halbuki dünya yurdunda bulunan insanların büyük bir kısmının akılları, âhirete ait lezzetlerin hakikatlarını idrâktan alıkonmuş, hayrete düşürülüp şaşırtılmıştır. Bu kimselerin akılları, bir âfet veya bir başka sebeple hissi iptal edilen ve acı duymayan bir uzuv gibidir. Yahut ta, açlığın verdiği elemi hissetmeyen hasta gibidir. Böyle bir şahsı hastalık zaif düşürmesine rağmen, bu hastanın bir türlü yemeğe isteği gelmemektedir. Hasta, ancak kendisine elem veren maraz ortadan kalkınca açlığını hissedebilir.

Bu misâllerde görüldüğü gibi, bizlerin çoğumuzun akılları, âhîret lezzetlerini idrâk etme hususunda yetersizdir. Ergenlik çağına gelmemiş çocuklar, yetişkinlerin bildiklerini ve eşyanın hakikatlarını idrâk etmeleri gibi idrâk edemezler.

Âhîret nimetlerinin idrâk edilmesi konusunda bizim çoğumuzun akılları çocukların yetişkinlere olan nisbeti gibidir. Çocukların bu çocukluk durumları devam ettiği müddetçe, hâdiseler karşısında yetişkinlerin duymakta

oldukları elem veya lezzetleri idrâk edemezler. Onlar ancak bir takım masallar ve asılsız şeyler ile oyalanıp dururlar. İşte bunun gibi, akıl bakımından çocuk durumunda olan kimseler de hakikatlara muttali olamazlar; ve gerçekleri değerlendiren, onlardan ibret dersi alamazlar. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Bu dünya hayatı, sadece bir oyun ve oyalanmadan ibarettir. Asıl hayat, âhiret yurdundaki hayattır. Keşke bilseler.”¹⁴

Ve yine Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Dünya hayatı, sakın sizi aldatmasın, Allah'ın affına güvendirerek şeytan sakın sizi ayartmasın.”¹⁵

Allah Teâlâ, âhirete ait lezzet ve saadetleri, umûmun anlayışlarına yaklaştırmayı irade buyurmuştur. Bu sebeple de o nimet ve saâdetleri, insanların his ve idrâklarının alabileceği çeşitli şeylere teşhis etmiş ve misâller irâd etmek sûreti ile bu gerçekleri onlara bildirmiştir. Nitekim, Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Allah'ın buyruklarına karşı gelmekten sakınanlara, (müttakîlere) vaad olunan cennetin benzeri şöyledir: Orada rengi, kokusu, hiç bir vasfı bozulmamış sudan ırmaklar, tadına hâlel gelmeyen süttan ırmaklar, içenlere lezzet veren şarapdan ırmaklar, süzme baldan ırmaklar vardır.”¹⁶

Bu âyet-i celîlede Yüce Allah, cennet nimetlerinin pek iyi ve çok temiz olduğunu umûma anlatmak için onların

(14) El-Ankebût sûresi, âyet: 64

(15) Fatır sûresi, âyet: 5

(16) Muhammed sûresi, âyet: 15

iyiden iyiye bilip tanıdıkları maddelerden misâller vermiştir. Dikkat edilirse âyet-i celîle'de Cenâb-ı Hakk, **"Müttakîlere vaad olunan cennetin benzeri.."** buyurmuştur da, "Muttakîlere vaad edilen cennet" dememiştir. Bu incelikle öz akıl sahipleri için, şu cihete işaret edilmiştir: âyet-i kerîme'de hakiki cennet, ancak temsil ve tasvir sureti ile izah edilmiştir. Çünkü insan, cennet saâdetinin hakîkatına muttali olmak için ne kadar çalışır ise çalışsın, buna muktedir olamaz.

Cennet saâdetlerinin hakîkatına muttali olabilmek için, şu iki cihetten başka çâre yoktur.

Birincisi: İnsanın bu maddî kafesten (cisimden) ayrılması ve bu madde âleminin ötesinde olan makama göçmesi lâzımdır ki, o saâdetlere muttali olabilsin. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

"... Rabb'ının âyetlerinden biri geldiği gün, daha evvelden imân etmiş veya imândan bir hayır kazanmış olmayan hiç bir kimseye, o günkü imânı asla fayda vermez. Resûlüm de ki: Bekleyin, çünkü biz de şüphesiz ki bekleyicileriz."¹⁷

İkincisi: İnsan bu heykelden (cesedden) ayrılmazdan önce, insan ruhuna musallat olan bir takım rûhî marazları temizleyip gidermesi lâzımdır. Bu rûhî marazlara işaret eden âyet-i kerîme meâl olarak şöyledir:

"Onların kalblerinde bir maraz (ma'nevî hastalık) vardır. Allah da onların marazlarını artırmıştır."¹⁸

(17) El-En'am sûresi, âyet: 158

(18) El-Bakara sûresi, âyet: 10

Bu ma'nevî hastalıkların murdarlıklarına da şu âyet-i celîle ile işaret edilmiş ve meâl olarak şöyle buyurulmuştur:

“Ey ehl-i beyt, Allah sizden kusurları gidermek ister.”¹⁹

Rûhî hastalıkları gidermeyi başaran insan, kendisi için, hazırlanmış saâdetlerin bir kısmını, adeta ince bir perdenin ötesinden görür gibi muttali olur. Nitekim Peygamber Efendimizin arkadaşlarından olan Hz. Harise (R.A.)'nin şu sözleri rivâyet edilmiştir. Hz. Harise (R.A) Peygamber Efendimiz'e (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun):

“Ey Allah'ın Resûlü, nefsimi dünyanın aldatıcı zevklerinden alıkoydum. Şimdi ben Rabb'imın arşına bakıp pek bâriz bir tarzda görür gibi oluyorum. Ayrıca ehl-i cennetin birbirlerini ziyaret etmelerini; kezâ cehennem ehlinin de birbirlerine karşı bağırıp feryat kopardıklarını da görür gibiyim.”

Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun), Hz. Harise'ye şöyle buyurmuştur:

“Gerçeği bilmiş oldun. Bu duruma devam et.”²⁰

Emîrü'l-Mü'minîn Hz. Ali de (Allah'ın selâmı üzerine olsun) şöyle demiştir: “Şu maddî varlık perdesi gözlerimin önünden kaldırılmış olsa, âhiret hayatına ve ondaki saâdetlere ait kesin bilimde bir artma hâsıl olmaz.”

(19) El-Ahzab sûresi, âyet: 33

(20) El-Bezzar ve Taberânî tahrîc etmişlerdir.

ONYEDİNCİ BÖLÜM

İNSANIN DÜNYASINDAKİ DURUMU VE DÜNYADAN AZIK OLARAK KAZANMAYA MUHTAÇ OLDUĞU ŞEYLERE DÂİRDİR

İnsan, sefere çıkan bir yolcudur. Onun bu yolculuğunun ilk başlangıcı, Allah Teâlâ'nın bildirdiği ve meâlini vereceğimiz, iki âyet-i kerîmede işaret edilen mebd-e'dendir. İnsanın bu yolculuğa başlayışına işaret eden âyeti celîlede meâl olarak şöyle buyurulmuştur:

“Biz onlara, kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yeryüzünde sizin için bir vakta kadar, yerleşip faydalanılacak şeyler vardır, dedik.”¹

Diğer bir âyet-i celîle'de Cenâb-ı Hakk, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Resûlüm, an o vakti ki, Rabb'in âdem oğullarından ve onların sulbünden zürriyetlerini çıkarıp kendilerini nefislerine şahit tutmuş ve onlara: “Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?” demiş, onlar da; “evet sen bizim Rabb'imizsin, bizler şahidiz.” demişlerdi.”²

İnsanın bu seferinin sona ermesi ancak selâmet yurduna, ebedî karar kılma (yerleşme) yurduna varması ile dir. Bu da âhiret yurdudur. İnsan için bu yolculuğunun sona ermesine kadar, dört menzil (konak yeri) vardır. Bunlar babanın sulbü, ana rahmi, ömrünün sonuna kadar kalacağı

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 36

(2) El-A'raf sûresi, âyet: 173

yeryüzü (dünya) ve bir de mevkiftir. (Burada mevkif ile murat dünya hayatının son bulduğu ve âhirette son yerleşme vaktine kadar geçirilecek olan yerdir.)

Diğer taraftan insan için iki durum vardır.

Birincisi: İnsan bir emânet, bir vedîa gibidir. İşte insan az önce işaret ettiğimiz şu dört menzilin her birinde muvakkat bir vedîa olarak bulunur. Çünkü belirli bir müddet sonra bulunduğu menzilden ayrılmaktadır.

İnsan için ikinci bir durum daha vardır ki, insan artık o durumda yerleşmiş, istikrar bulmuştur. Bu durum ise insanın ebedî karar kılma yeri olan âhîret yurduna (cennete) gitmesi ile orada karar kıldığı zaman hâsıl olur. Bu husûsa Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de işaret etmiş ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Allah O’dur ki sizi bir tek candan yarattı. Sizin için bir karar bulma yeri ve bir de emânet yeri vardır.”³

İnsanın, kazanç sağlamak ve azık temin etmek zorunda olduğu menzil, yeryüzünde (dünyada) bulunduğu zamandır. O halde insan yeryüzünde bulunduğu müddetçe, çalışıp kazanmak, zahmet ve meşakkatlerle karşılaşmak zorundadır. Kararlaşma yeri olan âhîret yurduna sefer edinceye kadar, bu çalışma ve zahmetlerle karşılaşma zarûrîdir. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurur:

“Ey insan, hakikaten sen, Rabb’ına kavuşuncaya kadar çalışıp didineceksin. Nihayet sen O’na kavuşacaksın.”⁴

Ve yine Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

(3) El-En'am sûesi, âyet: 98

(4) İnşikak sûesi, âyet: 6

“And olsun ki, Biz insanoğlunu zorluklara katlanacak şekilde yarattık.”⁵

İnsanoğlu, rahatlık aramak tabiatı üzerine yaratılmıştır. Fakat rahatlığı arayıp temin etme bakımından insanlar, iki kısma ayrılmıştır.

Birincisi: Bu kısımda bulunan insanlar, âhiret hayatını bilip inanmakta tamamıyla körlük ve şaşkınlık içinde kalmışlar ve şöyle demişlerdir: **“Hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdır. Ölürüz ve yaşarız hepsi o kadar.”**⁶ Yahut ta her ne kadar ağızları ile böyle söylemese-ler de, böyle söyleyenlerin yaptıklarını yapmaktan geri kalmamaktadırlar. Bu gurupta bulunan insanlar, huzur ve rahatlık bulunmayan şeylerden rahatlık arar dururlar. Bu gibi kimseler, meâlini vereceğimiz şu âyet-i celîle’de vasf olunan kimselerdir. Allah Teâla, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“O inkârcılara gelince onların amelleri, engin çöl-lerdeki bir serap gibidir. Susayan kimse onun bir su olduğunu sanır. Nihayet o, buna vardığı zaman onu bir şey olarak bulamaz.”⁷

Ve yine Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurur:

“Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, onunla yeryüzünün, insanlar ve hayvanların yiyeceği nebatları yetişip, birbirine karışmış; yeryüzü süslenip bezenmiş ve yerin sahipleri de ona mâlik olduklarını sandıkları bir sırada, geceleyin veya gündüzün ona emrimiz gelivermiştir. Ve sanki dün de yerinde yokmuş gibi, tâ kökünden koparılıp, biçilmiş bir hâle getir-

(5) El-Beled sûresi, âyet: 4

(6) El-Câsiye sûresi, âyet: 24’de meâl olarak: “Hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi, ancak zamanın geçişi helâk eder, dediler. Onların bu hususta bilgileri de yoktur. Sadece öyle sanırlar.” buyurulmuştur. (Mütercim)

(7) En-Nûr sûresi, âyet: 39

mişizdir. İşte, Biz düşünecek bir millet için âyetlerimizi böyle açıklarız.”⁸

* Çünkü bu kısımda bulunan insanlar, dünyadan onun tabiatında bulunmayan ve dünya için olmayan şeyleri istemişlerdir. Bunun elde edilmesi ise imkânsızdır. Şair bu konuda ne kadar güzel söylemiştir:

“Ben, şu zamanımdan, haddizatında kendisinin de erişemediği şeylere (mutluluklara) beni erişirmesini diliyorum. Fakat bu, mümkün olmamaktadır.”

Bir başka şair de şöyle demiştir: “Bizden önce yorulmadan geçim sağlamayı, saâdete ermeyi uman insanlar gelip geçmiştir. Fakat yorulmadan maişet sağlanması mümkün olamamıştır.”

İkincisi: Bu ikinci bölümde bulunan kimselere gelince: Onlar, dünyayı da, âhireti de bildiler. Ve yine şunu da bildiler ki, gerek dünya, gerekse âhiret, Allah Teâlâ’nın:

“Ey insanlar, yeryüzünde sizin için belirli vakta kadar bir karargâh ve faydalanma vardır. âhiret yurdu ise hakikaten o ebedîdir.”⁹ meâlindeki âyet-i celîle’lerinde bildirdiği gibidir.

O insanlar, gerçekten bilmişlerdir ki, dünya hayatı belirli bir zaman içindir. Âhiret hayatı ise ebedidir. İnsan ancak âhiret hayatında istikrar bulur. Ve ancak orada istenilen itminan ve huzura kavuşmuş olur. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak:

“Ey huzur ve itminana ermiş olan can; Rabb’ın senden ve sen de O’ndan hoşnut olarak Rabb’ına dön.”¹⁰ buyurmuştur.

Yine bu insanlar, kesin olarak bildiler ki, insan zarûfî olarak âhiret âlemine sefer yapmak zorundadır. Nitekim,

(8) Yûnus sûresi, âyet: 24

(9) El-Bakara sûresi, âyet: 36; El-Ankebût sûresi, âyet: 64

(10) El-Fecr sûresi, âyet: 27-28

Hız. Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) bir hadîslerinde şöyle buyurmuşlardır: **“Sefer yapınız ki, ganîmete eresiniz.”**¹¹ İşte bunun içindir ki, insanı gerçek huzur ve saâdete kavuşturacak her yorgunluk, bizzat rahatlık demektir. Ve yine bu bilgi ve tatbikatları sonucu bu insanlar, gerçekten saâdete erdiler. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

“O mesut olanlara gelince onlar cennettedirler.”¹² buyurmuştur.

İnsan için, biri maddî, diğeri manevî azık temin edilip, faydanılacak iki ekim yeri (sahası) vardır.

Birincisi: Rûhî (manevî)'dir. Bunlar, ilimler, hikmetler, ibâdetler, güzel ahlâk ve benzeri meziyetlerdir. Bu ekim sahalarından elde edilecek semere ise, ebedî bir hayat, sonu olmayan bir zenginliktir. Bunlar ne kadar artırılırsa insan o kadar övülmeye, takdîre lâyık olur. Fakat bu manevî kazancı talep edenler, ancak onun kadrini bilen ve ondaki sonsuz faydaları anlamış olanlardır. Başkası değildir.

İkincisi: İkinci azığa gelince: O da, cismânidir, maddîdir. Bunlar mal, ev eşyası ve benzeri maddî zenginliklerdir. Özetle Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

“İnsanlar için kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, hayvanlara, ekinlere olan ihtiras derecesindeki sevgi bezenip süslenmiştir.”¹³ meâlindeki âyet-i celîle'de işaret edilen şeylerdir.

Bunun semeresi ise geçici olan bu dünya hayatının ancak bunlar vasıtası ile hâsıl olup devam etmesi, insan dünyasından ayrılınca bunların da insandan ayrılmasıdır.

(11) Câmi's - Sağır, c.II, sh. 30, Mısır 1929 tab.

(12) Hud sûresi, âyet: 108

(13) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 14

İnsan âhiret azığını artırmak (saâdetini kazanmak) hususunda, bunlardan faydalandığı miktar istisna edilirse, bunlardan başka türlü istifâde etmiş olmaz. Nitekim, Allah Teâla, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

“Dünya hayatı âhiret yanında az bir faydalanmadan başka bir şey değildir.”¹⁴ buyurmakla bu husûsa işaret etmiştir.

İşte bu ikinciye (nev'e) meyiledip ihtiras derecesinde bağlanan, bunların hakikatlarını ve geçici faydalarını anlamamış bilgisizlerden başka kimse değildir. Aslında bunlar, sahibini asıl gâyesinden geri bırakmadığı ve şer-i şerîf'e uygun bir şekilde yararlanıldığı ve esas maksada vesîle kılınacak bir tarzda istifade edildiği müddetçe bunlar, nimetlerdir. Bunların artırılması da mezmûm değildir. Dinî bakımdan kötü sayılmamıştır. Fakat bunlardan beyân edilen şekilde istifâde edilmesi ve bunların yukarıda açıklanan tarzda çoğaltılması, pek zordur.

Bu ancak devlet reisinin adil olması, işlerin tam bir istikâmetle mecrasında yürümesi, insanların da muâmelelerini şer-i şerîf'in muktezâsına göre tam bir doğrulukla muhâfaza etmeleri ile mümkün olur.

Diğer taraftan bu maddî varlıkların sahibi de onlardan yararlanıp, faydalandığı zaman, Allah Teâlâ'nın:

“Gönüllerinde imânı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelen kimseleri severler. Onlara verilenlerden içlerinde bir çekememezlik hissetmezler. Kendileri, zarûret içinde bulunsalar bile, onları kendilerinden önde tutarlar.”¹⁵ meâlindeki âyet-i celîle'de buyrulduğu şekilde bu maddî varlıklarda tasarrufta bulunulması ile mümkün olur.

(14) El-Ra'd sûresi, âyet: 26

(15) El-Haşr sûresi, âyet: 9

Durum doğruluk bakımından şu zikrettiğimiz hususlar gibi olmadığı taktirde; dünya hayatımızdaki yolculuk sona erinceye kadar, gerekli olan vazife, iktisada riâyet etmek, az ile yetinmek ve bir de mümkün olan meşru şeylerle gâyeye erişmeye çalışmaktır.

Dünya hayatında muvaffak olan kimse ise, ruhanî ve maddî zenginliği bir araya getirmekten âciz olduğunu görüp idrâk ettiği zaman, bâki olana gerekli önemi verip, geçici olana ilgisini azaltan kimsedir. Böyle bir insan âhîreti dünyaya tercih eder. Dünyaya kendisini âhîret saâdetine erİştireceğı şekilde ancak önem verir. Dünyaya gösterdiği bu ilgide de şer-i şerîf'in (dinin) hükümlerine uyar. Ve bu insan, Allah Teâlâ'nın:

“Ey insanlar, Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Babanın oğula, oğulun da babası için bir şey ödeyemeyeceğı günden korkun. Allah'ın vâdi şüphesiz ki haktır. Dünya hayatı, sakın sizi aldatmasın. Allah'ın afvına güvendirerek şeytan sizi sakın ayartmasın.”¹⁶ meâlindeki âyet-i kerîmesinin hükümlerini de muhâfza eder.

Nitekim Hz. Peygamber (Allah'ın salât ve selâm üzerine olsun) şöyle buyurmuştur:

“Benimle dünya hayatının benzeri, yaz gününde yolculuk yapan bir atlının durumu gibidir. Bu atlı, yolculuğı sırasında bir ağaç görüp atından inmiş ve ağacın gölgesinde biraz dinlenmiştir. Sonra da onu terk edip gitmiştir. Dünya hayatı da işte böyledir.”¹⁷

Allah Teâlâ, dünya tuzâğından sıyrılıp, kurtulmak isteyen kimsenin durumuna misâl tarîki ile dikkatleri çekmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Doğrusu Allah sizi bir ırmakla imtihan edicidir. İşte kim, ondan kana kana içerse o benden değildir. Kim onu

(16) Lokman sûresi, âyet: 33

(17) Riyâzü's - Sâlihîn, sh. 229, Tirmizî'den

tatmaz ise o bendendir. Eliyle bir avuç alanlar müstesna. Çünkü onlara bu müsâde var.”¹⁸

Peygamber Efendimiz’in de (Allah’ın salât ve selâmı üzerine olsun), buyurduğu üzere: “**Dünya muhabbeti, ona ihtirasla bağlanmak, her çeşit yanılmanın başıdır.**”¹⁹

Hız. Peygamber’den (Allah’ın salât ve selâmı üzerine olsun), şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: “**Dünya sevgisi kalbinde yerleşmiş kimse, üç beliyeye ile karşı karşıya gelir; sona erdiremeyeceği bir meşgûliyet, zenginliğine ulaşamayacağı bir fakirlik ve sonunu bulamayacağı boş arzu (tûl-u emel).**”¹⁹

Hız. Peygamber (Allah’ın salât ve selâmı üzerine olsun), bir hadîslerinde de şöyle buyurmuşlardır:

“**Her kimin ki en büyük gâyesi dünya olursa, Allah Teâlâ o kimsenin maksat ve arzularını birbirinden ayırır. Onun fakirliğini gözleri önünde kılar. Bu kimse dünya nimetlerinden kendisine kısmet edilenden başka bir şey elde edemez. Fakat kimin en büyük gâyesi âhiret saâdeti olursa, Allah Teâlâ, onun işlerini bir araya getirir. O kimsenin kalbine zenginlik verir. Ve dünya o kimseye gelmek zorundadır.**”²⁰

İşte bu hadîs-i şerîf, Kur’ân-ı Kerîm’de şu âyet-i celîlenin mânâsını açıklamıştır. Nitekim, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“**Kim âhiret ekinini isterse onun ekinini artırırız. Kim de sadece dünya gelirini isterse ona da yalnız ondan veririz. Âhirette ise onun hiç bir nasibi yoktur.**”²¹

Hiç şüphe yok ki bu husûsu anlamak ve saâdete erişmek, ancak aklın şer-i şerîfin nûruyla aydınlanmış olması ile bir de yaratmak ve mutlak emir kendisine ait olan Allahü Zülcelâl’e tam güvenip, rızâsını gözetmekle mümkün olur.

(18) El-Bakara sûresi, âyet: 249

(19) El-Câmiu’s - Sağır, c. I, sh. 146, Mısır 1929

(20) Et-Terğib ve’t -Terhib, c. I, sh. 109, Beyrut 1953

(21) Eş-Şûra sûresi, âyet: 20

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

AKIL İLE ŞERÎAT'IN BİRBİRLERİNE YARDIMCI OLDUĞU VE BİRİNİN DİĞERİNE MUHTAÇ BULUNDUĞUNA DÂİRDİR

Bilmiş ol ki akıl, doğru yolu ancak şer-i şerîf yardımı ile bulabilir. Şer-i Şerîf de, ancak akl-ı selim ile anlaşılıp açıklanır. Çünkü akıl bir temel, şer-i şerîf de bir bina gibidir. Bina olmayınca sadece temel, bir fayda sağlamıyacağı gibi, temel olmayınca da bina vücuda gelip sübût bulamaz. Yine bunun gibi, akıl bir göz, şer-i şerîf (din) de o gözün varlıkları görmesini sağlayan bir ışık (zîya) gibidir. Dıştan gelen bir ışık olmadıkça göz, bir fayda sağlamıyacağı gibi; gören göz olmadıkça da yalnız başına ışık, bir fayda temin etmez. İşte bu sebeptir ki, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

“Doğrusu size, Allah’tan; bir nûr ve her şeyi açıklayan bir kitap gelmiştir. Allah,o Kitâpla,rızâsına uyan kimseleri, selâmet yollarına eriştirir. Ve kendi izniyle onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Ve Allah onları dosdoğru bir yola iletir.”¹

Diğer taraftan, akıl bir lamba (kandil), şer-i şerif'te bu lambanın aydınlatma enerjisini sağlayan bir yağ gibidir. Lambanın aydınlatma gücünü sağlayan zeytin yağı (bugün için elektrik enerjisi) olmazsa lambanın aydınlatması vü-

(1) El-Mâide sûresi, âyet: 16

cuda gelmiyeceği gibi, lamba mevcut olmayınca da sadece zeytin yağının (enerjinin) bulunması ışık vermiş olmaz. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

“Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O’nun nûrunun sıfatı, içinde bir ışık bulunan bir kandil hücresi gibidir. O ışık bir cam içindedir. Cam ise sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır; ki o güneşin doğduğu yere de, battığı yere de nisbeti olmayan mübârek bir ağaçtan, zeytinden tutuşturulup yakılır. Onun yağı kendisine ateş dokunmasa bile sanki ışık verir. Nûr üstüne nûrdur. Allah, dilediğini nûruna kavuşturur. Allah, insanlara misâller îrat eder. Allah, her şeyi hakkiyle bilendir.”²

Diğer taraftan şer-i şerîf (din), dıştan gelen bir akıl ve akıl da insanın içinde bulunan ve içten gelen bir dindir. Akıl ile din birbirine destektir. Daha doğrusu akıl ile din birleşmiş (muttehid olmuş) bir hakikattir. Şer-i şerîf, dıştan gelen bir akıl olduğu içindir ki, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli yerlerde, ehl-i küfr (inkârcı) olan kimse-lerden akıl ismini selp etmiş ve meselâ meal olarak şöyle buyurmuştur:

“O inkârcılar, bir takım sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Ve onlar (bulundukları halden asla) geri dönmezler.”³

Yine bunun gibi akıl da insanın içinden gelen bir şerîat, bir din olduğundan, Allah Teâlâ, akli vasf ederken Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur.

“İşte bu Allah’ın dinidir ki, insanları bu fitrat üzerine yaratmıştır. Allah’ın yaratışında değişme yoktur. Dosdoğru olan işte bu dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.”⁴

(2) En-Nûr sûresi, âyet: 35

(3) El-Bakara sûresi, âyet: 18

Bu âyet-i kerîme'de Allah Teâlâ, akla din adını vermiştir. Din ile akl-ı selîm birleşmiş olduklarından Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de şer-i şerîf'in nûru ile aklın nûruna işaret ederek: **"Nûr üstüne nûr'dur."** buyurmuştur. Daha sonra bu âyet-i kerîme'de Allah Teâlâ meâl olarak: **"Allah kimi dilerse onu nûruna kavuşturur."** buyurmuştur. Burada Allah Teâlâ, din ile akli birleştirmiş, tek bir nûr kılmıştır. Zîrâ şer-i şerîf akıldan uzak kalınca, ışığın kaybolması ile görmekten âciz kalan bir göz gibi, pek çok şeyleri halletmekten âciz kalır.

Bilinmeli ki, yalnız başına aklın faydası azdır. Yalnız başına akıl eşyanın küllî olan (genel) prensiplerini idrâk eder. Fakat eşyanın cüzî hâdislerini ve onların teker teker hükümlerini bilemez. Meselâ; akıl, Hakk'a inanmanın, doğru sözün, iyi işler yapmanın güzelliğini bilir. Kezâ, doğruluk ve adaleti yerinde isti'mal etmenin, kötü şeylerden sakınıp, iffetli yaşamının ve benzer iyi durumların güzelliğini bilir ve kavrar. Fakat her şeyde teker teker bunların inceliklerini, hükümlerini bilemez.

Din (şer-i şerîf) ise eşyanın küllî (umûmi) hükümlerini bildirdiği gibi, her biri hakkında ne gibi hükümler gerekir ve hangi hadise, hangi hüküm hak ve adalet olur. Bunları da bildirir.

Meselâ: Akıl bize bildiremez ki: Domuz eti, akmış kanı yemek ve şarab içmek haram kılınmıştır. Belirli şu vakitte yemek yemekten sakınmak gereklidir. Yahut ta insanın, kendi kız kardeşi, teyzesi ve benzeri mahremleri ile evlenmesi haram kılınmıştır. Yahut bir insanın, âdet halinde bulunan zevcesi (eşi) ile cinsi münâsebette bulunması haramdır. Veya bunların benzeri daha bir çok hüküm-

lerde olduğu gibi yalnız olarak akıl hayret ve acz içindedir. Bunların bilinme ve öğrenilme yolu ancak şerîat ile dir.

O halde şer-i şerîf, sahîh itikadın (inancın) doğru işlerin nizâmı, dünya ve âhiret menfaâtlarının delili, yol göstericisidir. Bu bakımdan kim ki dinden inhiraf eder (uzaklaşır) ise, o kimse doğru yoldan sapmıştır. Diğer taraftan eşyanın cüziyyâtı ile ilgili hükümleri bilme husûsunda akıl, âcizlik içinde kaldığı içindir ki, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“... Biz peygamber göndermedikçe hiç kimseye azap edici değiliz.”⁵

Ve yine Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Eğer biz, onları resûl göndermezden daha evvel azap ile helâk etmiş olsaydık, muhakkak onlar şöyle diyeceklerdi: Ey Rabb'ımız, bize bir peygamber gönderseydin de şu zillete ve rüsvaylığa uğramamızdan evvel senin âyetlerine tâbi olsaydık.”⁶

Kezâ Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ, akıl ile şer-i şerîfe fazl-ı inâyet ve rahmet diye işaret etmiş ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“...Allah'ın sizin üzerinize fazl-ı inâyeti ve rahmeti olmasaydı -azınız müstesnâ olmak üzere- şeytana uyardınız.”⁷

Buradaki pek az kimseler sözü ile seçkin ve en hayırlı olan kimseler murât edilmiştir.

(5) El-İsra sûresi, âyet: 14

(6) Tâhâ sûresi, âyet: 134

(7) En-Nisâ sûresi, âyet: 83

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

ŞER-İ ŞERÎF'İN FAZÎLETİ, ÜSTÜNLÜĞÜ

Bilmiş ol ki şer'in (İslâm dininin) hükümleri, bir yönü ile bir devâ, terkîbî yapıp hazırlanmış bir mâcun gibidir. Bu hükümlerin teşrî ve vücuda getirilmesini, yaratma ve mutlak emir kendisine ait olan Zât-ı Kibriyâ kendi üzerine almıştır. Bunun için İslâm dini, ebedî hayatı, ebedî kurtuluş ve selâmeti, temîn edecek bir ilaçtır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allah teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz, ona insanların arasında yürüyeceği bir nûr verdiğimiz kimse, içinden çıkamaz bir halde karanlıklarda kalan kişi gibi olur mu hiç?”¹

Ve yine Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Resûlüm, işte Biz, sana böylece emrimizden bir rûh vahyettik. Halbûki vahiyden evvel kitâp nedir? İmân nedir? Sen bilmezdin. Fakat Biz onu bir nûr yaptık. Bununla kullarımızdan kimi dilersek ona hidâyet ederiz. Şüphesiz ki sen, herhalde doğru bir yolun (İslâm dininin) rehberliğini yapıyorsun.”²

İslâm dininin ebedî hayatı sağlaması bakımından

(1) El-En'am sûresi, âyet: 122

(2) Eş-Şurâ sûresi, âyet: 52

Cenâb-ı Hakk, onu (hayat kendisi ile var olan) bir rûh yapmıştır. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette de meâl olarak:

“Resûlüm, de ki: Bu Kur’ân, inananlara doğruluk rehberi ve gönüllerinde olana şifâdır.”³

Ve yine Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak:

“Ey insanlar, size Rabb’inızdan, bir öğüt, gönüllerde olan derde bir şifâ, mü’minler için bir hidâyet ve rahmet gelmiştir.”⁴

Kur’ân’ın hükümleri, diğer bir yönden de, ruhî murdarlıkları ve kirleri temizleyen, insan ruhunu arındıran bir “hayat suyu” gibidir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur’ân’ı vasf ederken bir âyet-i celîle’de meâl olarak şöyle buyurur:

“Allah gökten bir su indirmiştir de vâdiler kendi miktarlarınca sel olmuştur. Selde, yüze çıkan bir köpük yüklenip götürmüştür. Bir zinet veya bir meta aramak için, ateşte üzerine yaktıkları şeyler (madenler) den de bunun gibi bir köpük, posa hasıl olur. İşte Allah hak ile batılı böyle çarpıştırır. Amma köpük atılır gider. İnsanlara fayda verecek “asla” gelince, işte bu yer-yüzünde kalır. Allah böylece misâller irât eder.”⁵

Yine bunun gibi bir âyet-i kerîme’de meâl olarak şöyle buyurur:

“Ey ‘Ehl-i Beyt’, Allah, sizden ancak kirleri gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler.”⁶

Şer-i Şerif diğer bir yönden de zulmeti, şaşkınlığı ve cehâleti gideren, ilâhî bir nûr ve bir kandildir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

(3) Fussilet sûresi, âyet: 44

(4) Yûnus sûresi, âyet: 57

(5) Er-Rad sûresi, âyet: 17

(6) El-Ahzâb sûresi, âyet: 33

“Size Allah’tan hakiki bir nûr, her şeyi açıklayan bir kitap gelmiştir ki, Allah, rızasına uyanları onunla selâmet yollarına hidâyet eder. Onları kendi izni ile karanlıklardan aydınlığa çıkarıp kendilerini dosdoğru yola iletir.”⁷

Bir önceki bölümde zikr edildiği gibi, Allah Teâla, Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak:

“...Allah, göklerin ve yerin nûrudur.”⁸

Diğer bir yönden de dinin emir ve nehiyleri, Allah’ın rızasına yaklaştıran, O’na kavuşturan bir vesiledir. Bu sebebledir ki, Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Ey iman edenler, Allah’tan sakının; O’na ulaşmaya, rızasına erişmeye vesile arayın. Ve O’nun yolunda cihad edin ki murâdınıza eresiniz.”⁹

Diğer taraftan Cenâb-ı Hakk övdüğü kimseler hakkında meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Onlar, hangisi Rabb’larına daha yakın olacak diye bizzat vesile ararlar. O’nun rahmetini umarlar ve O’nun azâbından korkarlar.”¹⁰

Ve yine Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurur:

“Hepiniz toptan sımsıkı Allah’ın ipine (İslâm dini-ne) sarılın. Parçalanıp ayrılmayın. Allah’ın üzerinizdeki nimetini düşünün.”¹¹

Ve yine Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurur:

“...Öyle ise sebeblere tevessül ederek yükselsinler.”¹²

(7) El-Maide sûresi, âyet: 16

(8) En-Nûr sûresi, âyet: 35 (Onsekizinci bölümün 1-2. sahifelerine bakınız.)

(9) El-Mâide sûresi, âyet: 35

(10) El-İsrâ sûresi, âyet: 57

(11) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 103

(12) Sâd sûresi, âyet: 10

Diğer bir cihetten de Kur'ân-ı Kerîm'in buyrukları "ta-rîk-i müstakîmin" (dosdoğru yolun) kendisidir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz ki bu, benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun. Başka aykırı yollara tâbi olmayın ki, sizi Allah'ın yolundan ayırmasın. İşte Allah size bun-ları buyurmuştur ki, kötülüklerden sakınasınız."¹³

Bazı âlimler demişlerdir ki, Kurân-ı Kerîm'de:

"Ey milletim Allah'ın size yazdığı mukaddes arza girin. Ardınıza dönmeyin, yoksa ziyâna uğrayanlar olarak dönersiniz."¹⁴

Meâlindeki âyet-i celîle'de zikr olunan arzı mukad-desten murât dünyada İslâm dininin ahkâmı ve âhirette de cennettir. Çünkü cennet öyle bir yurttur ki, insan oraya bir girince daha oradan (geriye) dönüş yoktur. O öyle büyük bir saâdettedir ki, ona erişmiş olan insan için, istisnâ edilecek bir başka mutluluk söz konusu değildir. Fakat arzda bulu-nan "Beyt-i Mukaddes"'e bizâtihi giren insan, sevâba hak kazanmış olmaz. Böyle bir sevâba hak kazanmak, bir ta-kım başka hususlara da riâyetle ve husûsî şartları bulun-durmakla olur ki, onların en sonu da "Beyt-i Mukaddes"'e ziyaret için girmekle olur.

Yine bu âlimler demişlerdir ki, Kur'ân-ı Kerîm'de:

"Çevrelerinde insanları zorla kapılıp götürülürken, Mekke'yi güven içinde emin bir yer yaptığımızı görmedi-ler mi? Hâlâ bâtıla inanıp Allah'ın nimetlerini inkâr mı ediyorlar?"¹⁵ meâlindeki âyet-i celîle'de zikredilen Harem-i

(13) El-En'am sûresi, âyet: 153

(14) El-Mâide sûresi, âyet: 21

(15) El-Ankebût sûresi, âyet: 67

Şerif de böyledir.

Cafer b. Muhammed es-Sadık (R.A) bazı âlimlerden meâlini verdiğimiz âyet-i kerîme'de murât olunan yeri sormuşlardır. Onlar da âyette işaret edilen yerden maksat Mekke'dir, demişlerdir.

Bunun üzerine Cafer b. es-Sadık "hakikaten doğrudur. Mekke'nin etrafındaki kimselerden daha fazla hangi yerdeki insanlar zorla alınıp götürülmektedir" demiştir.

Onun sözünün yerinde olduğuna meâlini verdiğimiz şu âyet-i kerîme de delâlet etmektedir. Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurur: **"Size verilen her şey dünya hayatının geçici metâdır, onun süsüdür. Allah nezdinde olan şeyler ise daha hayırlı hem de daha devamlıdır. Hâlâ akıl etmez misiniz?"**¹⁶

Ve yine Allah Teâlâ'nın: **"Hani onlara şu kasabaya girin. Oradan dilediğinizi bol bol yeyin, kapısından secde ederek girin. Günahlarımızı bağışla deyin. Biz de kusurlarınızı bağışlarız. İyilik edenlerin ecrini ise daha da artıracamız, demiştik."**¹⁷ meâlindeki âyet-i celîlesinde zikrolunan yerden maksat dünyada İslâm dininin ahkâmı, âhirette de cennettir.

Ayrıca Hz. Peygamber'in (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun), **"Sefer yapın, ganimete erersiniz"** meâlindeki hadisleri ile vaad olunan sefer ile murât ta dünyada İslâm dininin hükümlerine riâyet, âhirette de cennet yurdu-na sefer etmektir. Yine bunun gibi **"öyle ise hepiniz Allah'a koşunuz."** meâlindeki âyet-i kerîme ile çağrılan ve misâl tarîki ile "koşunuz" diye emrolunan husus ile de cennet

(16) Kasas sûresi, âyet: 60

(17) El-Bakara sûresi, âyet: 58

yurduna sefer murât edilmiştir.

Kezâ: “Allah’ın ve peygamberinin, müşriklerden uzak olduğunu haccı ekber günü Allah ve Peygamberi insanlara ilân etmiştir.”¹⁸ meâlindeki âyet-i celîlede haccı ekbere yapılan çağrı ile murât, şer-i şerîf’e ve âhirette cennete davettir.

“Beyt’i (Kâbe’yi) ziyarete yol bulanlar için orayı ziyaret, etmek Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”¹⁹ meâlindeki âyet-i celîle ile hac farîzasının îfâsı ile emrolunması.

“Allah yolunda hakkı ile savaşın. Mücahededede bulunun.”²⁰ meâlindeki âyet-i celîle ile emr olunan en büyük mücahede; ve

“Allah’ın arzı geniş değil miydi? Siz de oraya hicret etseydiniz ya.”²¹ meâlindeki âyette hicretle emredilmesi, hasılı:

Bütün bunlar ile emr olunmakla murât, dünyada Kur’ân-ı Kerîm’in hükümlerine, emir ve nehiyelerine itaât ve âhirette de cennet yurdudur.

(18) Et-Tevbe sûresi, âyet: 3

(19) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 97

(20) El-Hacc sûresi, âyet: 78

(21) En-Nisâ sûresi, âyet: 97

YİRMİNCİ BÖLÜM

ŞER-İ ŞERİF'TE İTÂÂT VE ALLAH'A İBÂDETLE MÜMTAZ OLMAYAN KİMSENİN, KÂMİL BİR İNSAN OLMADIĞINA DÂİRDİR

İnsanın, kâmil bir insan olması, ancak akıl ileidir. Eğer insandan aklın alındığını farz etsek, bu takdirde o, insan olmaktan çıkmış olur. Böyle bir durumda görebileceğimiz, insana benzer belirli cisim, ancak sorumsuz herhangi bir canlı, yahut ta çizilen bir resim, veya meydana getirilmiş bir heykelden ibâret olur. Yukarıda işaret edildiği gibi, akıl, ancak şer-i şerîf ile doğru yolu bulduktan sonra kemâle erebilir. Bunun içindir ki, Yüce Allah, şer-i şerîf'in gösterdiği doğru yoldan, uzaklaşan inkârcılardan, kitâb-ı kerîm'inin çeşitli yerlerindeki âyetlerde, aklı neyfetmiş; onlarda kâmil akıl olmadığını bildirmiştir. Şer-i Şerîf'in emrettiği doğru yolu bulmak ise, yalnız Allah Teâlâ'ya ibâdet etmek demektir. O halde hakîkatta insan, Allah Teâlâ'ya ibâdet edendir. Onun içindir ki, Kur'ân-ı Kerîm'de yüce Allah şöyle buyurmuştur:

“Ben, cinleri ve insanları, ancak beni bilip, bana ibadet etsinler diye yarattım. Yoksa onlardan rızık istemiyorum. Beni beslemelerini de istemiyorum.”¹

Ve yine Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur.

(1) Ez-Zâriyat sûresi, âyet: 56-58

“O insanlar, ancak Allah’a ibâdet etmekle ve dini, hâlis Allah’ın dini kılmakla emr olunmuşlardır.”²

Herhangi bir işin hâsıl edilmesi için meydana getirilen şey, o işi hâsıl edemediği takdirde, yok hükmünde olur. Bu sebeptendir ki, herhangi bir şey, kendisine mahsus hizmeti yapamaz veya eksik yaparsa çok kere o şeyin adı kendisinden nefy edildiği bilinen gerçeklerdendir. Meselâ: Kendisinden beklenen hizmeti göremiyen, âdi bir at için, zaten bu at değildir ki, denilir. Ve insanlık görevini yerine getirmeyen bir kimse için de: “Bırakın o, insan değildir ki..” deyimleri yeri geldiği zaman kullanılır.

Diğer taraftan acıma makamında: “O bî-çârenin gözü yoktur. Şu bîçârenin kulağı yoktur.” gibi deyimler de görme ve işitme hislerini kaybetmiş insanlar için her zaman kullanılır. Çünkü görme ve işitme hisleri muattal olduktan sonra, göz ve kulak gibi uzuvların maddî yapıları yerinde olsa da kendilerinden beklenen hizmeti yapamadıkları için, yok sayılırlar. Nitekim, Allah Teâlâ bu uzuvları gerektiği şekilde yerli yerince istimal edip faydalanmamış olan inkârcılar hakkında meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Onlar bir takım sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Onlar gerçeklere akıl da erdiremezler.”³

O halde insanın, insâniyet bakımından olgunluğu, yaratılışının hikmeti olan ibâdetlerini yapması ile mütenâsiptir. Kim ki ibâdetleri (Allah Teâlâ’ya kulluk görevini) tam olarak hakkı ile yerine getirmiş ise o derecede insanî olgunluğu tamamlayıp kemâle ermiştir. Fakat kim ki bu ubûdiyet görevini terk etmiş ise o kimse de insâniyetten

(2) El-Beyyine sûresi, âyet: 5

(3) El-Bakara sûresi, âyet: 18

sıyrılıp uzaklaşmış, kendisini hayvan derekesine veya ondan daha aşağı bir duruma düşürmüş olur. Nitekim, Allah Teâlâ, ehl-i küfrü (inkârcıları) vasf ederken onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

“Onlar, şüphesiz hayvanlar gibidirler. Belki yol bakımından daha sapıktırlar.”⁴

Ve yine Allah Teâlâ, meâl olarak:

“Yeryüzünde yürüyen hayvanların, Allah katında en kötüsü, hakikatları akletmeyen sağırlar ve dilsizlerdir.”⁵ buyurmuştur.

Allah Teâlâ bu gibileri, hayvanlar veya diğer canlılar seviyesinde kılmağa razı olmamış; onları hayvanlardan daha şaşkın diye vasıflandırmış ve canlıların en şerirlerinden olduklarını bildirmiştir. Diğer taraftan Allah Teâlâ, onların konuşmalarının da bir gerçeği beyân etme mevki’inde olmadığını bildirmiş ve Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Onların Beyt-i Şerîf huzurundaki duaları ıslık çalmaktan, el çırpırmaktan başka bir şey değildir.”⁶

Bu âyette şu husûsa işaret edilmiştir: Onlar ancak kuşlar gibi kanat çırpma ve ıslık sesi çıkarırlar. Yine bu âyet-i kerîmede çok lâtif bir inceliğe daha işaret edilmiştir. O da şudur: İnsanın kâmil insan olması ancak dindarlığı ile. Kezâ, insanın konuşma gücünün değeri de dinî hakikatları açıklamaya muktedir olması ile.

Nitekim Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurmuştur:

(4) El-Furkân sûresi, âyet: 44

(5) El-Enfal sûresi, âyet: 22

(6) El-Enfal sûresi, âyet: 35

“Rahmân olan Allah, Kur’ân’ı öğretti. İnsanı yarattı da ona konuşmayı öğretti.”⁷

Bu sûrede Yüce Allah, önce Kur’ân’ın öğretilmesinden başlamış; sonra insanın yaratılması ve daha sonra insana konuşma gücü verildiğini bildirmiştir. Dikkat edilirse cümleler arasına atıf harfî olan “ve” girmemiştir. Halbuki insanlar arasında bilinen konuşma tarzında buradaki cümlelerin şöyle sıralanması münâsîp görünür. Meselâ: “Allah Teâlâ, insanı yarattı ve ona konuşmayı öğretti. Ve ona Kur’ân’ı öğretti.” meâlinde olması akla gelmektedir. Zîra bizim nazarımda insanın yaratılıp vücuda getirilmesi, ona konuşma öğretilmesinden daha öncedir. Kezâ insanın konuşma, öğrenme işi de Kur’ân öğrenmesinden daha öncedir.

Fakat Kur’ân ile husûsiyeti olmayan kimse, kâmil insan sayılamıyacağı, inceliğini göstermek için, bu sûre-i celîle’de önce Kur’ân’ın öğretilmesi ile başlanılmış, sonra insanın yaratılması ve ona beyânın öğretildiği zikr buyurulmuştur.

Diğer taraftan, burada şu cihete de işaret edilmiştir ki, insana Kur’ân’ı öğretmekle onu, hakikaten, kâmil kılmıştır. İnsana konuşma gücü öğretildiğine göre, insana mahsus olan hakîki beyan, ancak Kur’ân-ı Kerîm bilgisini hâsıl ettikten sonra olur.

Bu sûrenin baş tarafındaki cümlelerin böyle tertip edilmesi, atıf harfinin terk edilip sonraki cümlelerin, kendisinden bir önceki cümleden bedel yapılmasının hikmeti şudur: İnsan, ibâdetleri bütün özellikleri ile bilmez. Ve bunları yerine getirmede mümtaz duruma gelmez ise kâmil

(7) Er-Rahmân sûresi, âyet: 1-3

insan olmaz. Diğer taraftan insanın konuşması Allah'ın dininin muktezâsına ve hikmetlerine uygun olmadığı sürece, o konuşmalar gerçeğin ifadesi olmak hüviyetini kazanamaz.

Denilirse ki, sizin açıkladığınız şu husûslara göre, inanmamış bir kâimeye (inkârcıya) insan demek doğru olmaz. Halbûki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'in hemen her yerinde ehl-i küfrü, insan diye adlandırdığını görmekteyiz. Buna cevap olarak denilir ki: "İnkârcılara herkesin bildiği mânâda insan denilemez." diye bir şey söylenilmedi. Umûmun teârûfüne göre, bu gibilere insan denilmesi mahzurlu değildir. Ancak insana mahsûs akl-ı selîme sahip olmadıkları müddetçe Cenâb-ı Hakk'ın dininin icaplarına göre, ehl-i küfre sadece mecazî mânâda insan denilmesi uygundur.

Dil kâidelerine göre, bir çok isimler herhangi bir yönde isti'mal olunur. Lâkin, İslâmiyet onu umûmun kullandığı mânâda değil de kendi ta'yin ettiği mânâda isti'mal eder. Meselâ, dilde "gani=zengin" kelimesi, serveti çok olan şahıslar hakkında kullanılmıştır. Fakat, şer-i şerîf bir kimsenin serveti çok olmakla gerçek zengin sayılamıyacağını bildirmişdir. Nitekim, Hz.Peygamber (S.A.S.) Efendimiz bir hadîslerinde: **"Zenginlik mal çokluğu ile değildir. Zenginlik ancak rûh ve gönül zenginliğidir."**⁸ buyurmuşlardır.

Hız.Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) bu hadîs-i şerîfte asıl zenginliğin servetin çokluğu ile olmayacağına işaret buyurmuşlardır. Bununla beraber şer-i şerîfte bazan da aynı kelime umûm için müteâref olan mânâda kullanılır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

"Yetime bakan, zengin olur ise ondan bakma ücreti almasın."⁹ buyurulmuş.

(8) Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim-Tahkikli C. 2, S. 726, No. 1051

(9) En-Nisâ sûresi, âyet: 6

Burada “gani=zengin” kelimesi ile serveti çok olan murât edilmiştir. Bu izahatın hulâsası şudur: Hikmet sahibi olan Allah Teâlâ, bir şeyin ismini medih yolu bir mutlak olarak zikrettiği zaman, o şeyin en şerefli olanını beyan buyurmuş olur. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de Allah Teâlâ: **“Ya Muhamed, doğrusu bu Kur’ân sana ve ümmetine bir öğüt, bir zikirdir.”** ¹⁰ Ve yine:

“Resûlüm, biz senin zikrini (şanını) yücelttik.” ¹¹

Anmak demek olan zikir kelimesi, her ne kadar öğülen ve yerilen şeylere şâmil ise de, burada övmek mânâsını ifade etmektedir. Bu izâha göre her şey, kendi nev’inin lafzı ile övülür. Nitekim övülmek makamında: **“Şu insan hakikaten insandır.”**, **“Şu kılıç gerçekten kılıçtır.”** denilir. Bunlardan birincisi ile o insan övülmüş, ikincisi ile de kılıçlar içinde işaret edilen kılıç övülmüştür. Bunun içindir ki, mutlak insan, zamanının nebîsi yerinde sayılır, denilmiştir. Nitekim, Hz. Peygamber (Allah’ın salât ve selâmı üzerine olsun), bir hadîslerinde:

“İnsanlar iki kısımdır. Birincisi, âlim olanlar; ikincisi de bilmediğini öğrenenler, (öğrenciler)dir. Bunlardan başkası değersizdir.” ¹² buyurmuşlardır.

Bazı bilginler: “İnsan, hayat sahibidir, konuşandır, meyyittir sözü, doğrudur.” demişlerdir. Ancak bu ifâdenin mânâsı bazı kimselerin sandığı gibi, deyimdeki hayat sahibi olmaktan maksat, canlılara ait olan hayvanî hayat, yahut canlılara ait ölüm değildir.

Kezâ konuşmaktan maksat ta, insanda bulunan konuşma isti’dâdı değildir. Bu tarifteki “hayat sahibi” keli-

(10) Zuhurf sûresi, âyet: 44

(11) İnşirah sûresi, âyet: 4

(12) El-Câmiu’s - Sağır, c. II, sh. 188, Mısır 1939 Tab.

mesinden maksat **“bu Kur”ân ile gerçekten diri olanları inzâr etmen için onu sana indirdik.**” meâlindeki âyet-i kerîmede zikr olunan hayattır. Konuşma gücü ile murât edilen mânâda: **“Rahmân olan Allah, insana beyânı öğretti.**” meâlindeki âyet-i celîle de zikr olunan konuşma isti’dâdıdır.

Bunun gibi tarifte geçen “meyyit” sözü ile de şehvet ve öfke gücünü şer-i şerîf’in muktezâsına uygun olarak aklın hükmü altına almış olmak murât edilmiştir. Bu duruma göre şehvet ve öfkeye ait kuvvetlerini aklın emri altına almakla onları meyyit durumuna koymuş olan insan, tabîî olarak gerçek hayata erer.

Bunun içindir ki, “iradenle kötü meyillerini bertaraf ederek ölü durumuna gel ki, tabîî olarak hayat bulasın.” denilmiştir. Mü’minlerin emîri Hz. Ali (R.A.) de şöyle demiştir:

“Dünyada irâdî olarak Nefs-i Emmâre’sini öldüren (yani onu aklın hakimiyeti altına alan) kimse, âhirette onu ebedî mutluluk hayatına kavuşturmuş olur.”

YIRMİBİRİNCİ BÖLÜM

İNSANIN FİİL VE DAVRANIŞLARINDAN DİNİ HÜKÜMLER İLE İLGİLİ BULUNANLARA DÂİRDİR

İnsanın bütün fiil ve davranışları iki bölüme ayrılır ki; insanın bu durumlardan ayrılması mümkün değildir.

Birincisi: Bu bölümde bulunan fiil ve davranışlarından dolayı insanın övülmesi yahut ta yerilmesi söz konusu olmadığı gibi, bu fiillerin herhangi biri ile mükellef de tutulmamıştır. İnsanın bu bölümde bulunan durumları da iki grupta toplanır. Birincisi, zarûrî olan ahvaldir ki, insanın bunlardan sıyrılması mümkün olmaz. Nefes alıp verme, kan dolaşımı ve nabız atması ve benzeri haller bu kabildendir. İkincisi ise unutmak veya yanılmak sûretiyle insandan sâdir olan fiillerdir. Bunların yapılıp yapılmaması insanın gücü dâhilinde olsalar da insan sorumlu değildir. Hz. Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) Efendimiz'in:

“Ümmetinden, yanılma ve unutmanın ve bir de kerhen ve zorla (icbar ile) yaptırılan işin günahı kaldırıldı.”¹ meâlindeki hadislerinde zikr edildiği üzere, insan bu üç şıktaki fiillerinden dolayı sorumlu olmaz.

İkincisi: İkinci bölümdeki fiil ve davranışlara gelince, insanın mükellef olması bu bölümdeki fiiller ile dir. Medih

(1) El-Câmiu's - Sağır, c. II, sh.24

veya zem (övülmek ve yerilmek) de bu bölümdeki fiillere terettüp eder. Bu bölümdeki fiiller de üç nev'idir.

Birinci nev'i: Birincisi; bedenî azâlarla yapılan oturmak, kalkmak, yürümek, bakmak ve yapılmasında herhangi bir veya birkaç uzvun istimali gerekli olan fiillerdir.

İkinci nev'i: İkincisi insanın ruhî istek ve arzuları ve insanın bunları muhâfaza etmesidir. Bunlar; korku, lezzet, sevinç, şehvî istek, öfke, iştiyak, acıma, kıskançlık ve benzeri ruhî tezâhürlerdir.

Üçüncü nev'i ise: Bilgiye, inanca ve temyiz etmeğe (iyi ile kötüyü ayırdetmeye) mahsus olan fiillerdir. Bu bölümde ele alınan ve üç şıkta incelenen fiil ve davranışların herbirinden dolayı insan, medhe veyahutta zemme lââyık olup dinen mükellef tutulur.

İnsanın övülmeye liyâkatı ise ancak işlerinin (fikren) güzel olması, ruhî duygu ve meyillerinin dosdoğru olması ve kalbinin de, çok anlayışlı bulunması ile olur. Tâ ki insan, Hakk'a inanmış ve bu inancını Hakk'ın bilgisi ile te'yit ve takviye etmiş olsun. İnsanın bu üç şıktaki fiilleri bu açıkladığımız durumların zıddına olduğu zaman, insan ayıplanmaya, yerilmeye lââyık olur.

İbâdetler ancak ve ancak bu üç şıkta beyân edilen husûslar ile mümtaz olur. Bu üç şeyin dışında olan fiil ve davranışlar ibâdet olmaz. İnsan Cenâb-ı Hakk'ın rızasını araştırdığı takdirde, O'nun icrâ edeceği her fiilin (Allah için yapılmış) bir ibadet olma durumu vardır. O fiil ister vâcib, ister mendûp ve isterse mübah olsun. Sonra ibadet, ya aklın bedâheti (ilk ve apaçık kavraması) ile , yahut kitap ile, yahut sünnet veya icma-i ümmet (Hz. Peygamber'in ümmetinin ittifakı) ile veyahut ta bu asıllar üzerine

müstenit olan aklî itibarlar ve kıyaslar ile açıklanmıştır. Çünkü hiç bir hüküm yoktur ki, Allah'ın Kitâbı onu içine almasın. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Biz O Kur'ân'da hiç bir şeyi eksik bırakmadık.”²

Şüphesiz ki Allah kitabının ihtivâ ettiği hükmü, bilen bilir. Bilmiyen kimse de onu anlamamış olur. İnsan, Cenab-ı Hakk'ın hükümleri muktezâsınca (uyarınca) yapacağı her mubah fiil ve davranışta, Allah Teâlâ'ya ibâdet etmiş sayılır. Ve bu fiil ve davranışta, Cenâb-ı Hakk'ın sevabını hak etmiş olur. Nitekim Hz.Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun), bir hadislerinde ashabdan Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas'a şöyle buyurmuştur:

“Yaptığın her işinden, hatta zevcenin ağzına koyacağın lokmadan dolayı bile mükâfat göreceksin.”³

Hız.Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun), Sa'd b. Ebî Vakkas (R.A.)'a böyle buyurması, Sa'd (R.A.)'ın, bütün fiil ve davranışlarında Allah'ın hükümlerine riâyet eder olduğunu bilmiş olmasındandır. Ve yine bir husûsa binâen Hz. Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun), şöyle buyurmuşlardır: **“Müslümanın diktiği ağaçtan yenilen her şey, onu diken müslüman için sadaka olur.”**⁴ Büyük küçük bütün işlerde Allah Teâlâ'nın emrine riâyet, o emri muhâfaza edip, velev ki mubah olsun; bunlar da Allah'ın emrini gözetmek, herkes için müstehaptır.

(2) El-En'am sûresi, âyet: 38

(3) Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim

(4) Riyâzû's - Salihin, c. I, sh. 83, Mısır, İstikamet Matbaası

Fakat bu hususlara riâyet ve bunlarda Allah Teâlâ'nın emrini gözetme, Hz. Peygamber'e (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) ve O'na uyup kendisine mânevî yakınlık rütbesine eren herkes üzerine vâciptir. Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Resûlüm, nasıl emr olunmuşsan öylece istikâmette bulun. Beraberinde bulunup, tevbe edenler de dosdoğru hareket etsinler. Sakın aşırı gitmeyin. Şüphesiz ki Allah, ne yaparsanız hepsini hakkıyla görücüdür.”⁵

(5) Hûd sûresi, âyet: 112

YİRMİİKİNCİ BÖLÜM

İBADETİN TARİFİ VE HAKİKATLARI

İBADET: İbadet, ihtiyârî bir fiildir, bedenî isteklere zıttır. İbadet, niyet ve irade ile insandan sâdır olur. İbadetle Allah'a (rızasına) yakın olmak ve O'nun şerîatına itâat murât olunur."

"İbadet; ihtiyârî bir fiildir" sözümüzle, kahren ve bir de teshîr ile (zorunlu olarak) insandan sâdır olan fiiller, bu tariftен hariç kalır. Fakat ihtiyârî olarak terk edilen fiiller, bu tarife girmiş olur. Terk etme konusu da iki bölüme ayrılır. Birincisi: Kast ve ihtiyâr ile terk etmektir. Bu şekilde olan terk etmeler ise bir fiildir. İkincisi: Mutlak yok olan terktir. Böyle bir terkte bir seçme, dileme yoktur. Daha açık ifade ile seçme iradesinin olmamasıdır ki, bu nev'i-den olan terk, hiç bir zaman fiil değildir.

Yukarıda tarifte geçen "ibadet", bedenî isteklere zıttır" sözümüzle de tât olmayan fiiller tariftен hariç kalmış olur.

Yapılmasında veya terk edilmesinde sevap veya mahzur bulunmayan; yeme, içme, helâli ile cinsî münâsebet ve benzeri mubah fiillere gelince; bunlar bedenî bir arzu, bir isteğin yerine getirilmiş olması itibâriyle ibadet değil-lerdir. Fakat, bunların yerine getirilmesinde Allah'ın dininin hükümleri araştırılır ve O'nun emirleri gözetilmek sûreti ile icra edilirlerse işte o zaman ibadet olurlar.

Yukarıdaki tarifte ibadetler için: “İbadet, niyyet ile insandan sâdır olur. Bununla Allah’a (rızasına) yakınlık murât edilir.” denilmiştir. Çünkü ibadetler, niyetsiz olarak yapılır veyahut ta, niyyetle yapıldığı halde, bunlarda Allah’a yakınlık murât edilmeyip, (başkalarına) gösteriş kast edilirse, bu takdirde yine bu fiiller ibadet olmazlar.

Tarifte “ibadetler, şerîata tâat için yapılır.” denilmiştir. Çünkü, bir insan kendi nefsinden bir fiil icat etse ve dinde de bunu tecviz eder bir hüküm yok ise, o fiil ile Allah’a yakın olmak kasdedilmiş olsa bile yine de o fiil ibadet olmaz.

O halde bir fiilin ibadet olabilmesi için, yukarıdaki tarifte beyan edilen, bütün vasıfların hepsini câmi olması lazımdır.

YİRMİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLİM VE AMEL YÖNÜNDEN İBADETİN NEV'İLERİ

İbadet, birincisi ilim, ikincisi amel olmak üzere iki bölüme ayrılır. Bununla beraber, bunların her ikisinin hakkı, birbirlerinden ayrılmaması ve birinin diğerini gerektirmesidir. Çünkü; ilim bir temel, amel de bu temel üzerine kurulan bir binâ gibidir. Binâ olmadıkça yalnızca temel, ihtiyacı gideremediği gibi, temel olmayınca da, binâ vücût bulmuş olmaz. Tıpkı bunun gibi, ne amelsiz ilim, ne de ilme dayanmayan amel, insanı maksadına ulaştıramaz. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Kudret isteyen kimse bilsin ki, bütün izzet ve kudret Allah'ındır. Güzel sözler O'na yükselir. Sâlih amel de o güzel sözü yükseltir.”¹

Bununla beraber ilim, amelden daha üstün, daha şerefli dir. Lâkin bilmek gerekir ki, amel olmayınca sadece ilim insanı maksada erdştiremez. Bilginin üstünlüğünden dolayıdır ki, Hz. Peygamber (Alah'ın salât ve selâmı üzerine olsun), kendisine:

Ey Allah'ın Resûlü, amellerin hangisi daha üstündür? diye sorulduğu zaman, Hz. Peygamber: **“İlimdir”** diye cevap vermiştir. Soru soran zat, sülâlini tekrar edince Hz. Peygamber (S.A.S) yine: **“İlimdir”** diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine soru sahibi:

(1) Fâtır sûresi, âyet: 10

- Ey Allah'ın Resûlü; ben sizden ilmi değil de ameli soruyorum. Bunun üzerine Hz. Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) şöyle buyurmuşlardır:

“Bilgi ile yapılan az amel, cehâlet ile yapılan çok amelden daha hayırlıdır.”²

Ve yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır:

“İlim tahsil etmek, her müslüman üzerine farzdır.”³

İlim de biri nazarî, diğeri amelî olmak üzere iki bölüme ayrılır. Nazarî (sadece aklın muhâkeme ve idrâki ile hâsıl olan) ilim, öyle bir bilgidir ki, o bilgi hâsıl edilip, kesin kanaât getirilmesi ile yetinilir. Ondan sonra o bilgi için amelî bir işleme ihtiyaç hâsıl olmaz.

Allah Teâlâ'nın birliğini bilmek, O'nun meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini, âhiret gününü bilip kesin kanaatla inanmış olmak gibi . Veyahut ta gökleri ve benzeri varlıkları bilmek gibi.

Amelî bilgi ise: Öyle bir ilimdir ki, onunla amel edilmedikçe sadece bilmekle görev yapılmış olmaz. Namazın, zekâtın, cihâdın, orucun, haccın, anaya, babaya iyilik ve itâatın farziyyetini bilmek gibi (ki, amelî olan bu bilgi, ancak görevlerin yerine getirilmesi ile olur.) Ameller de üç bölüme ayrılır:

I- Yalnız kalbe mahsus olan ameller.

II- Yalnız bedene mahsûs olan ameller.

III- Beden ve kalbin müşterek oldukları amellerdir.

İlim kazanılan bir vasıf nazariyle kendisine bakıldığı zaman, onu kazanmış olmak bir ameldir. Fakat ilme tahsil edilmiş ve zihinde tasavvur edilen bir vasıf nazariyle bakıl-

(2) El-Câmiu's - Sağır, c. II, sh. 88, Mısır 1939

(3) El-Fethu'l - Kebir, c. I, sh. 213

dığı zaman, o ilim amel olmaktan çıkar.

Diğer bir yönden ilim vâcip* ve mendup olmak üzere iki bölüme ayrılır. Vâcip olan ilme adl (adalet) denir. Mendup olan ilme de "ihsan" adı verilir. Bunların her ikisi de Allah Teâlâ'nın: **"Şüphesiz ki Allah adli, (adaleti), ihsanı (iyiliği) akrabaya vermeyi emreder. Hayasızlıktan, kötülükten ve haddi aşmaktan men eder. İyice dinleyip anlayıp tutasınız diye Allah, size öğüt verir."**⁴ meâlindeki âyet-i celîlesinde zikr edilmiştir.

Farz ve adl (adalet), öyle şeylerdir ki, insan onları araştırıp, gözetip yerine getirdiği takdirde sevap, mükâfat kazanmış olur. Lâkin onları terk ettiği takdirde, cezâ görür, muazzap olur. İhsan ve mendûba gelince; insan bunları araştırıp, yaptığı (amel ettiği) takdirde manevî ecir, mükâfat kazanır. Fakat bunu yapmayıp terk ettiği takdirde muâheze edilmez. Herhangi bir ceza görmez. İnsaf, (her şeyi adaletle yerli yerince yapmak) adıldendir. Tefadul, yani fazilet ise iyilik ve ihsândandır. İnsaf, iyiliğe iyilik ile kötülüğe de, ancak onun dengi kötülükle mukâbele etmektir. Tefadul (fazilet üstünlüğü) ve iyilik, hayra iyiliğe karşı daha fazlası ile; kötülüğe de, o kötülükten daha azı ile mukâbele etmektir.

O halde insan ve tefaddül (fazilet üstünlüğü) herhangi bir eksikliğin vukûundan emin kalmak için adalet ve insafta daha ihtiyatlı davranmaktır.

Bunu şöyle de izah etmek mümkündür: Üzerinde bulunan bir hakkı sahibine fazlasıyla öder ve senin hakkın olan bir şeyi alırken tamamından daha azı ile yetinirsen adalet ve insafta ihtiyat etmiş, temkinli ve sebatlı davranmış

(*) Burada vâcib: Farz yerinde kullanılmıştır.

(4) En-Nahl sûresi, âyet: 90

olursun. Zekâtı fakire verirken, farz olan miktardan ziyade vermek; yetimin malını tasarruftan dolayı helâlından ala-
cağı ücretini daha az olarak almış olmak bu meselenin iza-
hı için başka bir misâldir.

Adalet gerçekten güzeldir. Fakat fazilet üstünlüğü on-
dan daha güzeldir. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ, adalet öl-
çülerini gerçekleştirerek, hakkını almak isteyen kimse hak-
kında, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

**“Kim kendisine yapılan zulmün ardından, her-
halde hakkını alırsa, bunlar aleyhinde mes'uliyet için
bir yol yoktur.”⁵**

Yine bundan sonra da başka âyet-i celîlelerde Allah
Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

**“Sizin bağışlamanız takvâya daha yakındır. Ara-
nızdaki faziletle muâmeleyi, iyiliği unutmayın. Şüphe-
siz ki Allah işlediklerinizi görür.”⁶**

Bu âyet-i celîlede şu husûsa işaret buyurulmuştur.
Şüphe yok ki, ihsan ve faziletle muamele çok daha güzel-
dir. Yine Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle
buyurmuştur:

**“İyi iş, güzel amel yapanlara, daha güzel iyilik, bir
de ziyade vardır.”⁷**

O halde insan ancak adil ve insafî olduktan sonra,
muhsin ve mütefaddil (ihsan ve fazilet sahibi) olabilir. Ya-
pılması gerekli olan şeyleri terkedip de, kendisi için gerek-
li olmayanı yapan kimseye, “bu kimse, fazilet üstünlüğüne
sahiptir”, denilemez. “Fazilet üstünlüğü” ile muâmele,
ancak, kendi hakkını başkasından alan ve kendi üzerindeki

(5) Eş-Şûra sûresi, âyet: 41

(6) El-Bakara sûresi, âyet: 137

(7) Yûnus sûresi, âyet: 26

başkasına ait hakkı da, fazlasıyla ödeyen kimseler için, söz konusudur. Fakat bir hakim için başkasına ait bir hakkı davalıdan alıp hak sahibine vermesinde, gerekli olan ancak insaf ve adaleti gerçekleştirmektir. Başka türlü hareket onun için câiz olmaz.

İlim, keyfiyet bakımından tasavvur ve tasdik olmak üzere iki bölüme ayrılır. Tasavvur olan ilim demek; insanın bir şeyin manasını bilmesidir. İnsanın bu bilgisi kendi nezdinde ister bir delîlin delâleti ile olsun, ister ise bir delîle dayanmaksızın o bilginin sıhhatını bilmiş olsun. Böyle bir bilgi tasavvurdur. Namazın farz olduğunu ve şartlarını bilen bir kimsenin bilgisi gibi.

Namazın ve şartlarının sıhhatı, o kimse nezdinde bir delîl ile subût bulmamış ise, bu bilgi tasavvurdur.

Tasdik ise: İnsanın bir şeyi düşünmesi ve o şeyin doğruluğu kimse nezdinde delil ile subût bulmasıdır. Tasdike ait bilgiler de üç bölüme ayrılır:

Birincisi: Gâlip zann ile sabit olan bilgilerdir. Bu çeşit bilginin subûtu olan delîlin delâleti iledir. Ancak bu çeşit bilgiler bazan şüpheler âriz olup bu bilgileri zaafa uğratması veyahut ta hükümsüz kılması mümkündür. Nitekim, Allah Teâlâ, Kûr'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Takvâya erenler yok mu? Onlara şeytandan herhangi bir ârıza iliştigi zaman, iyice düşünürler. Bir de bakarsın ki, onlar hakikati görmüşlerdir.”⁸

Tesdike ait bilgilerin ikinci bölümü ise “ilme'l-yakîn” (kesin bilgi)dir. İlme'l-yakîn demek: İnsanın bir şeyi kesin olarak bilmesi ve kesin bildiğini de müdrik olmasıdır. İşte böyle bir bilgiye herhangi bir şüphenin âriz olup ta onu zaafa uğratması söz konusu değildir. (3+3=6) üç ile üç'ün toplamı, altı yaptığını bilen kimse bu toplamın, ne altıdan

(8) El-A'râf sûresi, âyet: 201

fazla ve ne de eksik olamayacağını kesin olarak bilir. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuş tur:

“Müminler, ancak o kimselerdir ki, Allah’a ve Peygamberine inanmışlar, sonra da bir şüpheyeye düşmemişlerdir ve onlar Allah yolunda malları ve canları ile cihad etmişlerdir. İşte onlar doğru sözlülerin ta kendileridir.”⁹

Tasdiğe ait bilginin üçüncüsü de “ayne’l-yakîn”dir. Böyle bir bilgi ise insanın akl-ı selîmi ile görüp bilmesi ve gerek uyanıklık halinde, gerek uyku halinde iken basîreti ile onu müşâhede etmesidir. Nitekim, Allah Teâlâ, bu üç nev’i bilgiye Kur'ân-ı Kerîm’in “et-Tekâsür” sûresinde işaret buyurmuştur.

Mücerret tasavvura ait bilgiler, umuma ait bilgilerdir. Allah Teâlâ, bu hususta, amme hakkında meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Eğer onu peygambere ve mü’minlerden emir sahiplerine götürselerdi onlardan sonuç çıkarmaya kaadir olanlar onu bilirdi.”¹⁰

Zann-ı gâlib ile hasıl olan bilgiler, amme içindir. Allah Teâlâ, bu bilgilere sahip olanları:

“Onlar; o kimselerdir ki, hakikaten Rabb’larına kavuşucu ve hakikaten O’na dönücü olduklarını bilirler.”¹¹ meâlindeki âyet-i celîle ile övmüştür.

İlme’l-yakîn (kesin bilgi), din ve ilim yolunda ilerlemiş havâs (seçkinler) de âsıl olan bilgidir. Ayne’l-yakîn derecesindeki bilgiye gelince, bu nev’i bilgi dünyada ancak, peygamberler ile bazı sıddıklar içindir. Ayne’l-yakîn nev’inden onlara işaretle Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur:

(9) El-Hucurât sûresi, âyet: 15

(10) En-Nisâ sûresi, âyet: 83

(11) El-Bakara sûresi, âyet: 46

“Gözlerim uyur. Fakat kalbim uyumaz. Ben ön tarafımda gördüğüm gibi, arka tarafımdan da görürüm.”¹²

Emîre'l-Mü'minîn Hz. Ali (R.A) da şöyle buyurmuştur: “Eğer, maddî varlık perdesi gözlerimin önünden kalkmış olsa, âhiret hayatına ait olan bilgimde bir artma olmaz.”

Bazı alimler demişlerdir ki: “İlme'l-yakîn nev'inden olan kesin bilgi, akıl için ancak tefekkür ve zikir ile hâsıl olur. Çünkü, akıl düşünüp araştırması ile bilgileri idrâk eder. Hatırlamakla da unutup veya gaflete düşünce bu zikirle onları zihninde hazır bulur. Biz gözümüzle, bizden gizli olmayan eşyayı gördüğümüz gibi, “ilme'l-yakîn” sahibi kimsede de zihni ile o bilgilere nazar eder. Bir düşünme ve araştırmaya ihtiyaç kalmaz.” Yine demişlerdir ki: “İnsan, akıl sahibi olarak, tefekkürü ile Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve azamet âyetlerine nazar eder. Melekler ise tefekküre araştırmaya muhtaç olmaksızın daima Cenâb-ı Hakk'ın emir ve hikmetlerine nazar etmektedirler.”

Bilgiden istifade etme ve onu başkalarına ifade etmede insan için üç durum vardır.

Birincisi: Yalnız öğrenip istifade etme durumudur.

İkincisi: Kendinin fevkinde olanlardan öğrenip istifade etme ve kendisinden dûn derecede bulunanlara, öğretme durumudur.

Üçüncüsü: Yalnız başkalarına öğretme durumu.

Fakat, sadece öğretme durumunda olup, öğrenme ihtiyacı olmayan insanın bulunması imkânsız gibidir. Çünkü,

her ilim sahibinin fevkinde ondan daha ziyade ilim sahibi kimse vardır. İş, bütün kayıpları hakkıyla bilen Allah Teâla'ya erişinceye kadar böyledir. Çünkü; bilgisi her şeyi kuşatan ancak Allah Teâlâ'dır.

İnsanın bilgi öğrenmeye olan ihtiyacına Cenâb-ı Hakk, Mûsâ Peygamber'in arkadaşına vâki konuşmasını hikâye buyurmakla da işaret etmiştir. Ve meâl olarak; Mûsâ arkadaşına:

“Sana doğru yol olarak öğretilen ilimden bana da öğretmen için, sana tabi olayım mı? dedi” buyurulmuştur.

Yine, Allah Teâlâ, Hz. Süleyman Peygamber'in Hüdhüd ile olan kıssasını beyan ederken bu husûsa işaret buyurmuştur. Kur'ân'da meâl olarak şöyle buyurulmuştur:

“Ben, senin muttali olmadığın hakikatı öğrendim.”¹⁴

Gerçekten bazan, büyük bir kimse, kendisinden küçük olan kimseden bir kısım bilgileri öğrenmek ihtiyacını duyabilir. O halde insan, hayatta bulunduğu müddetçe, istifade eder durumda olması ve bildiklerini de başkasına öğretir durumda bulunması gerekir. İnsan bu durumların dışında olmamalıdır.

Nitekin Hz. Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun), şöyle buyurmuştur:

“İnsanlar, alim ve öğrenci olanlardan ibarettir. Bunların dışında kalan akıllı olmaktan uzaklaşmıştır.”¹⁵

(14) El-Kehf sûresi, âyet: 66

(15) El-Câmiu's - Sağır, C. II, sh. 188

YİRMİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İBADETTE MAKSAT, NEFSİ (RÛHU) HER BAKIMDAN TEMİZLEYİP ARINDIRMAK VE ONA TAM SİHHATİNİ KAZANDIRMAKTIR

Allah Teâlâ'nın, insanları ibadetle mükellef kılmasının hikmeti, O'nun Zât-ı Kibriyâ'sı için bir fayda hâsıl olması veya insanları te'dip etmek için değildir. Çünkü, Allah Teâlâ, alemlerden mustağnîdir, ihtiyaçtan münezzehdir. O'nun, insanları ibadetle mükellef tutması efendinin, hizmetkârlarını ve işçilerini çalıştırıp onların hizmetinden yarar sağlanması gibi de değildir. İnsanların ibadetle mükellef olmaları, başka hikmetlerden dolayıdır.

Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Allah, sizin için kolaylık murât eder. Yoksa O, sizin için güçlük dilemez.”¹

Allah Teâlâ'nın insanları ibadetle mükellef tutmasının hikmeti, onları maddî ve manevî murdarlıklardan temizlemek, onların ruhlarına musallat olan nefsî hastalıklarını gidermek içindir. Böylelikle onların ebedî hayatı kazanmaları, bâkî ve sonsuz selâmete erişmeleri mümkün olur. Zîrâ dünyaya gelen bir kimse, âhîret yurdunun saadetini kazanmış olan insanlara nisbetle bir bakıma ölü gibidir. Bu kimse, onları görecektir, tanıyacaktır göze, onların konuşmala-

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 185

rını işitecek kulağa, onların kendisine hitap edecekleri yahut ta kendisinin onlara hitap edeceği bir lisana hatta onları kendisi ile anlayacak bir akla sahip bulunmamaktadır.

Bu saydığımız şeyler, dünya hayatında fizyolojik olarak insanın sahip bulunduğu hayat veya görme, işitme uzuvları değildir. Çünkü âhiret yurdunun saâdetlerine sahip olacak kimselerin mâlik bulunduğu bu vasıfları Allah Teâlâ, inkârcılardan nefyetmiş, ehl-i küfrün bu vasıflara sahip bulunmadıklarını bildirmiş ve bu hususta inkârcıları ölümler mesâbesinde bir takım sağırlar, körler ve dilsizler yapmıştır.

Şüphesiz ki insan hakikatları olduğu gibi, idrak edecek ve bu vâsıfları kazanma imkânına bilhassa işin evvelinde ve hayatının gelişme çağında tam manasıyla sahip bulunmaktadır. Ancak insan bu hususta kendisini ihmal edecek olursa, ondaki bu istîdat kaybolmaya başlar. Bir kömür yanıp kül haline geldikten sonra, onu tekrar ateş haline çevirmeye imkân olmadığı gibi, insanın da kendi ihmali yüzünden kendisinde mevcut manevî istîdat, sönmüş ise onu yeniden geliştirmek imkânsız olur.

Çünkü bir insan inkârında ve kötülüğünde devam eder, ısrarla bu yolda yürürse, o artık ölü hale gelmiştir. Yahut hasta ve şifa kabul etmez bir manevî sağırlık içindedir. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ, bu isti'dâdı kaybetmiş olan kimseler hakkında meâl olarak şöyle buyurmuştur.

“Resûlüm, sen o daveti ölümlere işittiremezsin. Arkalarına dönüp giden o sağırlara da duyuramazsın. Sen körleri de sapıklıklarından ayırıp doğru yola ileti-ci değilsin. Sen yalnız âyetlerimize iman edip müslüman olanlara duyurabilirsin.”²

(2) Er-Rûm sûresi, âyet: 52-53

Yine Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Onlar bir takım sağırılar, dilsizler ve körledir. Onlar, gerçeklere akıl da erdiremezler.”³

Kezâ yine Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurur:

“Onların kalplerinde bir maraz vardır. Ölüm zamanında üstlerine baygınlık gelmiş kimsenin bakışı gibi, sana bakmaktadırlar.”⁴

Yine Allah Teâlâ, putperestler hakkında meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Ey iman edenler, doğrusu puta tapanlar (müşrik-ler) murdardırlar.”⁵

Diğer taraftan Allah Teâlâ, mü'minler hakkında da meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Sağ olanları bu Kur'ân ile uyarsın diye Kur'ân'ı o resûl'e apaçık bir kitap olarak vahyettik.”⁶

Ve yine âhiret saâdetine erenler hakkında Allah Teâlâ, meâl olarak:

“Onlar, kutretlerin ve basîretlerin sahibidirler.”⁷
buyurmuştur.

Her kim ki, kendisinde mevcut bu kuvvet ve isti'dât-lar, muattal hale gelmezden önce, söz konusu edilen, gerçek hayatı elde eder, sıhhatını korur, rûhî murdarlıklar-dan korunup tertemiz durumu kabul eder ve bunlardan fay-dalanırsa, bu kimse artık gerçekten diri, doğruyu işitici, ha-

(3) El-Bakara sûresi, âyet: 18

(4) Muhammed sûresi, âyet: 20

(5) Et-Tevbe sûresi, âyet: 28

(6) Yâsîn sûresi, âyet: 70

(7) Saad sûresi, âyet: 45

kikatlari görücü olur ve tertemiz bir hale gelir. Bu kimse, Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği şekilde iyi azık temin etmiş olur. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

“Kendinize azık edinin. Şüphe yok ki, azığın en hayırlısı Allah korkusudur. Ey akıl sahipleri, Benden korkun.”⁸ buyurmuştur.

Yine bu kimse kesin delil ile doğru yolu bulmuştur. Hidâyet yolunu gösteren bu delil, Allah Teâlâ'nın:

“Resûlüm, muhakkak ki sen herhalde doğru yolun rehberliğini yapıyorsun. Öyle doğru yol ki o, göklerde yerde ne var ise hepsi kendisinin olan Allah'ın yoludur. İyi bilin ki, bütün işler ancak Allah'a dönüp varır.”⁹ meâlindeki âyet-i celîle ile vasf edilmiştir.

Yine bu kimse, Allah Teâlâ'nın:

“Rabb'ınızdan bir mağfirete erişmek için, birbiri-nizle yarış ederek kazanın.”¹⁰ meâlindeki âyet-i celîle'de bildirilen emre uyar. Ve:

“O mü'minler, hayırlarda sürat yarışı yaparlar.”¹¹ meâlindeki âyet-i celîlede Allah Teâlâ tarafından tarif edilmiş mü'minlere tâbi olur ve onların izini takip eder. İşte böyle bir kimse, kurtuluşa erişmeye muvaffak olur ve ona hak kazanır. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurur:

“İyiliği yapın ki, saâdete eresiniz.”¹²

(8) El-Bakara sûresi, âyet: 197

(9) Eş-Şurâ sûresi, âyet: 52-53

(10) El-Hadîd sûresi, âyet: 21

(11) El-Mü'minûn sûresi, âyet: 61

(12) El-Hâc sûresi, âyet: 77

YİRMİBEŞİNCİ BÖLÜM

TEMİZLENİP GİDERİLMELERİ ANCAK ŞER-İ ŞERÎF'LE MÜMKÜN OLAN MANEVÎ HASTALIKLAR VE MURDARLIKLAR

İnsanın bedeninde bir takım ârizî şeyler ve yeni dünyaya geldiği sırada üzerinde bazı maddeler mevcuttur. Yahut ilâhî hikmetin iktizâsına göre, tedricî bir surette zamanla insanın vücudunda meydana gelen maddeler bulunur ki, bunlar pis ve murdar sayılmaları itibârı ile temizlenip atılmaları, veyahut ta fazla olan miktarlarının izâlesi gerekir. Bunlar, çocuğun doğumundan önce, sarılı bulunduğu ve doğumundan sonra izâle edilen zar, göbek, çocuk sünnet olduğu zaman kesilip atılan fazlalık, kezâ çocuk doğduğunda kendisinde bulunan saç, daha sonra vücutta hâsıl olan kirler, tırnak ve büyüyünce kasıklarda ve koltuk altlarında meydana gelen tüyler ki, bunların hepsinin temizlenmesi (tırnaklarda olduğu gibi) ve fazlalarının kesilip atılması gerekir.

Bunun gibi, insanın nefsinde (ruhunda) da bir takım ârizî şeyler vardır ki, bunlar murdar şeyler olup insanın benliğine âriz olan marazlardır. Bunların da temizlenip atılmaları zarûrîdir. Bunlar ise, insana musallat olan cehâlet, aç gözlülük, acelecilik, cimrilik, zulmetme meyli gibi şeylerdir ki, bunlar insan ruhuna âriz olan nefsî marazlardır.

Bu vasıfların insanda yaratılmış olduğuna ve bunları gidermek veya fazla olanlarını bertaraf etmekle memur bulunduğuna Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli yerlerde zikir buyurduğu âyet-i celîler delâlet etmektedir. Nitekim bir âyet-i celîle'de, Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“İnsan aceleci olarak yaratılmıştır.”¹

Görüldüğü gibi, burada insanın aceleci olarak yaratıldığı Cenâb-ı Hakk tarafından bildirilmiştir. Fakat Allah Teâlâ, daha sonra da insana acelecilikten kendisini uzak bulundurmasını ve acelecilikten fayda beklememesini emretmiş ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Size âyetlerimi göstereceğim. Benden onu acele istemeyin.”²

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Şüphesiz ki insan pek zalim ve çok cahildir.”²

Fakat sonra da Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok yerlerinde insana ilim öğrenmesini ve adalet yapmasını emretmiştir. Yine Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

“Zaten nefislerde cimrilik, ihtiras hazırlanmıştır.”³ buyurmuştur.

Ondan sonra da meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Kim nefsinin cimriliğinden ve ihtirasından kournursa, işte onlar, murâtlarına erenlerin tâ kendileridir.”⁴

(1) El-Enbiyâ sûresi, âyet: 37

(2) El-Ahzâb sûresi, âyet: 72

(3) En-Nisâ sûresi, âyet: 128

(4) El-Haşr sûresi, âyet: 9

Cenâb-ı Hakk, cimrilik ve ihtirası insanın, nefsinde hazırlamış olmakla beraber, ona, cimrilikten korunmasını emretmiştir. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

“Hâkikat, insan hırsına düşkün ve sabrı kıt yaratılmıştır. Kendisine bir zarar dokundu mu feryat eder. Ona hayır dokununca da çok cimridir.”⁵

Allah Teâlâ, insanı vasf ederken, çok nankör ve çok cimri diye tavsif buyurmuştur. Bir âyet-i celîlede meâl olarak:

“İnsan çok nankördür.”⁶ buyurmuştur.

Diğer bir âyet-i celîle'de de Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“De ki;eğer siz Rabb'imın rahmet hazinelerine sahip olsaydınız o zaman harcamaktan tükenir korkusu ile muhakkak cimrilik ederdiniz. Çünkü insan çok cimridir.”⁷

Allah Teâlâ, insanı nankörlük ve cimrilikle tavsif etmiş ve “oldu” manasına gelen “kâne” kelimesini âyet-i kerîme'deki son cümlelerin baş tarafında zikr etmekle şu cihete işaret etmiştir: Cimrilik ve nankörlük vasıfları insanda önceden tabiki huy olarak mevcuttur. Sonradan kendisine ârız olmuş bir şey değildir. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

“And olsun ki biz, bu Kur'ân'da insanlar için her çeşit misâli açıklamışızdır. İnsanın, husûmeti, cedelleşmesi ise her şeyden daha fazladır.”⁸ buyurmuştur.

Fakat bundan sonra da Allah Teâlâ, insanı, cedelleşmenin, husumetin çoğundan menetmiştir.

(5) El-Meâric sûresi, âyet: 19

(6) El-İsrâ sûresi, âyet: 67

(7) El-İsrâ sûresi, âyet: 100

(8) El-Kehf sûresi, âyet: 54

O halde insan, dünyada kendisindeki bu kuvvetleri gerektiği gibi, ve gerekli zamanda ve gerekli ölçü ile istimal etmeğe muhtaçtır. İnsan dünyadan ayrılmazdan önce, şerîatın bildirdiği ölçülere uygun olarak kendisindeki bu kuvvetlerin fazlasını atmak durumundadır. Zîrâ insan, pis şeylerden temizlenmediği ve rûhuna ârız olan bu gibi manevî hastalıkları izâle etmediği (gidermediği) müddetçe, âhiret nimetlerini elde etmeğe yol bulamaz. Hatta dünyada dahi temiz ve huzurlu bir hayat temin edip yaşaması mümkün olmaz.

Çünkü her kim, maddî ve manevî yönden tertemiz hale gelirse, bu kimsenin kalbinde perde açılır. Bu insan, işte o zaman hakkı hak olarak, bâtılı da bâtıl olarak bilir. Artık bu insanı ancak kendisi için önemli olan şeyler meşgul eder. İyi ve yararlı onları elde etmeğe çalışır. Böylece tertemiz ve huzurlu bir hayat kazanmış olur. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurur:

“Gerek erkek, gerek kadın kim mü'min olarak iyi amelde bulunursa hiç şüphesiz onu dünyada çok güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve o gibilere her halde yapageldiklerinin daha güzeli ile ecir veririz.”⁹

Böyle bir insanın, elde ettiği serveti dünyada kendisi için bir vebâl, bir azâp olmamış olur. Nitekim Allah Teâlâ, ehl-i küfür hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Resûlüm, onların malları ve evlatları senin taacübüne gitmesin. Allah, ancak bunlar ile onlara dünya hayatında azap etmeyi ve bir de onların canlarının inkârcı oldukları halde çıkmasını diler.”¹⁰

(9) En-Nahl sûresi, âyet: 97

(10) Et-Tevbe sûresi, âyet: 55

İnsan, her yönden tertemiz olunca, onun kalbi sekînet ve huzurun, güzel ve pâk ruhların karar yeri olur. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de mü'minleri vasf ederken meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Allah, mü'minlerin kalplerine imanlarını kat kat artırmaları için,sekîneti (sabır,sebat ve güveni) indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah her şeyi hakkiyle bilendir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir.”¹¹

Böyle bir insan, kendisini “el-Me'vâ cennetine iletecek ve Yüce Allah katında pek mükerrem olan Mele-i âlâya (en büyük melekler meclisine) müshâhip olmaya ulaştıracak yolu da bilmiş olur.” Böyle bir insan, hayırları yapmaya süratle koşar. Ve Rabb'ısının mağfiretine erişmek durumunda olanlarla yarışta bulunur.

Fakat insana, ârız olan maddî, manevî murdarlıklar temizlenmeyip olduğu hal üzere kalır veya artacak olursa, bu insanın kalbi şüphelerin, günahların mahalli (yeri) durumuna gelir. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Ey müşrikler, şeytanların kimin üzerine indiğini size haber vereyim mi? Onlar, her günahkâr yalancının tepesine inerler.”¹²

Böyle bir durumda bulunan insan, âhiret yurdunun saadetini elde etmeğe yol bulamaz. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Onlardan her biri “Naim Cenneti”ne gireceğini - mi ümit ediyor? Hayır (ne gezer) hakikat Biz onları kendilerinin de bildikleri şeyden yarattık.”¹³

(11) El-Fetih sûresi, âyet: 4

(12) Eş-Şuarâ sûresi, âyet: 221-222

(13) El-Meâric sûresi, âyet: 38-39

Burada Cenâb-ı Hakk, şu cihete işaret buyurmuştur: İnsan, kendisinde yaratılmış olan ve onun zâtında mevcut bulunan bir takım şeylerden kendisini temizlemedikçe, Allah Teâlâ'nın cennetine girmeye lâyık olamaz. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Allah, mü'minleri sizin üzerinde bulunduğunuz şu halde bırakacak değildir. O, nihayet murdarı temizden ayırt edecektir.”¹⁴

Durum böyle olunca insanın vazifesi, kendinde bulunan bu rûhî isti'dâtları dikkatle iyileştirmesi ve onları gerektiği şekilde ve gerektiği gibi, isti'mâl etmektir. Bu takdirde Allah Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Kerîm'de vasf edip övdüğü kimselerden olur. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

“Bu mü'minler (müttekiler), meleklerin pâk ve âsûde olarak canlarını alacakları kimselerdir. Onlara: Selâm size, işlemekte olduğunuz iyi amellerin karşılığı olarak cennete girin, derler.”¹⁵

Yukarıda kaydedilen ve murdar sayılan şeylerin temizlenme emri konusunda insanın zihnine bazen şöyle bir şüphe âriz olabilir. Meselâ: Bazı kimseler diyebilirler ki, yukarıda bir kısma işaret edilen bu rûhî marazlar, eğer Allah'tan başkası tarafından meydana getirilmişse, bunlar nereden icat ediliyorlar ve bunların kaynağı nedir? Eğer bunlar (bu murdarlıklar) Allah Teâlâ'nın yaratması ile olmuşlar ise bunları önceden insanda yaratıp da sonra da bunları gidermesini insana emretmesinin hikmeti nedir?

(14) El-Enfal sûresi, âyet: 37

(15) En-Nahl sûresi, âyet: 32

Cevap olarak denilir ki: Allah Teâlâ'nın yarattığı veya O'nun vücuda getirmeği mukadder kıldığı her şeyde, hikmetler ve menfaatler vardır.

Beşerin bunları bilmemesi, onların fayda ve hikmetine zarar vermez. Lâkin, yaratılmış olanlardan bir kısmı, muayyen zaman yahutta muayyen ölçüde faydalı olur. Sonra ona ihtiyaç kalmayınca veya ihtiyaçtan fazla olunca giderilmesi gerekli olur.

İyi düşünüldüğü zaman, bu husus açık olarak görülür. Çünkü bilinen hususlardandır ki, çocuk dünyaya gelmezden önce, onda bulunan göbek ve cenîni ihata eden zar için, muayyen süre zarûrî olarak ihtiyaç vardır. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın inâyeti ile çocuk dünyaya geldikten sonra söz konusu iki maddeyi onun üzerinde tutmak murdarlık olur. Temizlenmesi ve çocuğun bunlardan arındırılması gerekir. Meselâ: İnsanda bulunan tırnaklar ve saç da böyledir. Belirli bir ölçüye kadar insanın bunlara ihtiyacı vardır. Fakat o haddi geçince bunların fazlalarının temizlenip atılması lâzımdır.

YİRMİALTINCI BÖLÜM

HASTALIKLARI VE MURDARLIKLARI GİDERİLMESİ GEREKLİ RÛHÎ İSTİ'DÂTLAR VE BUNLARI MEYDANA GETİREN HUSUSLAR

İnsan için bilinen murdarlıkların giderilmesi ve mad-dî, manevî temizliğin temin edilmesi gereklidir. Bu husus-lar Kur'ân-ı Kerîm'de de zikredilmiştir.

Allah Teâlâ, meâl olarak:

“Ey Hânedan-ı Resûl, Allah sizden ancak kiri (güna-hı) gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler.”¹ buyurmuştur.

Bu âyet-i celîle'de işaret edilen murdarlığın gideril-mesi ve temizliklerin temin edilmesi; Yine Allah Teâlâ'-nın, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

“Onların kalplerinde bir maraz vardır. Bu yüzden Allah, onların hastalığını artırdı.”² buyurduğu bu âyet-i celîle'de bildirilen hastalığın giderilip gerçek sıhhatin kazanılması, insanda mevcut olan üç kuvvetin düzene konulup ıslah edilmesi ile ancak mümkündür. Çünkü bu üç kuvvet, insanın bütün davranış ve tasarruflarına sebep olup etkilerini gösterirler.

İnsanda mevcut olan bu ruhî kuvvetler, hissî arzular, şehevî istekler; öfke ve izzet-i nefis kuvveti; bir de tefekkür (düşünce) gücüdür. Hissî arzu ve şehevî temâyülün ıslah

(1) El-Ahzâb sûresi, âyet: 33

(2) El-Bakara sûresi, âyet: 10

edilmesi ile, insanda “ıffet” adı verilen ahlâki üstün vasıf hasıl olmuş olur. İnsan bu ıffet vasfına sahip bulunmakla ihtirastan, açgözlülüğten ve bir de arzu ve şehvet meylini yok etmek tehlikesinden kendini korumuş olur.

Böylece insan, yenilen, içilen, giyilen şeylerde; hatta evlenmede, rahatlık araştırmada ve diğer bedenî ihtiyaçların karşılanmasında ancak, meşru ve mutedil olanı ve maslahata en uygun bulunan ne ise onu araştırır.

İnsan, taassup ve izzet-i nefis, duygularını düzelterip ıslâh etmekle de, kendisinde şecaat (yiğitlik) ve cesaret vasfı hâsıl olur. Bu sebeble de korkaklıktan veya bunun zıddı olan tehevvürden, bir de hasetlikten uzak kalır. Korku, hiddet ve gayret gibi durumlarda daima itidâli muhafaza eder.

İnsan, tefekkür (düşünce) melekesini ıslâh etmekle de kendisinde hikmet hâsıl olur. Hikmete sahip bulunan bir insan da, aptallıktan, bir de hile ve fesat için koşmak demek olan cerbezeden uzak kalır. Dünyaya ait bütün işlerin tedbir edilmesinde de iktisat ve itidali araştırır, benimser.

Buradaki hikmet sözü ile nazarî (teoriye ait) ilimleri kast etmiş değiliz. Burada hikmet sözü ile, asıl bilgi demek olan hikmetleri murât etmiş bulunuyoruz ki, ancak bu hikmetler ile dünyaya ait maslahat ve menfaatler araştırılabilir.

İşte insandaki bu kuvvet ve isti'dâtların gereği gibi ıslâh edilmesi ile insanda adalet (her şeyi yerli yerince yapma) kuvveti tam mânâsı ile hâsıl olur. Bu sebeple böyle bir insan, gerek kendisi ve gerekse başkalarını yönlendirip idâre etmekte Allah Teâlâ'nın emrine bihakkın uymuş olur.

Çünkü insanın, Nefs-i Emmâre'si gerçekten insana daima düşmanlık eder. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Şüphesiz ki nefis, kötülüğü şiddetle emreder. Meğer ki Rabb'ımın esirgemiş bulunduğu bir nefis ola.”³

Hz. Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun), bir hadîslerinde meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Düşmanın en zararlısı, iki cânibin (kaburgalarının) arasında bulunan nefsidir.”⁴

Durum böyle olunca, nefsinin terbiye eden, onu hakimiyeti altına alan bir kimse, nefsinin zararından emin kalır. İşte bu husûsa Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de işaret etmiş ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Kim bir mü'min olarak, iyi amel ve hareketlerde bulunursa o, ne günahlarının artırılmasından, ne de sevaplarının eksilmesinden endişe etmez.”⁵

Yani şehvî arzuları, ona bir haksızlık yapmasından korkmaz. Çünkü onu nefsi kötülüğe sürükleyemez. Böyle bir mü'mini, nefsin kötülüğünden muhâfaza hususunda salih (iyi) amelleri, onun için bir kal'e gibi olur. Bundan dolayıdır ki, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

“Namazı dosdoğru kıl. Şüphesiz ki namaz, insanı, edep dışı hareketlerden ve her çeşit kötülükten uzaklaştırır.”⁶ buyurmuştur.

(3) Yûsuf sûresi, âyet: 53

(4) El-Beyhâkî, Sünen, Künûzü'l - Hakaik

(5) Tâhâ sûresi, âyet: 112

(6) El-Ankebût sûresi, âyet: 45

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM

İNSANIN KENDİ NEFSİNİ ISLAH EDECEK BİR FİTRATA SAHİP BULUNDUĞUNA DAİRDİR

İnsan aslî hilkatı itibariyle fiillerini, huylarını iyileştirmek, doğru olanı yanlış olandan ayırt etmek yahutta bunları fesâda uğratmak, fıtrat ve kabiliyeti üzerine yaratılmıştır. İnsanlar içerisinde iyiliğe yahut ta bunun zıddı olan kötülüğe, daha çok meyledenler bulunsa da aslında insan, hayır veyahut şer yoluna gitme imkân ve isti'dâdına sahip bulunmaktadır. Bu hususlardan her biri onun için kolaylaştırılmıştır. İnsanın bu iki yoldan birini tercih etmeğe, iyilik veya kötülük yollarından birinden gitme gücüne sahip bulunduğu Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de işaret etmiştir. Bir âyet-i celîle'de Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Muhakkak ki Biz, insana doğru yolu gösterdik. O, ister şükredici olsun, ister nankör.”¹

Diğer bir âyet-i kerîme'de Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Biz insana, hayır ve şer yolları olmak üzere, iki de yol gösterdik.”²

Yani biz insana her iki yolu da bildirip tanıttık. İnsan bu iki yoldan birini seçmek fıtratı üzerine yaratıldığı gibi, işinin ilk başlangıcında da iyilik veya kötülük yollarından

(1) İnsan sûresi, âyet: 3

(2) El-Beled sûresi, âyet: 10

birini tercih etmek ve bunlardan birini yapabilmek fıtratına da sahip bulunmaktadır. İnsan, bunlardan herhangi birini yapacak olursa onunla ünsiyet etme, alışma durumu olur. Ona alışınca da tekrar eder durur. Derken artık bu iş onun için bir tabiat haline gelir. İnsan bir şeye alışıp tabiatlaşınca artık o şey, o insan için bir meleke haline gelir. Bu alışkanlık insanda, böyle bir duruma geldikten sonra, artık insanın kendisi istese de tabiîleşen ve bir meleke halini alan bu durumunu değiştirmesi mümkün olmaz.

Bunun içindir ki; “tabiatlar, mizaçlar, onları değiştirmek isteyeneye muvafakat etmez.” denilmiştir.

İnsanın bu durumu, yerden biten ve eğri olan bir ağaç fidanına benzer. Başlangıçta bu fidanın eğriliğinin giderilmesi, düzgün ve doğru duruma getirilmesi çok kolaydır. Meselâ: Bir ipile, yahut fidanın yanına dikilecek bir ağaçla doğrultulur. Sonra büyüyüp kalınlaşıncaya kadar fidanın bu durumu muhafaza edilirse, artık onun eğriliği tamamiyle bertaraf edilmiş olur. Böyle bir fidan bu duruma geldikten sonra, onu eğmek ve eğri hale getirmek bile mümkün olmaz. Fakat fidan bulunduğu eğri hali üzerine ibka edilirse, böylece büyür ve kalınlaşır. Bundan sonra artık onu düzeltmeğe imkân olmaz.

Nitekim şair: “Ağaç filiz halinde iken düzeltilip eğriliği giderilebilir. Fakat büyüyüp kuvvetlenmiş olan ağacın doğrultulması mümkün olmaz.” demiştir.

Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de bu cihete işaretle:

“Şüphesiz ki iyilikler, günahları giderir.”³ buyurmuştur.

(3) Hûd sûresi, âyet: 114

Yine Allah Teâlâ, övdüğü kullarının vasıflarını bildir-
diği bir âyet-i kerîme'de:

“Onlar, kötülüğü iyilik ile giderirler.”⁴ buyurmuştur.

Bir kısım kimseler de, terbiyenin ve insan ruhunu
arındırmanın mümkün olmayacağını anmışlar ve şöyle id-
dia etmişlerdir: İnsanlar bir takım mizaçlar ve tabiatlar
üzerine yaratılmışlardır ki, onların bu taibatlarını, huylarını
değiştirmeye imkân yoktur. Bunlardan bir kısmı tabîi ola-
rak çok hayırlı (iyi) ve bir kısmı da yine tabîi olarak çok şe-
rir (kötü) kimselerdir. Bu görüşe sahip olanlar iddialarının
doğruluğunu isbat için, bir kısım âyet-i kerîme ve hadîsleri
delil getirmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ, şöyle
buyurur:

**“Resûlüm, de ki: Her biri kendi aslî tabiatına göre
amel eder. O halde kimin daha doğru yolda bulun-
duğunu Rabb'in daha iyi bilicidir.”⁵**

Diğer bir âyet-i celîle'de de meâl olarak şöyle buyur-
muştur:

**“Yüzünü Allah'ın o fitratına çevir ki O, insanları
bu fitrat üzerine yaratmıştır: Allah'ın yaratmasına hiç
bir bedel olmaz. Fakat insanların çoğu bilmezler.”⁶**

İşte bu her iki âyet-i kerîme'de Allah Teâlâ, şu hususa
işaret buyurmuştur: Her insan bir durum, bir tabiat üzerine
bulunur ve onun bu durumunu değiştirme imkânı yoktur.
Ayrıca Hz. Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine

(4) El-Kasas sûresi, âyet: 54

(*) Yapılan bir kötülüğün, hemen bertaraf edilmesinin, gerekli olduğu
anlaşıyor. Zirâ, işlenen kötülük hali üzere bırakılır veya biriktirilirse, sonra
hepsinin bertaraf edilmesi imkânsız hale gelir. Bunun içindir ki, Hz. Peygam-
ber: “Nerede olursan ol, Allah'tan kork.” buyurmuştur. (Mütercim)

(5) El-İsrâ sûresi, âyet: 34

(6) Er-Rûm sûresi, âyet: 31

olsun), bir hadîslerinde: **“Her insana, tabiatına uygun olan şey kolaylaştırılmıştır.”** buyurmuşlardır. Diğer bir hadîslerinde de: **“Rabbınız, sûret ve şekilleri, huyları, rızıkları ve ecelleri yaratmayı tamamlayıp bitirmiştir.”** * buyurmuşlardır.

Kezâ Kur’ân-ı Kerîm’de başka bir âyet-i celîle’de Allah Teâlâ, meâl olarak:

“And olsun ki, dünyada onu (İbrahim Peygamber’i) seçtik. Şüphesiz O, âhirette de iyilerdendir.”⁷

Ve yine Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak:

“Biz onları âhîret yurdunu düşünen, içten bağlı kimseler kıldık. Çünkü onlar, Bizim indimizde cidden seçkinler, hayırlı zatlardandır.”⁸

Ve yine Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“And olsun ki, onları bile bile zamanlarındaki âlemlerin üzerine seçkin kıldık.”⁹

Gerçek şudur ki, insanlar, aslî yaratılışları itibariyle birbirlerinden farklı mizaç ve isti’dâtlara sahip bulunmaktadırlar. Ancak dünyada hiç bir insan yoktur ki, bir ölçüye kadar, fazilet kazanma kuvvet ve isti’dâdına sahip bulunmasın. (Her insan bir ölçüye kadar üstün meziyetler kazanabilir.)

Eğer insanlarda, bu kuvvet ve isti’dât mevcut olmasaydı güzel öğüt ve irşâdlar, Peygamberlerin uyarmaları, terbiye etme ve eğitme işlerinin faydasız kalması lâzım gelirdi.

(*) Câmi’-s - Sağır, c. II, sh. 75

(7) El-Bakara sûresi, âyet: 130

(8) Sâd sûresi, âyet: 46-47

(9) Ed-Duhân sûresi, âyet: 32

YİRMİSEKİZİNCİ BÖLÜM

İNSANIN, KÖTÜLÜĞE, REZİLETE DÜŞMESİNİN VE FAZİLETEN GERİ KALIŞININ SEBEPLERİ

İnsanın faziletten geri kalması, bu mutluluğa erişmesi, başlıca şu bir kaç sebepten ileri gelmektedir.

İnsanın yaratılışında herhangi bir noksanlık bulunur ve tabiatında bir kısım âcizlikler mevcut olur ki, o insan, bu durumu ile kendisini saâdete götürecekt ve faziletler kazandıracak kuvvetleri ve sebepleri tahsil etmeye imkân bulamaz. Bazı insanların pek zayıf tabiatlı olması bu husus için bir misâldir.

Yahutta insan, yine zayıflığı sebebi ile, en zarûri olan geçim ihtiyaçlarını temin için, sarf ettiği vakitler bütün zamanını kaplar. Bu sebeple zamanları içerisinde düşünüp doğruyu anlayacak kadar bir vakit bulamamış olur.

Veya vakit bulmasına rağmen, kendisine doğru yolu gösteren ve kendisine önderlik eden bir rehber bulamamıştır. Böyle durumlarda olan bir kimse, mazur sayılır. Nitekim AllahTeâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de:

“Allah, hiç bir nefsi, gücünün yettiğinden fazlası ile mükellef tutmaz.”¹

Yahutta insan, yukarıda beyan edilen hususları temin etmekten aciz değildir ve fazileti tahsil etme imkânına da

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 286

sahip bulunur. Lâkin bu maksada erişmesi için, erginlik çağına gelmesine ömrü kâfi gelmez. Böyle bir durumda olan kimsenin eciri Allah Teâlâ'ya aittir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Kim evinden Allah ve O'nun Peygamberine muhâcir olarak çıkıp ta, sonra kendisine ölüm yetişirse muhakkak ki onun mükâfatı Allah üzerinedir. Allah, çok yarlıgayıcı, çok esirgeyicidir.”²

Diğer taraftan insan, kendisini terbiye edip yetiştirecek ve bilgilerle teçhiz edecek bir terbiyeci, bir öğretici bulmuş olur. Lâkin bu öğretici, doğru yoldan saptıran bir sapık olduğu için, bu kimseyi de Hak ve fazilet yolundan uzaklaştırır, geri bırakır.

Böyle bir duruma maruz kalan kimse de, kendisine doğru yolu gösterecek ve onu fazilete erıştırıp hidâyet bulmasına sebep olacak, yanıldığında doğrultacak bir rehber bulmaya, hiç bir imkânı olmazsa bu kimse de, yine mazur sayılanlardan olur. Yaptığı yanlışlıklardaki bütün günahlar, kendisini doğru yoldan saptıran kimseye ait olur, kendisine değil. Nitekim böyle saptırıcılar (mudiller) hakkında Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

“Çünkü onlar kıyamet gününde, kendilerinin günah yüklerini kâmilten taşıdıktan başka saptırdıkları bilgisiz kimselerin veballerinden bir kısmını da yükleneklerdir. Dikkat edin. Onların sırtlanacakları bu yükleri ne kötüdür.”³

Şayet böyle bir insan, kendine doğru yolu gösterecek bir rehberi bulma fırsatı olur da, onun delâleti ile doğruyu bulup hakkı kabul etmez ise, işte o zaman kendisi de ve ken-

(2) En-Nisa sûresi, âyet: 100

(3) En-Nahl sûresi, âyet: 25

disini sapıklığa sürükleyen kimse de gûnahta müşterek olurlar. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerle hitaben ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“O zulmedenleri, onlara eş olanları, Allah'ı bırakıp ta tapmakta ısrar ettiklerini bir araya toplayın. Onları cehennem yoluna götürün.”⁴

Veya insanın sapıklığı doğrudan doğruya kendi nefsi tarafından olur. Yukarıda sayılan sebeplerden hiç biri, kendisinin bu sapıklığına sebebiyet vermiş olmaz. Böyle bir kimse, ilâhî azap ile tehdit edilenin ta kendisidir. Allah Teâlâ, herhangi bir kimseyi, yukarıda saydığımız bütün hastalıklardan uzak tutar. Ona anlayış, yeter derecede kudret ve doğruyu gösteren bir bilgi ihsan eder de buna rağmen, bu kimse doğru yoldan yüz çevirir, hakikat ve fazilet yolunu terk ederse, böyle bir insan, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de şu meâldeki âyet-i celîlede vâsfettiği kimselerden olur. Cenâb-ı Hakk meâl olarak şöyle buyurur:

“Resûlüm, onlara o kimsenin haberini de oku ki biz kendisine âyetlerimizi vermiş idik de o, bunlardan sıyrılıp çıkmış. Derken şeytan onu arkasına takmış ve nihayet o azınlardan olmuştur.”⁵

Ve yine Allah Teâlâ, meâl olarak:

“And olsun ki Biz ona âyetlerimizin hepsini gösterdik te buna rağmen, o yine tekzip etti. Ve büyüklenip ayrıldı.”⁶

Fakat bu kimselerden daha çok ve daha ağır cezaya uğrayacak olan bir kimse daha vardır ki, bu kimse, ilimden istifade etmiş, hakkı bilmiş, iyilik yoluna girip bu yolda

(4) Es-Safât sûresi, âyet: 22-23

(5) El-A'râf sûresi, âyet: 175

(6) Tâhâ sûresi, âyet: 56

merhaleler katetmiştir. Lâkin sonra bunların hepsinden irtidat edip geri dönmüştür. İşte bu gibi kimseler hakkında Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Hakikaten doğru yol kendilerine besbelli olduktan sonra artlarına dönenler yok mu? Şeytan onları fitlemiş ve onları ümitlendirmiştir.”⁷

Ve yine böyleleri hakkında Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“İçinizden kim dininden döner de, o kâfir olarak ölürse onların işleri dünyada da âhirette de boşa gitmiş olur. İşte onlar cehennem ateşinin arkadaşlarıdır. Bir daha çıkmamak üzere onlar orada ebedî kalıcıdırlar.”⁸

(7) Muhammed sûresi, âyet: 25

(8) El-Bakara sûresi, âyet: 217

YİRMİDOKUZUNCU BÖLÜM

İNSANLARIN DURUMLARI, YERLERİ, ÖVÜLMEMEYE DEĞER YAHUT TA YERİLMESİ GEREKİR İŞLERİ VE BU İŞLERİN YOLLARINA DÂİRDİR

İnsanlar, ibadetleri yerine getirmekte ve iyilikleri araştırıp ifâ etmek konusunda dört sınıfa ayrılmaktadır.

Birincisi: Yapılması gerekli olan görevlerde yeterli derecede bilgiye sahip olup, bu bilgi ile birlikte bu vazifeleri fiilen yapma azm ve iradesine de malik bulunan kimselerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli yerlerdeki âyet-i celîlelerde Allah Teâlâ, bunları vasfetmiştir. Bu âyet-i celîlelerden birinde Allah Teâlâ, meâlen şöyle buyurur:

“İmân edip te güzel iş ve amellerde bulunanlar ne mutludurlar, nihayet dönüp gidilecek güzel yurt da onlarındır.”¹

İkincisi: Gerek iman ve gerekse bilgi ve imanın gerektirdiği iyi işler yapma azmini, tamamiyle kaybetmiş olanlardır. Bunlar meâllerini zikredeceğimiz şu iki âyet-i kerîme'de vasfedilmiş olan kimselerdir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Hiç şüphesiz ki, Allah katında yeryüzündeki canlıların en kötüsü, hakikatlara akıl erdirmeyen sağırılar ve dilsizlerdir.”²

(1) Er-Raad sûresi, âyet: 29.

(2) El-Enfal sûresi, âyet: 22.

Ve yine Allah Teâlâ, meâl olarak:

“...Onlar yeryüzündeki hayvanlar gibidirler. Belki onlardan daha sapıktırlar.”³ buyurmuştur.

Üçüncüsü: Bu sınıfı teşkil eden zümreye gelince bunların bilgileri vardır. Fakat bunlar bilgileri uyarınca amel etmezler. Böyle bir azim ve iradeye sahip değildirler. Böyle bir durumda olan kimse, cahiller mertebesinde bulunan bir insan demektir. Hatta cahillerden daha kötü durumdadır. Nitekim rivayet edilir ki, büyük bilginlerden birine: “Bilgi ne vakit cehaletten öte olur?” diye sorulmuş, alim de cevap olarak şöyle demiş: “Bilginin gereğine göre amel edilmediği vakit, cehaletten daha kötü olur.”

Mü'minlerin emiri Hz. Ali (R.A.)da şöyle dediği anlatır: “Hakk’ı bilip tasdik ettikten sonra, sapıklığa dönen bir kimse, Cenâb-ı Hakk’ın, mağfiretine mazhar olmaktan çok uzak bulunmaktadır.”

Dördüncüsü: Bunlar öyle kimselerdir ki, kendilerinde görevlerini yapmaları için bilgi yoktur. Fakat bu görevleri yerine getirme gücü ve azmi mevcuttur. Bu durumda olan kimseler ilim ehline uyup onların bildirdiği, öğrettiği şekilde amel ettikleri müddetçe, bunlar da işlerini tam mânâsı ile doğru yapan kimseler sayılır. Ve kurtuluşa ererler. Bunlar Allah Teâlâ’nın:

“Kim Allah’a ve Peygamber’e itaat ederse işte bunlar Allah’ın kendilerini ni’metlere erdirdiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihler (iyiler) le beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaşlarırlar.”⁴

Fiiller (işler ve ibâdetler) gerek güzel olsun, gerek çirkin, insan bunları çok tekrar eder. Farklı zamanlarda uzun

(3) El-Furkân sûresi, âyet: 44

(4) En-Nisâ sûresi, âyet: 69

müddet bunları belirli fasılalarla icra edecek olursa bunların ifâsına ait azm-i kuvvet bulur. Çünkü bir şeyi bu şekilde devamlı olarak yapan kimse, ona alışmış olur. Bir şeye alışan, onu tekrar eden insan, o şeyle ahlâklaşır. Meselâ: Yazı sanatını benimseyen bir kimse, alıştırma yapıp tekrar ede ede, bu sanatta mahâret kesbeder.

İnsanın, mizaç ve ahlâkı icabı, kendisinden bir takım fiiller husûle gelir ki, bu fiiller meydana geldikten sonra, insanın alışkanlık icabı yapıp vücuda getirdiği ve bir alışkanlık iktizâsı icra ettiği fiillerin aynısı olur. Çünkü ikinci hallerdeki fiiller de birincilerin aynı sayılabilir. Çünkü ikinci hallerdeki fiiller de birincilerin aynı sayılabilir. Kolaylıkla ve tabii olarak vücuda getirilirler. Durum böyle olunca insanın vazifesi, kendisini derece derece hayırlı işler yapmaya alıştırmasıdır. Çünkü insan bir şeyi yapmayı adet haline getirirse, bu insan o işi vücuda getirmekte meleke sahibi olur. Mesela: Çocuk san'ata vesile olacak bir oyuncakla meşgul olur. Derken bu meşguliyet o çocuğun o sanatı öğrenmesine vesile olur.

İbadetler, rasgele ve ızdıarı (zorunlu) olarak değil de ibadet etmek niyeti ile ve ihtiyarî olarak yapıldığı, sadece bazı zamanlara mahsus olmayıp devamlı bir şekilde yerine getirildiği, ayrıca başka maksatla yapılmayıp haddizatında güzel bulunduğu ve vazife olduğu için, edâ edildiği takdirde, övülmeye layık ve gerçek ibadet olurlar. O halde kim, ibadetleri bu beyan edilen tarzda ve devamlı olarak yerine getirirse o kimse Allah Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Kerîm'-de övmek sureti ile vassıfettiği mes'ut kimselerden olur.

Çünkü Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Ancak tevbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah'ın emirlerine sınıksız sarılanlar, dinlerinde Allah için

ihlas sahibi ve samimi olanlar murâtlarına erenlerdir. İşte bunlar mü'minler ile beraberdir. Mü'minlere ise Allah çok büyük ecir verecektir.”⁵

Hız.Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun), bir hadîslerinde şöyle buyurmuşlardır:

“İhlas ve samimiyete sımsıkı sarıl. Az amel de sana kâfidir.”⁶

Çünkü Allah Teâlâ, yalnız, kendisi için yapılan amel-leri beğenir. O vasıftaki amellerden hoşnut olur. Nitekim bir âyet-i celîle'de:

“Gözünü aç, hâlis din, Allah'ındır”⁷ buyurmuştur.

Zira bir kimse bir iyiliği yaptığı, mesela: Namaz kıldığı takdirde, bu kimse medhe şayan olur. Lâkin böyle bir kimsenin, mesela: Namaz kılması, namaz kılan bir cemeatla bir araya geldiğinden dolayı yahut bu ibadeti yapmaya zorlandığı için, kılmış; yahut ta Ramazan da kılmış diğer bütün vakitleri terk etmiş. Yahut ta bu namaz sebebi ile bir mevkie veyahut ta servete nâil olmak için kılmış ise, onun bu şekilde namaz kılması kendisini, övülmeye layık olanlar mertebesine yükseltmez.

Yine bunun gibi çirkin bir işi, tesadüfen bırakmış veya zarûrî bir sebepden dolayı veya korku sebebi ile terketmiş, yahut ta zaman zaman terketmiş ve istediği zaman yapmış, yahut ta dünyevî bir mevki veya servet elde etmek maksadı ile o kötü işi terketmiş ise, o kimsenin bu kötü işi bu sebeplerle terk etmiş olması medhe şayan bir hareket olmaz. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de

(5) En-Nisâ sûresi, âyet: 146

(6) El-Fethu'l - Kebir, c. II, sh. 51

(7) Ez-Zumer sûresi, âyet: 3

şöyle buyurmuştur:

“Mallarını Allah yolunda harcayıp da sonra sarfettikleri şeyin arkasından başa kakmayan ve eza etmeyenler yok mu? Onların Rabb’ları yanında mükâfatları vardır. Onlara hiç bir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır.”⁸

Bu âyet-i kerîme’de şu hususa işaret buyurulmuştur: Kim ki malını âyet-i kerîmede beyan edilen şekilde başkalarına infak etmez, kalbine fakirlik korkusu hakim olur ve malını infak ettiği için, üzüntü duyar müteessir olursa, bu kimse için matlup olan fazilet hâsıl edilmiş olmaz. Matlup olan faziletin hâsıl olması için, sırf Allah rızası için malını sarf etmesi gerekirdi. Nitekim yukarıdaki âyet-i kerîme’den sonra, bir âyet-i celîle’de Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurur:

“Ey iman edenler, Allah’a, âhiret gününe inanmayıp, insanlara göтеріş için malını sarf eden kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmakla ve ezâ etmekle heder etmeyin. Onun durumu, üzerinde toprak bulunan kayanın durumu gibidir. Üzerine bol yağmur yağdığıında onu kaskatı bir taş halinde bırakır. Onlar dünyada işledikleri hiç bir şeyden sevap kazanmaya muktedir olamazlar. Allah kâfirler gürûhunu doğru yola erİştirmez.”⁹

(8) El-Bakara sûresi, âyet: 262

(9) El-Bakara sûresi, âyet: 264

OTUZUNCU BÖLÜM

İNSANLARIN, İYİLİK VEYA KÖTÜLÜK YOLUNDAN TEKRAR GERİ DÖNÜP DÖNEMEYECEKLERİNE DÂİRDİR

İnsanın araştırdığı, yapmak istediği iyilik veya kötülükler hususunda kendisi için, iki durum bahis konusudur.

Birincisi: İnsan, yapmakta olduğu işten (iyilik veya kötülük) vazgeçme ve o işi terkedip geri dönme durumuna sahip bulunur. Bu ise, başlanılan bir işten, insanın vazgeçip bırakması, bu işin seyrinde uzun mesafe kat etmezden ve bu işi ile ilgili çalışmasını sona erdirmezden önce ancak mümkün olur.

İkincisi: İnsanın, başladığı bu işinden vazgeçmesi ve onu bırakıp geri dönmesi kendisi için çok müşkildir. Daha açık ifade ile dönüş yapmak için, bir yol kalmamıştır. İnsan, teşebbüs edip başladığı işteki seyrinde uzun mesafeler almış ve bu işle ilgili olarak takip ettiği çalışma yolunu son noktaya vardırırmış ise, bu işten geri dönüş imkânı kalmamıştır.

Konunun daha açık bir şekide izah edilmesine gelince: Herhangi bir insan, iyi bir işi yapmaya başlar ve sonra bu işten usanır, kezâ kötü iş yapar ve fakat ondan kendisini koparıp uzaklaştırmaz ise, o kimsenin hayır işindeki tembelliği kendisine hayır işlerin araştırılıp yapılması hususunda bir iç huzursuzluğu, bir bunalma vermiş olur. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

“Allah kimi sapıklıkta bırakmak dilerse, gûya o kimse zorla göğе çıkacakmış gibi, onun kalbini son derece daraltır, sıkıntıda bırakır.”¹

Bu vasıfta olan kimse, kötü işler yapmak için, âdetâ göğsü açılmış gibidir. O, kötülüğü kalp rahatlığı ile yapar. Nitekim Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Kötü işi, kendisine güzel gösterip de, onu güzel gören kimse, Allah’ın hidayet ettiği kimselere benzer mi?”²

Böyle bir insan, yaptığı kötü işte devam eder, o işten kendisini uzaklaştırmazsa, onun bu davranışı, kendi kalbinde bir “reyn” manevî bir pas, kalp kararması meydana getirir. Nitekim Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Hayır, hayır, onların kazandıkları kalplerini paslandırmıştır.”³

Eğer bu kimse, kötü işleri yapmakta ısrar gösterir ve onlara devam ederse, onun bu devamı, kendisi ile gerçekler arasında bir perde meydana getirir. Ve bu insan, hakikatları göremez olur. Nitekim Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Biz, onların önlerinden bir set ve arkalarından bir set çekmişizdir. Onların gözlerini de perdelediğimizden artık göremezler.”⁴

Bu kimse, kötülükteki devam ve ısrarını daha da artırır, artık bu durum o kimsede bir tabiat haline gelir; gerçeklere karşı kalbi mühürlenmiş olur. Nitekim Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

(1) El-En’âm sûresi, âyet: 125

(2) Fâtır sûresi, âyet: 8

(3) Et-Tatfif sûresi, âyet: 14

(4) Yâsin sûresi, âyet: 9

“Allah, onların kalplerini de, kulaklarını da mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde de bir perde var ve onlar için büyük bir azap vardır.”⁵

Diğer bir âyet-i celîle’de de Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Hevesâtını tutup ta kendisine ma’bûd edinen kimsenin halini gördün mü? Bilgisi olduğu halde Allah, şaşırtmış, kulağını, kalbini mühürlemiş, gözüne de bir perde germiştir. Ona Allah’tan başka kim hidaye edebilir? Hâlâ iyi düşünmiyecek misiniz?”⁶

Bu şahıs, kötülüğünü daha da artıracak olursa onun bu durumu, hakikatlara karşı bir kilit haline gelir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Onlar, Kur’ân’ı düşünüp anlamazlar mı? Yoksa onların kalpleri üzerinde kat kat kilitler mi vardır.”⁷

Bu kimse, bu durumuna bundan sonra da ısrarla devam edecek olursa, onun kalbi ölü hale gelir ki, artık onun hayat bulması gerçekten çok uzak bir ihtimaldir. Böyle olan kimselere ne âyetler ne de peygamberlerin uyarmaları bir fayda vermez. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Resûlüm, muhakkak ki sen, da’vetini ölümlere işittiremezsin. Arkalarına dönüp giden sağırlara da o da’veti duyuramazsın.”⁸

Allah Teâlâ, insanlardan, durumu bu raddeye kadar gelmiş ve böyle bir derekeye düşmüş olan kimsenin, tevbe etmeyeceğini ve bu fena durumlarından dönmeyeceğini bil-

(5) El-Bakara sûresi, âyet: 7

(6) El-Câsiye sûresi, âyet: 23

(7) Muhammed sûresi, âyet: 24

(8) Er-Rûm sûresi, âyet: 52

diği içindir ki, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Hakikat imanlarının arkasından tekrar küfredip sonra da küfrünü artırmış olanların tevbeleri asla kabul olunmaz. İşte onlar sapıkların ta kendileridir.”⁸

Bu âyet-i kerîme'de Allah Teâlâ, şu ciheti irade buyurmamıştır ki: “Eğer bunlar tevbe ederlerse tevbeleri kabul olunamaz.” Allah Teâlâ, bu âyet-i celîlede şu ciheti bildirmiştir: “Bu kimseler, samimiyetle tevbe etmezler ki, onların tevbeleri kabul buyurulsun.” Böylece âyet-i kerîme'de zikredilen işin sonucu, başlangıcına delâlet etmektedir. (İşin sonucu, tevbelерinin kabul edilmemesi, başlangıcı ise, onların tevbe etmemeleridir.)

Bu husus, ediplerin isti'mal ettiği en güzel edebi üslûptandır. Nitekim bir şair şöyle demiştir. “Yuvada keler yerleşmiş olarak görülmüyor.” Bu mısra ile ifade edilmek istenen mânâ şudur: Yuvada keler, yoktur ki, oraya yerleşmiş olsun. O halde kelerin yuvaya yerleşmediğini söylemekle, hakikatta orada keler diye bir hayvanın olmadığını ifade etmekten başka bir maksadı yoktur.

Yukarıda meâlî verilen âyet-i celîle'de, inkârcıların asla tevbe etmeyeceklerine işaret buyurulmuştur. Kezâ yine izah edilen üslûp ile ilgili mânâyâ delâlet eden bir âyet-i celîle de meâl olarak şöyledir:

“Hakikat, iman edipde sonra küfre sapanlar; sonra yine iman edip de sonra küfre dönenler, sonra da küfürlerinde ileri gidenler yok mu? Allah, onları yarlıgıyacak değildir.”¹⁰

Yani onlar tevbe etmiş olmalıdırlar ki Allah, onları yarlıgasın.

(9) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 90

(10) En-Nisâ sûresi, âyet: 137

Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Allah nezdinde makbul olan tevbe, kötülüğü ancak cahilliği sebebiyle yapacakların, sonra da çarçabuk vazgeçip, Allah'a dönecek olanların tevbelерidir.”¹¹

Bu âyet-i kerîme'de de şu cihete işaret edilmiştir: Tevbe etmeleri ümit edilen kimseler, işte bu vasıfta olanlardır ki, onlar tevbe ederler ve tevbeleri de ind-i ilâhîde kabul olunur. Yine bu cümleden olarak Hz. Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun), bir hadîslerinde şöyle buyurmuştur:

“İnsan, kötü bir iş (mâsiyet) yaptığı zaman onun kalbinde (manevî) siyah bir iz meydana gelir. İkinci olarak tekrar günah işleyince yine bir iz meydana gelir. Derken günahıta devam ederse, o kimsenin kalbi kül rengindeki koyunun rengi gibi (benek benek) olur.”

Başka bir hadiste de, şöyle vârid olmuştur:

“Kalbi kararınca kadar günah üzerine günah işlemeye devam eden kimsenin, bu kötülüklerinden dönmesi artık ümit edilmez.”

Kezâ insanın iyi işler yapmaya alışmasında da durum böyledir. Çünkü bir kimse, güzel ve hayır iş yapmaya devam eder, bunda sabır gösterirse onun bu sabrı, kendisine iyilik ve güzellik verir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de müteaddit yerlerde iyilik yolunda sabredenleri, övmek sureti ile vasf etmiştir. Bir âyet-i celîle'de Cenâb-ı Hakk, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Kim bir güzellik, iyilik kazanırsa Biz, onun bu husustaki güzelliğini artırırız. Muhakkak ki Allah çok yarlıgayıdır, mükâfat ile mukâbele edicidir.”¹²

(11) En-Nisâ sûresi, âyet: 17

(12) Eş-Şûra sûresi, âyet: 23

Eğer insan bu iyilikleri yapmakta bir nev'i devamlılık gösterirse, kendisine bir hareket, bir sevinç ve iyilikler sebebi ile gönlünde bir sürûr ve ferahlık meydana gelir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Her kime Allah doğru yolu gösterip hidâyet dilerse onun göğsünü İslam'a açar.”¹³

Bu kimse yine bu iyi durumunda devam ederse, imtihan edilmiş olur ve kalbi tertemiz bir hale gelir.

Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Allah'ın Peygamberi yanında seslerini yavaşlatanlar yok mu? Onlar, Allah'ın takvâ için kalblerini imtihan ettiği kimselerdir. Onlar için mağfîret ve büyük ecir vardır.”¹⁴

Artık böyle bir kimse, yine bu sûrede, Allah Teâlâ'nın vafettiği kimselerden olur. Nitekim Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Fakat Allah, size imanı sevdirdi. Onu, kalplerinizde süsledi; küfrü, fâsıklığı ve isyanı size çirkin gösterdi. İşte doğru yolu, hidayeti bulanlar da onların ta kendileridir. Bu sırf, Allah'dan size bir fazl-ı kerem ve nimet olmak içindir. Allah herşeyi hakkıyla bilendir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁵

Eğer bu kimse iyi işlerine devam eder, onları daha da arttırırsa, Allah tarafından, o kimseyi daha da sevindirecek ve ona bu iyi çalışmalarına daha fazla şevkle sevk edecek bir yardım, manevî güç gelir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

(13) El-En'âm sûresi, âyet: 125

(14) El-Hucûrat s^resi, âyet: 3

(15) El-Hucûrat sûresi, âyet: 7-8

“O, mü’minlerin yüreklerine imanlarını, katmerli bir imanla artırmaları için; sekîneti, sebat ve itmi’nanı indiren Allah’dır. Göklerdeki ve yerdeki ordular Allah’ındır. Allah, her şeyi bilendir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir.”

O halde insanın esas görevi, böylece ciddiyetle çalışmak hususunda nefesine hiç müsâmaha etmemesi ve ona her çeşit hayrı, iyiliği tekrar tekrar yaptırması ve hiç bir kötülüğü yapmasına izin ve fırsat vermemesidir. Zirâ küçük bir günahı (kötülüğ i) yapmış olmak, insanı büyük günahları yapmaya; büyük kötülükler işlemeye sevk eder. Diğer taraftan iyiliğin azını, vazifenin küçüğünü terketmek, insanı büyük hayırları, önemli iyi işleri de terketme sonucuna götürür.

Nitekim bir edip, şiirinde şöyle demiştir: “Tan yerinin ağarması sırasında, önce maviliği sonra da beyazlığı meydana gelir. Yağmurun da önü katre ile başlar. Fakat sonra sağnak halinde olur. Allah Teâlâ, meâlini vereceğimiz âyet-i celîle’de bu hususa işaret etmiş ve şöyle buyurmuştur:

“Hakikaten kendilerine hidayet, besbelli olduktan sonra, arkalarına dönenler yok mu? Şeytan, onları fitlemiş, onlara uzun zaman göstermiştir. (Kendilerinin çok uzun ömürlü olacaklarını telkin etmiştir.) Bu âkibetin sebebi şudur: Çünkü hakikatta, Allah’ın indirdiğini hoş görmeyenlere: “Biz, size bazı emirde itaât edeceğiz” dediler. Halbuki Allah, onların gizli konuşmalarını da bilir.”¹⁷

Bu âyetten şu cihet anlaşılmaktadır: Söz konusu insanların Allah’ın indirdiğini beğenmeyenlere “Bazı emirde size itaat ederiz.” sözleri, netice itibariyle ardları sı-

(16) El-Fetih sûresi, âyet: 4

(17) Muhammed sûresi, âyet: 25-36

ra irtidât etmelerine sebep olmuştur. Bir başka âyet-i celîle'de Allah Teâlâ, şöyle buyurur:

“Hakikat iki ordu karşılaştığı gün, içinizden geri dönenler yok mu? Onları irtikâp ettikleri bazı şeyler yüzünden, ancak şeytan kandırmak istedi.”¹⁸

Allah Teâlâ, bu âyet-i kerîme'de şunu bildirmiştir ki; onların bazı günahları irtikâp etmeleri, kendilerinin hezimete uğramalarına sebep olmuştur.

Kendisini iyi işlere alıştırmış olan ve bu alışkanlığını takviye edip meleke haline getiren kimse, öyle bir dereceye yükselir ki, Allah Teâlâ, tarafından, o kimseyi kötü işler yapmaktan muhafaza eden ve onu iyi işlere daima teşvik eden, manevî bir yardımcı, bir muhafız hâsıl olur. İşte ismetin (Allah'ın yardımı ile kötülüklerden korunma vasfının) mânâsı budur. Allah Teâlâ, sevdiği kullarının (velilerin) vasıflarını bildirirken bu husûsa işaret etmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Onlar o kimselerdir ki, Allah imanı, onların kalplerine yazmış, bunları kendisinden bir ruh ile desteklemiştir; bunları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. Bunlar da orada ebedî kalıcıdırlar. Allah, onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. İşte onlar Allah'tan yana olanlardır. Bilmiş olun ki, Allah'ın fırkası (mensupları) umduklarına erenlerin ta kendileridir.”¹⁹

Kötü işleri azar azar yapmaya çalışan ve kötü işler yapmaya alışıp onu adeta bir meleke haline getiren ve bunda kuvvet bulan kimsenin bu durumu, yaptığı çirkin

(18) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 155

(19) El-Mücâdele sûresi, âyet: 22

işler sebebiyle kendini şer işlere sevk eder. Onun bu durumu, artık bu kimseye iyi işler yapma yollarını gitgide kapamış olur.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de bu husûsa işaret etmiş ve düşmanlarının vasıflarını bildirirken meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Hakikaten biz onların boyunlarına, çenelerine kadar varan öyle demir laleler geçirmiştir. Bunun için, onların başları yukarıya kalkıktır. Biz, onların önlerinden bir set, arkalarından da bir set çektik. Gözlerini de perdeledik. Onlar hakikatları göremezler.”²⁰

Başka âyet-i kerîmelerde de Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Kim, O, çok esirgeyen Allah'ın zikrinden göz yumarsa, biz ona şeytanı musallat ederiz. Artık bu ondan ayrılmaz bir arkadaşır. Şüphesiz ki bunlar, onları yoldan çıkarırlar. Onlar da kendilerinin hidâyete erdirilmiş olduklarını sanırlar.”²¹

Kezâ Allah Teâlâ, bir başka âyette de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Muhakkak ki biz, şeytanları iman etmiyeceklerin velileri, dostları yaptık.”²²

Yukarıdaki âyetlerde görüldüğü üzere, kulun hidayete ermesini de sapıklıkta kalmasını da Cenâb-ı Hakk, kendi zât-ı ilâhisine nisbet etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, kulun hidayete ermesini yahut ta sapıklıkta kalmasını bir bakıma kulun huyu ve tabiatı kılmıştır. Şöyle ki hayır veya şer kul

(20) Yâsin sûresi, âyet: 8-9

(21) Zuhurf sûresi, âyet: 36-37

(22) El-A'râf sûresi, âyet: 27

bunlardan birini yapar ve bu fiilde devam ve ısrar gösterirse artık o fiil kulun tabiatı durumuna gelir, onun lazımı olur. Artık insan ondan dönmeye muktedir olamaz.

Kulun imandan uzak kalmasını da yine Cenâb-ı Hakk, kendi zât-ı ilâhîsine nisbet etmiş ise de bu hususta kulun bu men'e sebep olan, yaptığı kötülüğü beyan ettikten sonra bu nisbeti zikretmiştir.

Meselâ: Bir âyet-i celîle'de Cenâb-ı Hakk, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Biz şeytanları iman etmeyen kimselerin dostları yaptık.”²³

Burada Cenâb-ı Hakk, iman etmeyen kimseler için, şeytanı dost yapmakla onları diğerlerinden ayırdığını bildirmiştir.

Yine Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“İnsanlardan kimi de Allah'ın dini hakkında bir bilgisi olmaksızın münakaşa eder durur ve bu hususta her azgın şeytanın ardına düşer. Öyle şeytan ki onun aleyhine şu ilahi hüküm yazılmıştır: Kim bunu dost edinirse şüphesiz bu, onu saptırır ve onu o alevli ateşin azâbına götürür.”²⁴

Konu ile ilgili diğer bir âyette de meâl olarak şöyle buyrulur:

“Biz âhirete inanmıyanların kötü amel ve hareketlerini kendileri için süslemişizdir de (kalpleri kör olarak) şaşırıp kalmaktadırlar.”²⁵

Şairin şu sözü de yerinde olarak söylenmiştir: “Ey gâfil insan, başkasının gözünde iyi şeyler süslendiği gibi, senin gözüne de çirkin olan şeyler süslü gözükmektedir.”

(23) El-A'râf sûresi, âyet: 27

(24) El-Hâc sûresi, âyet: 3-4

(25) En-Neml sûresi, âyet: 4

OTUZBİRİNCİ BÖLÜM

SAÂDETİN KAZANILMASINDA İNSANIN GÜCÜ DAHİLİNDE OLANLAR

İnsan, alemin şekil ve heyeti üzerine yaratılmış olduğundan, âlemde mevcut her şeyin bir örneği de, insanda yaratılmıştır. Âlemde öyle şeyler bulunur ki, onları ıslâh etmek mümkün değildir. Âlemde öyle hayvanat vardır ki, onları terbiye etme imkânı yoktur. Bunun gibi insanda da öyle bir takım kuvvetler vardır ki, bunları iyileştirip tamâmıyle arındırma imkânı yoktur. Bununla birlikte bu kuvvetler, insanı emrolunduğu görevleri yerine getirmekten alıkoyar. Mükellef olduğu işleri, eksik ve kusurlu yapmasına sebep olurlar. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“O kahredilesi insan,* ne nankördür. O Allah, onu hangi şeyden yaratmıştır. Onu bir damla sudan yaratmış ta ona şekil vermiştir. Sonra ona tutacağı yolu kolaylaştırdı. Sonra onu öldürüp kabre soktu. Sonra dilediği zaman onu tekrar diriltecektir. Hayır hayır, o hiç bir vakit O'nun emrini tam olarak eda etmedi.”¹

Allah Teâlâ, bu âyet-i kerîme'de şu cihete işaret buyurmuştur: İnsanın, bütün görevlerini tamamlamış olarak bu dünyadan çıkması hemen hemen mümkün değildir. Bunun içindir ki, insanın kendisi için mümkün olan nisbette

(*) Küfürde olan inkârcı

(1) Abese sûresi, âyet: 17-23

görevini yerine getirmeye olanca gücü ile çalışması gereklidir. Kolaylık bulduğu nisbette nefsini her çeşit şâibelerden temizlemesidir. Ayrıca insan, samimiyetle Cenâb-ı Hakk'a ilticâ etmeli ve görevlerinde yaptığı kusurların bağışlanmasını niyâz etmeli ve kendi imkânları ölçüsünde bunları gerçekleştirmelidir ki, diğer hususlarda da Allah katında mazur sayılsın. Çünkü Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur.

“Allah, hiç bir nefse gücünün yettiğinden başkası ile teklif etmez.”²

İnsan, kendisi için mümkün olan çalışmayı yapınca, Allah Teâlâ da keremi ile onun kusurlarını ve diğer günahlarını bağışlar. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Ey iman edenler, bir daha günaha dönmemek üzere tam bir sıdk-ı hulûsa mâlik tevbe ile Allah'a dönün. Olur ki Rabb'iniz, kötülüklerinizi örter. Ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar.”³

Yine Allah Teâlâ, bir başka âyet-i celîle'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Eğer siz, nehy olunduğunuz günahların büyüklüklerinden sakınırsanız sizin günahlarınızı örteriz. Ve sizi pek şerefli bir yere (makama) koyarız.”⁴

Bu âyetlerde beyân edilen sebeplerden dolayıdır ki, Allah, bizlerin kendisine dua ve niyâzda bulunmayı devam ettirmemizi bize emretmiş ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

(2) El-Bakara sûresi, âyet: 286

(3) Et-Tahrîm sûresi, âyet: 8

(4) En-Nisâ sûresi, âyet: 31

“Rabb’ımız, eğer unutacak veya yanılacak olursak bizi sorumlu tutma. Rabb’ımız; bizden öncekilere yüklediğin gibi bizi de ağır yük yükleme. Rabb’ımız, bize gücümüzün yetmiyeceği şeyi taşıtma. Bizi affet. Bizi bağışla. Bize merhamet et. Sen mevlâmızsın. Kâfirlere karşı bize yardım et.”⁵

Yine Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’deki bir âyet-i celîlede meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“... O gün Allah, Peygamberini ve iman edip onunla beraber olanları rüsvay etmeyecek. Nurları, önllerinde ve sağlarında koşacak. Onlar şöyle diyecekler: Ey Rabb’ımız, bizim nûrumuzu tamamla. Bizi yarlığa. Şüphesiz ki Sen her şeye hakkiyle kadirsin.”⁶

Görülüyor ki, Allah Teâlâ, bizim âciz kalıp ta tamamlayamadığımız hususları tamamlamak ve maksada erişmemiz için, Kendisinden yardım dilememizi bize emretmektedir. Yine Kur’ân-ı Kerîm’de Zümer sûresinde Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyuruyor:

“Doğruyu, hakikatı getirene ve tasdik edenlere (mü’minlere) gelince; işte onlar takvâya erenlerin tâ kendileridir. Onlar için Rab’ları nezdinde dileyebilecekleri şeyler vardır. İşte bu iyi hareket edenlerin mükâfatıdır. Çünkü Allah, onların geçmişte yaptıkları en kötü (amel ve hareketleri bile) örtecek. Yapmakta olduklarının en güzeli ile de onlara mükâfatlarını verecektir.”⁷

İşte bu hususlarla ilgili olarak, İmam Cafer es-Sâdık (R.A.) şöyle demiştir: “Sadece kendi çalışması ve kendi gücünü sarfetmekle Hakk’ın rızasına erişeceğini iddia eden, yorgun ve âciz kalmıştır. Fakat çalışmadan bütün güç

(5) El-Bakara sûresi, âyet: 286

(6) Et-Tahrîm sûresi, âyet: 8

(7) Ez-Zumer sûresi, âyet: 33-35

ve gayretini sarfetmeden bu saâdete erişeceğini iddia eden de boş gurûra, temenniye kapılmıştır.”

İnsan yalnız kendi gücü ile ve tam mânâsı ile kendi nefsinin (rûhunu) arındırmaktan âciz olduğundan dolaydır ki, Hz. Peygamber (Allah’ın salât ve selâmı üzerine olsun), bir hadîslerinde şöyle buyurmuşlardır:

“Hiç bir kimse kendi ameli ile cennete giremez.”

Bunun üzerine denilmiştir ki: **“Ey Allah’ın Resûlü, siz de mi ameliniz ile cennete giremezsiniz?”** Hz. Peygamber cevap olarak şöyle buyurmuştur: **“Evet ben de kendi amelimle cennete girecek değilim. Ancak Allah’ın rahmet ve inâyeti beni kuşatmış olması ile cennete girerim.”**

Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de bu hususa işaret etmiş ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Ey iman edenler, şeytanın adımları ardınca gitmeyin. Kim şeytanın adımlarına uyarsa şüpheiz ki o, kötülüğü ve gayrı meşru olanı emreder. Eğer üzerinizde Allah’ın fazl-ı rahmeti olmasaydı içinizden hiç biriniz, ebedi temize çıkamazdınız. Ancak Allah kimi dilerse temize çıkarır. Allah, hakkiyle işiten ve her şeyi kemâliyle bilendir.”⁸

İnsanın kendi nefsinin tamamiyle arındırmaktan âciz olduğunu gösteren bir husûs ta şudur: “İnsan, düşünen ve konuşan bir hayvandır. Hayvan (canlı) ise, duyan ve nefes alıp veren bir cevherdir. Nefes alıp veren ise gıda alan, büyüyen bir canlıdır ki, varlığının devamı ancak gıda alması ile olur.” Nitekim Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Biz, onları yemek yemez birer ceset olarak yaratmadık. Onlar bu dünyada ebedî de değildirler.”⁹

(8) En-Nûr sûresi, âyet: 21

(9) El-Enbiyâ sûresi, âyet: 8

İnsan, dünyada bulunduğu sürece bir yönü ile canlılara (hayvanlara), diğer bir yönü ile de bu canlılardan yırtıcı olanlarına benzer ve bu müsterek vasıflardan kendisini ayıramaz. Çünkü hayvanlar hayatlarını devam ettirmek için, nelere muhtaç iseler, insan da onlara ihtiyaç duyar. Kezâ insan, diğer bir yönü ile de bitkilere ve ağaçlara benzer. Çünkü bitki ve ağaçların muhtaç olduğu gibi, o da nefes alıp vermeye ve beslenmeye muhtaçtır.

O halde insan, sarp yokuşları aşamadığı, çetin hadiseleri yenemediği, düşmüş olanların elinden tutamadığı ve ba-yağı sayılabilecek ihtiyaçlardan sıyrılamadığı müddetçe, insanların ve cinlerin şeytanlarının hilesinden emin kalamaz. Nasıl emin olabilir ki? Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“İşte böylece her bir peygamber için, insan ve cin şeytanlarını düşman olarak yaratmışsızdır ki, bunların ki-misi, kimilerine boş güvenme olarak bâtil sözleri fısıldar dururlar.”¹⁰

Tefsir bilginlerinden bazıları, şöyle bir izâhta bulunmuşlardır: Kur'ân-ı Kerîm'de beyan buyrulduğu üzere, İbrahim Peygamber, Allah Teâlâ'dan, ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini isteyip ve: **“Rabbim, ölmüş kimseleri nasıl dirilttiğini bana göster.”** dediğinde Allah Teâlâ da: **“Ey İbrahim, sen inanmadın mı?”** İbrahim Peygamber de: **“Yâ Rabb, iman ettim. Lâkin, kalbim mutma'in olsun, diye istiyorum.”** demiştir.

Bu tefsir bilginleri demişlerdir ki, İbrahim Peygamber Rabb'isinden canlılara musallat olan arızalardan temizlenmiş bir hayatı kendisine göstermesini istemiştir. Bunun üzerine, Allah Teâlâ, ona: **“Sen inanmadın mı? Bunun hakikatı nezdinde sübût bulmadı mı? buyurmuştur. İbrahim Peygamber de “Evet yâ Rabbi, inandım. Fakat kalbim mut-**

(10) El-En'âm sûresi, âyet: 112

main olsun istiyorum.” demiştir. Yani benim için insan, nefsinin ihtirastan, aç gözlülük, uzun emellerden ve övünme gibi marazlardan ne suretle temizlendiğini de müşâhede etmek istiyorum. Nitekim bu marazlardan arınmış bir nefsin durumu Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilmiş ve meâl olarak şöyle buyurulmuştur:

“Ey itminana kavuşmuş nefis, razı olduğun ve senden de hoşnut bulunulduğu halde Rabbına dön! Kullarımın arasına gir. Cennetime dahil ol.”¹¹

Allah Teâlâ da İbrahim Peygamber’e dört adet kuş almasını emretti. Bunlar da yemeğe çok düşkün olan ve hırs mağlûp olarak bilinen; karga; ikincisi, uzun arzu ile tanınan ve karakuş nev’inden “nesr” (gergenez), üçüncüsü, övülmekle tanınan; “tavus kuşu”; dördüncüsü de, çiftleşme gücü fazlalılığı ile bilinen, “horoz”dur. Allah Teâlâ, İbrahim Peygamber’e, bunları kesmesini, herbirini başka yerlere bıraktıktan sonra, tekrar onları çağırmasını emretti. Hz. İbrahim de emredilen görevleri yaptıktan sonra, onları çağırdı. Çok seri olarak hepsi İbrahim Peygamber nezdine geldi.

Allah Teâlâ, bu âyet-i celîle’de beyân edilen hususlar ile şu cihete işaret buyurmuştur: “İnsan yukarıda beyan edilen zaafılardan kendi ruhunu temizlemeye ve kendisini bunlardan pâk tutmaya bütün gücü ile çalışsa da dünyaya ait beşerî durumu devam ettiği sürece, bu ruhî temizliği tam mânâsı ile elde etmiş olmaz. Ve onun için matlup olan itmi’nan kemâl derecesinde husul bulmaz. Bununla birlikte insanlardan, bir kısmı da şöyle bir iddiada bulunmuşlardır: İnsanlar içerisinde öyleleri vardır ki, bunlar insana musallat olan beşerî ve hayvanî zaafıların tamamından sıyrılıp, hatta yeme ve iç-

(11) El-Fecr sûresi, âyet: 27-30

meden bile müstağni kalabilirler. Artık böyle kimselere hayvanlara ait hiç bir huy âriz olmaz.

Böyle bir durum, bazı insanlar için hasıl olsa bile, bu kimse, bu durumda insan sûretinde bir melek haline gelmiş olur. Böyle bir kimseye insan adı verilmesi isimdeki müştereklik ve benzerlikten dolayıdır. Zîrâ böyle bir insanın bütün maddeleri değişmiş olur. Ateş, İbrahim Peygamber'e soğuk ve salim olması gibi, veya küçük bir kurtcuğun bir kurbağa haline gelmesi, bir böceğin bir kelebek olması gibi, bir kısım bitkilerde vaki değişmeler veya ipek kurdunda olduğu gibi, bir takım değişmeler neticesi, örnek durumundan tamamiyle farklı bir hayvan haline gelmesi gibi...

Bütün bunlar ilâhî kudret karşısında inkârı mümkün olmayan şeylerdir. Fakat böyle bir duruma gelmiş olan kimse, insan tarafından vücuda getirilip iyiliğe kavuşturulması gereken fiilleri yapmaktan çıkar. Halbuki insan, dünyada o fiilleri yerine getirmek için yaratılmış, yeryüzünün halîfesi ve arzın imarcısı olmuştur.

Bilmiş ol ki, herhangi bir kimse, Allah'a hicret eder, O'nun yolunda mücâhededede bulunur ise o kimseye, Allah Teâlâ, razı olduğu yolu gösterir. Ona hidayet eder. Nitekim Allah Teâlâ'nın va'di böyledir. Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hakk meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Bizim rızamız uğruna mücâhededede bulunanlara gelince; elbette Biz, onlara yollarımızı göstereceğiz. Muhakkak ki Allah'ın yardımı iyilik edenlerle beraberdir.”¹²

Diğer âyet-i kerîme'de de Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

(12) El-Ankebût sûresi, âyet: 69

“İman edip te Allah yolunda hicret ve cihad edenler, barındıranlar, yardım edenler, işte gerçek mü'min olanlar bunlardır. Mağfiret ve uçsuz bucaksız rızıklar da onlarındır.”¹³

Şüphesiz ki en büyük hicret, insanın şehvî istek ve diğer arzuların fazlasından (meşru olmayanından) uzaklaşmak, en büyük cihâd da hevâ ve hevesâtı ile savaşmasıdır. Nitekim Hz.Peygamber de (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun), bir hadîslerinde:

“Cihâdın en büyüğü nefsinle olanıdır.” buyurmuştur.

Her kim Cenâb-ı Hakk'ın rızâsına giden doğru yolu bulur, bu doğru yoldaki seyrinden hayırlı işlerde sür'at göstererek, Rabb'ısının mağfiretine erişmek için, koşar ve hedefe ulaşmak için, mesâfeler alırsa bu kimse “ebdâl”dan olmaya hak kazanmış olur.

Ebdâlın mânâsına gelince; “ebdâl” o kimselerdir ki, kötü işlerini ve huylarını terk ederek, bunların yerine iyi işler ve güzel ahlâk kazanmış olanlardır. Bunlar cehâletin yerine bilgiyi; hasislik ve cimriliğin yerine cömertliği; aç gözlülüğün yerine iffetli olmayı; zulmün yerine adaleti; hafifliğin yerine teenni ve ağırbaşlılığı kazanmışlardır, bunlar ile ahlâklanmışlardır. Nitekim bu husûslara delâlet eden âyet-i kerîmelerde Allah Teâlâ, şöyle buyurmuştur:

“Rahmân'ın kulları o mü'minler öyle kimselerdir ki, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar. (Allah'a şerik koşmazlar.) Allah'ın muhterem kıldığı cana haklı olanından başka kıymazlar. Zinâ etmezler. Kim bunlardan birini yaparsa, günaha uğramış olur. Kıyamet günü de azâbı kat kat artar ve azâbın içinde hor ve hakîr ebedî ka-

(13) El-Enfâl sûresi, âyet: 74

lır.Meğer ki tevbe ve iman edip iyi amel ve harekette bulunan kimseler ola. İşte Allah, onların kötülüklerini iyiliklere tebdil eder. Allah, çok yarlıgayıcı çok esirgeyicidir.”¹⁴

İnsan bu “ebdâl” zümresinden olunca,Allah Teâlâ’nın daha sevgili kullarından olma derecesine yükselmiş olur ki, bunlara “ahbap” adı verilir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de bu “ahbap” zümresine işaret ederek Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur:

“Allah, öyle bir kavim getirir ki,onlar Allah’ı severler. Allah da onları sever. Onlar, mü’minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah, yolunda savaşırılar ve hiç bir kınayanın kınamasından çekinmezler. Bu, Allah’ın lûtfü inâyetidir, onu kime dilerse ona verir. Allah ihsânı bol olan her şeyi lâıykı ile bilendir.”¹⁵

Allah Teâlâ, bu dereceye yükselmiş olan insanı beşer arasında çok büyük ve muhterem kılar. Herkes nezdinde onun kadrini çok yükseltir. Bu, insan öyle manevî bir rütbe (dereceye) mazhar olur ki, hayvanlar, yırtıcı canlılar, yabani kuşlar, hatta haşerât bile Dâvûd Peygamber’in oğlu Hz. Süleyman (S.A.S)’a itaât ettiği gibi, böyle bir kimsenin elinde demir yumşar ve İbrahim Peygamber’e ateş soğuk ve sâlim olduğu gibi, girdiği zaman bu kimseye de soğuk ve sâlim olur.

Kezâ Süleyman Peygamber’in emrine rüzgar âmâde olduğu gibi, böyle bir kimsenin emrine de rüzgar âmâde olur. Ve istediği zaman o kimse ona biner.Ve yine sular, Hızır Aleyhisselâm’ın emrine musahhar kılındığı gibi, böyle bir insana da musahhar kılınır. Ve bu insan suların üzerin-

(14) El-Furkân sûresi, âyet: 68-70

(15) El-Mâide sûresi,âyet: 54

de rahatlıkla yürür. Bu dereceye yükselmiş insana Allah Teâlâ, bitkileri, madenleri, yıldızları dahi hal dili ile konuşturur. Bunların her biri İdris Aleyhisselâm'a konuştukları gibi, kendilerinin faydalarını ve iç sırlarını bu zâta haber verirler. Nitekim şöyle rivâyet edilmiştir: Allah Teâlâ, bir kulunu sevince, o kuluna kendi yüce katından dilediği şekli, sûreti ihsan eder. O kimseyi Allah Teâlâ, öyle manevî dereceye yükseltirki, her şey; hatta taş, toprak bile ona itaât eder. Kuşlar ve yırtıcı hayvanlar ona tevâzu gösterir. Allah Teâlâ, bu kulunu öyle bir takım kerâmetlerle taltif eder ki, bunlara mazhar olanlardan başkası bu ilâhî ikramın keyfiyetine, bilgisine ittila kesbetmesi mümkün olmaz.

Nitekim Hz. Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun), Rabb'isından rivâyet ettiği kudsî bir hadiste şöyle buyurmuştur:

Allah Teâlâ buyurur ki, **“Ben, sâlih kullarım için, hiç bir gözün görmediği, hiç bir kulağın işitmediği ve hiç bir beşerin kalbine dahi gelmemiş olan güzel şeyler hazırladım.”**¹⁶

İşte bu mânâyâ işaret olmak üzere Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

“Hiç bir nefis onlar için hazırlanmış ve gözleri, nurlandıran ni'mitleri bilemez. Bu onların amellerinin karşılığı bir mükâfattır.”¹⁷

Yukarıdan beri izah edilen bu durumlar peygamberler için olduğu gibi, bazen de kerâmetle taltif edilen ve mümtaz kılınan velîler (evliyâullah) için hâsıl olur. Bunlar Allah Teâlâ'nın kudreti karşısında uzak görülecek ve inkâr edile-

(16) Şerh-i Meşârik, c. II

(17) Es-Secde sûresi, âyet: 17

cek şeyler değildir. Bunlar Allah Teâlâ'nın hikmetine de zıt değildir. Bu mevzû kelâm alimlerinden bazılarının zannettiği gibi de değildir. Çünkü onlardan bir kısmı şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, bu lütûf ve kerâmetleri, peygamberlerinden başkalarına da ihsan buyurduğu takdirde insanların bir iptilâyâ, bir şüpheye uğramaktan emin kalmaları nasıl mümkün olur? Çünkü bu durum mucize ile kerâmetin birbirine karıştırılmasına ve dolayısı ile şüpheye düşülmesine yol açabilir."

Şu muhakkak ki Ahkemü'l-Hâkimin (hakimlerin en güzel hükmedeni olan Allah), bu büyük ikramını kullarından ona ehil olanlara ihsan buyurur. Nitekim Allah Teâlâ, peygamberlik hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de:

"Allah, peygamberliğini vereceği kimseyi daha iyi bilendir."¹⁸ buyurmuştur.

Allah Teâlâ, kimi ki bu rütbeye mazhar kılmıştır, şüphesiz ona doğru yolu gösterecek ölçüde ilim ve hikmet vermiştir. Allah, o insanı Kendisi terbiye etmiş ve ona neleri tutması (hıfzetmesi) lâzım geldiğini de bildirmiştir. İşte böyle bir insan, Cenâb-ı Hakk tarafından emrolunduğu üzere, müstakim olur. Kendi kadr-ü kıymetini bilir. Hiç bir zaman haddini aşmaz.

(18) El-En'âm sûresi, âyet: 124

OTUZİKİNCİ BÖLÜM

ÖLDÜKTEN SONRA DİRİLMENİN (MEÂDİN) İSBATI, ÖLÜMÜN ÜSTÜNLÜĞÜ VE ÖLDÜKTEN SONRA, İNSAN İÇİN HÂSIL OLACAK SAÂDETLER

Öldükten sonra tekrar dirilmeyi, âhiret âlemindeki yeniden doğuş ve dirilişi, naturalistler (tabiatçılar)dan bir gurup insandan başkası inkâr etmiş değildir. Bu naturalistler (tabiatçılar) kendi düşüncelerini ihmal etmişler ve kendi ölçülerini, kadirlerini bilmez bir duruma düşmüşlerdir. Onların bu ihmalleri kendilerinin mebde ve menşelerini düşünmelerine engel olmuştur. Hissî bir takım istekler ve şehvî arzular kendilerine süslü görünmek suretiyle onların gönüllerini çelmiştir. Böylece düşünemez hale geldiler. Nitekim, insana süslü görünen bu isteklerle ilgili şeylere Kur'ân-ı Kerîm'de işaret edilmiştir. Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurur:

“Kadınlara, oğullara yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma güzel atlara (koyun, keçi gibi) hayvanlara, ekinlere muhterisâne sevgi, insanlar için bezenip süslenmiştir. Bunlar, dünya hayatının (geçici) birer metâdır. Halbuki gidilecek yerin güzel olanı Allah katındadır.”¹

Fakat, kiminki işi dosdoğru olur, akılsız canlılar gibi veya onlardan daha sapık bir durumda olmadığı için, yüzü üstüne düşmemiş ve âlemin terkip edilip vücûda getirilen canlı cansız varlıklarını iyiden iyiye düşünmüştür, işte bu

(1) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 14

kimse, kesin olarak bilir ki, alemdeki varlıkların en üstünü hayat sahibi olan varlıklardır. Bu canlı varlıkların da daha üstün olanları ise, seçme ve irade gücüne sahip bulunanlardır. Bu alemde irade ve ihtiyâr sahibi olanların en değerlisi de işlerin sonucunu görebilenlerdir. Bu vasıfta olan canlılar ise insanlardır.

Çünkü işlerin ve hâdislerin sonuçlarına akıl gözü ile bakıp anlamak, insanın özelliklerindendir. Allah Teâlâ, insana bu özelliği, bu sorumluluk gücünü ancak ebedi alemde ona ihsan edeceği nimetlere lâıyk olması için vermiştir. Eğer böyle olmasaydı insanda mevcut olan bu idrâk ve üstün kâbiliyetler mânâsız ve bâtıl olurdu.

İnsan için yorgunluk, keder ve ızdıraplarla dolu bu hasis hayattan başka varılacak bir netice olmasa bu dünya hayatından sonra, insan için gıpta edilecek üstün bir durum bulunmasa, hayvanların en bayağısının durumu, insanın durumundan daha iyi olurdu. Böyle bir durum ise Allah Teâlâ'nın, insan varlığında izhar buyurduğu ilahî hikmetlerin ve Rabbanî bedî'aların mânâsız (abes) olmasını gerektirirdi. Halbuki Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah Teâlâ insanın başıboş ve abes olarak yaratılmadığını beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur:

“Sizi boş yere yarattığımızı ve sonuç itibariyle bize döndürülmiyeceğinizi mi zannettiniz?”²

Şu muhakkak ki insan vücudunu çok acip ve bedî' hikmetlerle sağlam olarak varedtikten sonra, onu sadece yeme, içme ve fesâda uğrama hususlarında diğer canlılarla müşterek yapmak, hayvanlarda bulunmayan diğer bir çok yorgunluklara insanı maruz bırakmak, cehâlet ve sefihlik (şuursuzluk) olur.

(2) El-Mû'minûn sûresi, âyet: 115

Halbuki Allah Teâlâ abes şeyi yaratmaktan münezzeh-tir. Allah Teâlâ insanları da “ipliğini sağlamca eğirip, katladıktan sonra bozan kadıncağızın” durumuna düşmekten men’etmiştir.

Büründüğü körlük perdesini üzerinden atan kimse nezdinde, mü’minlerin emiri Hz. Ali’nin (Allah ondan razı olsun) şu sözlerinin doğruluğu ne kadar açıktır. Hz. Ali (R.A.) buyurmuştur ki: “Dünya ebedî karar kılınacak bir yer değildir. O bir geçiş yurdudur. O halde geçiş yurdundan geçiniz, onu tamir ile meşgul olup kalmayınız. Çünkü siz edebiyet alemi için yaratıldınız. Fakat siz karar bulma yurduna varıncaya kadar bir yerden diğerine nakil olunuyorsunuz.”

Bilgisiz insanlardan bir çok kimselerde, dünya işlerinde çok akıllı diye vasfolunan ve âhireti inkâr etmiş kimselerin zâhîrî durumlarına aldanarak onlara uymuş ve âhireti inkâr yoluna sapmışlardır. Bu bilgisizler, onların görünüşlerine aldana-rak şöyle dediler: “Eğer, âhîret umuru hakikat olsaydı bu tabi-atçılar (naturalistler) ve benzeri insanlar, dünya umurunda çok akıllı ve anlayışlı olmaları hasebiyle âhireti inkâr etmezlerdi.

Bu gâfiller, bilmediler ki hakikatte akıl pek üstün ve şe-refli bir cevher ise de, bu cevher hangi cihete tevcih edilirse orada başarılı olur.

Eğer akıl, âhîret umurunu anlamak husûslarına samimi-yetle tevcih edilecek olsa, âhîret umurunu da idrâk etmiş olur. Fakat o dünya umuruna tevcih edilirse, dünya umurunu kavrar. Onunla meşgul olur, ona bağlanır. Ondan başkasını haliyle ihmal eder. Bu durumda akıl gözü, âhîret umurunu idrâk etmekte kusur eder. Nitekim Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de bir çok yerlerde bu hususa işaret buyurmuştur. Bu konu ile ilgili bazı izahat yukarıdaki bölümlerde geçmiştir.

Bil ki ruhun, bedenden ayrılması olarak bilinen ölüm, insanı ebedi nimetlere eriştiren sebeplerden biridir. Yukarıda da işaret edildiği gibi ölüm, bir yurttan başka bir yurda göçmüş olmaktır. Nitekim Hz. Ali (R.A.)’dan şöyle rivâyet edilmiştir: “Siz, ebedî bir hayat için yaratıldınız. Siz, esas karar yerinde karar buluncaya kadar bir yerden diğer bir yere intikâl etmek zorundasınız.”

Ölüm, görünüşte her ne kadar sona ermek, yok olup gitmek ise de, hakikatte ölüm, ikinci bir doğuştur. (neş’et-ul âhiret = âhiretteki doğuş)

Konu ile ilgili olarak şairin şu sözü ne kadar yerinde söylenmiştir: “Her hâmilenin tamam olma müddeti olduğu gibi, ölüm de insan için gelecek bir günün (kıyamet gününün) doğum sancısıdır.” Şiirdeki bu tasvirden ana olan kadının bir hamil müddeti ve doğum sancısı ve binnetice doğum hadisesi olduğu gibi, ölümün de bir hamil müddeti, doğum sancısı ve binnetice doğumu (neş’et-i âhiret) olacağını anlatmaktadır. Burada işaret edilen husus şudur: Ölüm, âhiret hayatı için, doğuş ve yeniden vücuda gelişin sebeplerinden biridir.

Bir kısım kimseler de, şöyle tasvir etmişlerdir: İnsan, dünyada bulunduğu sürece, yumurta içinde bulunan civciv gibidir. Civcivin kemâli yumurta kabuğunun yarılması ve yavrunun kabuktan kurtulup geniş dünyaya kavuşması ile olduğu gibi, insanın tam kemâli, bu maddî heykelden (ceset kafesinden) ayrılmasıylaadır. Eğer şu bildiğimiz ölüm olmasaydı, insan kemâle eremezdi. O halde insaniyetin kemâli için, ölüm zarûrîdir. Diğer taraftan ölüm, insanın dûn derecedeki bir durumdan pek şerefli ve çok üstün bir duruma yükselmesine sebep olduğu için, Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de ölümü “tevaffi ve imsâk” diye adlandırmış ve

meâlen şöyle buyurmuştur:

**“Allah, ölenin, ölümü zamanında; ölmeyenin de uy-
kusunda ruhlarını alır, (teveffi eder) bu suretle hak-
kında ölümü hükmettiği ruhu tutar. (İmsâk eder.) Diğе-
rini muayyen bir vakte eceli gelinceye kadar salıverir.
Şüphe yok ki, bunda iyi düşünecek bir kavim için, kat’i
ibretler vardır.”**³

(Tefekkür sahipleri bilirler ki, öldürmeye ve yaşatmaya
kadir olan Allah, ölümden sonra da tekrar diriltmeğe de
kadirdir.)

Bunun içindir ki, halkın dilinde Allah, fulan kimseyi
vefat ettirdi, ruhunu aldı. Fulan kimse, Allah’a (Hakk’ın rah-
metine) kavuştu. Ve benzeri deyimler kullanılmaktadır. Can-
lılara ait ölüm, aşağı derecede olan bir yerden pek üstün de-
recede olan bir makama rihlet etmek, gitmek demek olduğu
için, kendisinin Allah katında bir değeri, itibârı bulunduğuna
güvenen bir kimse, ölümü sever ve ondan nefret etmez.

Ölümü ancak şu iki şahıs sevmez, hoş görmez.

Birincisi: Âhîret hayatına hiç inanmamıştır. Böyle bir
kimseye göre; âhîret hayatı da, nimeti de yoktur. Ancak her
şey dünyadan ibârettir. Bu kimse, Allah Teâlâ’nın:

**“Resûlüm, onları, yaşamaya insanların en düşkünü
olarak bulursun. Müşriklerden kimi, bin yıl hayat sür-
meyi çok sever. Halbuki onun bu yaşaması, kendisini
azâptan geri alacak değildir.”**⁴ meâlindeki âyet-i celîle’de
vasfettiği kimselere benzemektedir.

Âhîret hayatını inkâr eden bu kimselerden biri de ken-
dilerinin takip ettikleri inkâr yolunu şöyle tasvir etmiştir:
“Dünyadan ayrılmazdan önce ondan nasîbini al. Çünkü bu

(3) Ez-Zümer sûresi, âyet: 42

(4) El-Bakara sûresi, âyet: 96

dünyadan göçtükten sonra ondan daha iyi bir hayata kavuşacak değilsin.”

İkincisi: Âhiret hayatına inanmıştır. Lâkin günahlarından dolayı korkmakta olduğu için, ölümü sevmemektedir.

Fakat bu iki şıkkın dışında bulunan insanlar, iyi kim-selerin (sâlihlerin) ölümü sevmeleri ve arzulamaları gibi onlar da ölümü severler ve arzularlar. Nitekim Hz. Pey-gamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun), bir hadîs-lerinde şöyle buyurmuşlardır:

“Kim, Allah'ın likâsını, O'na kavuşmayı severse, Allah da o kulunun likâsını sever. Kim, Allah'a kavuş-mayı sevmezse Allah ta onun likâsını sevmez.”⁵

Bir âyette Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyuruyor:

“Eğer sözlerinizde samimi ve doğrular iseniz ölmek istesenize.”⁶

Bu âyet-i kerîme'de şu cihete işaret edilmiştir: Allah Teâlâ, nezdinde iyi duruma sahip bulunduğuna yakînen inancı sâbit olan bir kimse, hiç bir zaman ölümden nefret etmez. Çünkü ölüm, cennet kapılarından biridir. Cennete ancak ölüm kapısından geçtikten sonra erişilir. Eğer ölüm olmasaydı cennet te olmazdı.

Bunun içindir ki, Allah Teâlâ, ölümü insan için bir nimet olarak vasıflandırmış ve Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

“Ne yücedir, O Allah ki mülk O'nun elindedir. Ve O, herşeye kadirdir. O, Allah ki ölümü ve hayatı, han-ginizin daha iyi amellerde bulunduğunuzu göstermek için yaratmıştır.”⁷

(5) Buhârî, Meşârik C. I, sh. 333, Mısır'da

(6) El-Cum'a sûresi, âyet: 6

(7) Mülk sûresi, âyet: 1-2

Bu âyet-i kerîme'de ölümü ifade eden (el-mevt) kelimesi hayattan daha önce zikredilmiştir. Burada şu hususa işaret buyurulmuştur: İnsan, ancak ölüm neticesinde hakiki ve ebedi hayata erişebilir. Ayrıca Allah Teâlâ, insanlara bahşettiği nimetlere işaret ettiği bir âyet-i celîle'de ölümü de nimetler arasında saymış ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Nasıl olup ta Allah’ı inkâr edersiniz ki sizler, ölüler idiniz. O, sizleri diriltti, sonra öldürecek, sonra tekrar dirilecek ve sonunda O’na döneceksiniz.”⁸

Burada görüldüğü üzere, Allah Teâlâ hayatı, ilâhî bir ikrâm saydığı gibi, ölümü de bizler için bir ikram yapmıştır. Çünkü âhirete ait nimetler ve saâdetlere erişmek, ancak ölümle mümkün olmaktadır. Bunun için ölüm de bir nimettir. Çünkü insanı nimet ve saâdete ulaştıran sebep de o insan için bir nimettir. Ölüm, en büyük saâdete vesile olduğu için, peygamberler de kendilerine ilim ve hikmet verilen insanlar da hiç bir zaman ölümden korkmamışlardır. Emîrü’l-Müminin Hz. Ali (R.A.) şöyle demiştir: “Allah’a yemin ederim ki, ne ölümün benim üzerime gelmesinden, ne de benim ölüm üzerine gideceğimden, hiç bir endişe duymamaktayım.”

Bu büyük insanlar, ölümü beklerler, hatta onlar şöyle görürlerdi: Dünyayı kendileri için bir mahbes, ölümü de kurtuluş ve hürriyete kavuşma müjdecisi gibi kabul ederlerdi. Nitekim bir hadîste şöyle rivâyet edilmiştir: **“Dünya mü’min için bir hapishane, kâfir için de bir cennettir.”**

Denilmiştir ki, büyük velîlerden Davûd et-Taî, vefat ettiği zaman, hatiften (gâibden gelen) ve şu mânâda olan bir ses işitilmiştir: “Dâvût zindandan kurtulmuştur.”

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“And olsun ki ölmeniz de, öldürülmeniz de muhakkak hepiniz Allah katında toplanacaksınız.”⁹

Burada şu cihete işaret buyurulmuştur: Allah nezdinde insanların kazanacağı ebedî hayata giden yol, ölümden geçer. Bu âyet-i celîle'den bir önceki âyette Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Allah yolunda öldürölür veya ölürseniz Allah'tan size onların topladıklarından daha hayırlı bir mağfaret ve rahmet vardır.”¹⁰

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Allah yolunda öldürölenleri sakın ölümler sanma. Bilâkis onlar Rab'ları katında diridirler. Allah'ın lütfû inâyetinden kendilerine verdiği şehitlik mertebesiyle hepsi de sevinç içinde cennet nimetleri ile rızıklandırılır. Arkalarından henüz onlara katılmamış olanlar hakkında: “Onlara hiç bir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir.” diye müjde vermek isterler.”¹¹

İşte bu ikinci hayata işaret ederek Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

“Bilâhare onu başka yaratılışla inşa ettik, sûret verenlerin en güzeli olan Allah'ın şanı (bak) ne yücedir. Sonra siz, bunun arkasından hiç şüphesiz ölümler olacaksınız. Sonra siz kıyamet gününde muhakkak diriltilip kaldırılacaksınız.”¹²

(9) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 158

(10) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 157

(11) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 169-179

(12) El-Mü'minûn sûresi, âyet: 14-16

Meâllerini verdiğimiz bu âyet-i celîlelerde Allah Teâlâ şu hususlara işaret buyurmuştur. İnsanın yaratılmasındaki bütün bu değişmeler, safhalar en güzel yaratmak için, insana bahş edilmiş bu bünyeyi (vücûdu) bozmak, onu ebedî ve pek şerefli bir hayata kavuşturmak, yeniden îade etmek içindir.

Toprağa dikilmiş bir çekirdeğin, meyva veren bir ağaç durumuna gelmesi, toprağın altında o çekirdeğin bozulmasından sonra olur. Çekirdek, toprak altında bozulmadan meyva veren ağaç haline gelemmez. Buğday da öyledir. Onu vücudumuza faydalı bir gıda yapmamız için, öğütülmesi yoğurulup hamur yapılması, ekmek olarak pişirilmesi, yenilmesi lazımdır. Böylece bir takım değişikliklere uğratılır ki, görünüşte bozulup yok olmadır. Yine bunun gibi tohum, toprağa atıldığı zaman, onun sonucunu düşünmeyen ve alınacak neticeyi kavrayamayan onu bir bozulma, yok olma zannedebilir. Halbuki netice hiç te öyle değildir. Ancak insanın nefsi, murdar tabiatlı olunca, malûm böceğin pis şeylere düşkünlüğü gibi, o da dünyanın geçici menfaâtlarına aldanır. Veya (iyi olduğu takdirde) kendisi için âhirette hazırlanmış iyi sonuçları bilmediğinden, bu dünya yurdunda devamlı kalmayı ister. Ölümü hiç arzu etmez.

OTUZÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MELEKLERDEN DAHA YÜCE KILINDIĞI ZAMAN İNSANIN ÜSTÜNLÜĞÜ VE FAZİLETİ

Yukarıda zikredildiği üzere insanlar, iki bölüme ayrılırlar.

Birinci bölümde olanlar, insanlıktan payı ancak görünen ve belirli çizgilerle sınırlandırılmış olan canlı bir varlık olmalarıdır. Bu ise uzun boylu, enli tırnaklı, gülme kabiliyeti olan, ısıklı çalma ve el çırpıma benzer uğultu ve ses çıkaran, bir takım değersiz konuşmalarda bulunan insandır. Bu durumda olan kimseler, behâimden (hayvanlardan) daha dîn derecede sayılırlar.

İkincisi: Bu bölümde bulunanlar ise gerçek insandır. Bu bölümde bulunan insan, asıl yaratılmış olduğu gâyeye yönelmiş bulunmaktadır. Kendisi için maksut olan gayeye yönelmiş bulunan bu insan için de, iki durum vardır.

Birinci durum: İnsan dünyada bulunduğu müddetçe, zorlukları aşmağa girişememiş ve köleyi azât edememiş olanın durumudur. Bu halde bulunan insan açlığın zebûnu, tokluğun esiridir. Onu teri kokutur, haşarat kendisine elem verir. Midesini doldurması, ölümüne sebep olur. Ve bu insan, hiç bir zaman, emrolunduğu vazifeleri de yerine getirmemiştir. İşte bu insan, dünyasında bu ahvalde bulunduğu sürece, (mutlak olarak) onun meleklerden üstün olduğuna hükmedilemez.

İkinci durum: Bu durumda insan, emrolunduğu görevleri tam olarak yerine getirdikten sonra, zorlukları da gerçekten aşmış, köleyi hürriyetine kavuşturmuştur. Böyle bir insan, kendileri için, hiç bir korku ve hüznün söz konusu olmayan mes'ut kimselerden olma mutluluğuna ermiştir. Daha doğrusu bu insan, hak meclisinde ve kudret sahibi, mülkü çok yüce olan Allah Teâlâ'nın bahsettiği pek âli bir makama yükselmiştir. Artık bu kimse ölümsüz bir hayata; fakr-ü zarûreti bulunmayan bir zenginliğe, düşmesi (alçalması) olmayan bir izzet ve şerefe, cehâleti söz konusu olmayan bir ilim ve marifete mazhar olmuştur. Melekler, böyle bir insanın hizmetinde kaim bulunur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur:

“Melekler, her kapıdan onların nezdine gelirler ve derler ki: Sabretmiş olmanız sebebiyle, Allah'ın selâmı üzerinize olsun. Burası dünyanın ne güzel bir karşılığıdır.”¹

Böyle bir makam ve şerefe mazhar olan insan, bir çok meleklerden daha üstün olma saâdetine ermiştir. Böyle bir makam ve şerefe erişmek için, Allah Teâlâ'dan bizlere yardımcı olmasını ve bizleri de, rahmeti ve keremiyle böyle bir dereceye yükselmeye ehil ve namzet kıldığı kimselerden eylemesini niyâz ederiz. Muhakkak ki, dilediğini yapmaya muktedir olan, ancak Allah Teâlâ'dır.

“Tafsîlü'n-Neş'eteyn ve Tahsîlü's-Saâdeteyn”de beyan etmeyi dilediğim hususlar, bundan ibaretir. Allah Teâlâ, bu eseri bana ve okuyanlara, rahmeti ile faydalı kılsın. Allah, dilediğini yapmaya kadir olan Zât-ı Kibriyâ'dır. Hamd-ü senâ Allah'a mahsustur. Allah'ın salât ve selâmı yarattıklarının hayırlısı olan Hz. Muhammed'e, O'nun temiz ve her bakımdan pâk olan âl ve ashâbının üzerine olsun. Âmin.

- SON -

(1) Er-Ra'd Sûresi, âyet: 23-24

EBÜ'L-KASIM RAGİP EL-İSFEHANÎ'nin BAŞLICA ESERLERİ

- 1- MÜFREDAT-I ELFAZİ'L-KUR'ÂN veya EL MÜFREDAT FÎ GARİB İ'L-KUR'ÂN (FİL-LÜGATİ VEL-EDEBİ VETTEFSİRİ VE ULÛMİL-KUR'ÂN)

Ragıp el-İsfahanî'nin en önemli eseridir. Bu kitap Kur'ân-ı Kerîm Lügati bakımından yazılmış eserlerin en değerlilerinden; ilmi olması bakımından en ihatalı ve sahasında en güzel olanlarındandır. Mevzuatü'l-Ülûm Sahibi Taşköprüzâde merhum: "İlmi Marifet-i Garib'il-Kur'ân" başlığı ile açılmış olan bölümde, Kur'ân-ı Kerîm'in Lügatına dair yazılan eserlerden bahsedip imam Saganî'nin "Mecmaü'l-Bahreyn" adlı eserini zikretmekte ve binnetice: "... Lâkin bu ilimde tasnif edilen eserlerin en güzeli Ragıp İsfahanî'nin Müfredatı'dır." demektedir.

El-Müfredat, Ragıp İsfahanî'nin Kur'ân ilimlerindeki vukufunun genişliğini ve derinliğini gösteren en güzel bir hüccettir. Bu eser, müellifinin İslâm dünyasında daima rahmet ve ihtiramla anılmasını sağlayacak güzide bir kitaptır. Eser, çok dakik bir araştırma ve sahasında ilmî tahkik mahsûlü en faydalı eserlerden biridir.

Müellif bu kitabı, Kur'ân-ı Kerîm'deki müfret lafızların harufu hece sırasına göre tertip etmiş ve kelimelerin lügatlerini açıklamıştır. Bir kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'de hangi mânâlara geldiği bütün incelikleriyle kitapta gösterilmiştir. Eser, İslâm aleminde büyük takdire mazhar olmuştur. Bu eser Kur'ân tefsiri ile uğraşan ve Kur'ân ilimlerinde ihtisas yapanlar için, en önemli kay-

naklardan biridir. Eserin değeri bugün için daha da artmış olduğundan, çeşitli ilim merkezlerinde müteaddit defalar tab edilmiştir. H. 1324'te Mısır'da, H. 1374'te Tahran'da ve yine Milâdi 1961'de Mısır'da basılmıştır. Bundan başka baskıları da vardır.

2- EZ-ZERİA İLÂ MEKÂRİMİ'Ş - ŞERİA

Bu eser, Ragıp İsfahanî'nin ilk olarak yazdığı eserlerindendir. Kitap, ahlâk ve mev'izada yazılmış eserlerin en güzellerindendir. Eser yedi fasıl üzerine tertip olunmuştur. Her fasılda ayrı ayrı bölümlere ayrılmıştır. Birinci bölümde insanın çeşitli durumları, istidatları şeref ve üstünlüğü tetkik ve tahlil edilmektedir.

İmam Ebû Hamid El-Gazalî'nin çok beğendiği ve daima yanında bulundurduğu bildirilen eser, işte bu kitaptır. Bu eser, ilk defa 1299 H. yılında Mısır'da Vatan Matbaasında tab olunmuştur. İlmî, ahlâkî, edebî, tasavvufî ve hikemî vasıfları haiz olan bu kitap gerçekten mütalâa ve istifadeye şayandır.

Adabü'l-Lüga müellifi, söz konusu eserin Farsça'ya da terceme edildiğini bildirmektedir.

3- TAFSİLÜ'N-NEŞ'ETEYN VE TAHSİLÜ'ÜS-SAÂDETEYN

Tercemesi sunulan eserdir. Bu kitap bir önsöz ile otuz üç bölüme ayrılmıştır. Eserin yazma ve matbu nüshaları bulunmaktadır. Yazma bir nüshası İstanbul Ragıp Paşa Kütüphanesinde mevcut olup 180 numarada kayıtlıdır. Ve bu nüsha hicrî 1162 tarihinde yazılmıştır. Ayrıca kitap 1319 yılında Beyrut'ta ve H.1323 yılında Mısır'da tab edilmiştir.

4- MUHAZARATÜ'L-ÜDEBÂ VE MUHAVERAT'ÜŞ-ŞUARA VEL-BÜLEĞA

Ragıp İsfahânî'nin bu eseri büyük ebatta iki cilt olarak Hicrî 1326 tarihinde Mısır'da Matbaatü'l-Amire'de tab edilmiştir. Keşfü'z Zünûn müellifinin de dediği gibi, eser fazıl ve edip kimselerin nezdinde muhadara ilminin bir umdesi sayılmaktadır. Müellif bu kitabı 25 had ve fasıla ayırmıştır. Ayrıca her fasıl da çeşitli bölümlere ayrılmaktadır. Birinci bölümde akıl ve bilginin üstünlüğü, cehâletin zararları, âlimin değeri anlatılmış; şiir, şairler ve belegat konuları ele alınmıştır. Eser, edebî, yönden çok çeşitli konular ihtiva etmektedir. Eser edebi yönden çok çeşitli konular ihtiva etmektedir. Eserde insanın ferdî ve içtimaî davranışları çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Konularla ilgili âyet ve hadîsler zikredilmiştir. Edebî bakımdan pek çeşitli konular ihtiva eden bu eser, bilhassa "Arap edebiyatının en önemli hazinelerinden biridir." denilmeye lâyıktır.

5- EFÂNİNÜ'L-BELÂĞE

Kâtip Çelebi merhum Keşfü'z-zünûn'da "bu eser Al-lâme Ebûl Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıp İsfahânî'nindir." demekte ancak kitap hakkında başkaca bir bilgi vermemektedir.

6- AHLÂKU-RAGIP (EL-AHLÂK)

Kâtip Çelebi bu kitap hakkında da başka bir malûmat vermeyip, sadece müellifinin ismini bildirmekle yetinmiştir. Kitap hakkında başkaca bilgi elde edilememiştir. Bu kitabın bir nüshası Berlin Kütüphanesinde 5392 numarada kayıtlı olduğu bildirilmektedir.

7- ER-RİSALETÜ'L- MÜNEBBİHETÜ ALÂ FEVÂİDİ'L-KUR'ÂN

Müellif, bu eseri Müfredat'tan önce yazdığını zikretmektedir. Ancak bu kitabın bugüne kadar bulunamadığından kaybolduğu sanılmaktadır. Bazılarına göre, bu eser (Mukaddimetü't Tefsir) adlı eserinin aynısıdır ve bu eserde Abdülcebbar merhumun "Tenzihü'l Kur'ân Anil Meta'in" adlı kitabının zeyli olarak H.1329 yılında Kahire'de tab edilmiştir.

8- MUKADDİMETÜ'T-Tefsir

Bu eser, İstanbul Laleli Kütüphanesinde mevcut ve 171 numarada kayıtlıdır. Bu kitap usûl-i tefsire ait önemli bir eserdir. Eser bir tefsir mukaddimesi olmakla birlikte Fatiha Sûresi ile El-Bakara Sûresinden birkaç âyet-i kerîmenin tefsirinden ibarettir. Usûl-i Tefsir'e ait olan mukaddime, son derece önemlidir. Eserin baş tarafında müstensih tarafından "Tefsirü'r-Ragıp el-İsfehanî alâ sure'til-Fatiha ve Evâ ilî Suretil-Bakara" denilmekte ise de Mukaddimet-ü't-Tefsir, bu kitap olsa gerektir. Tam bir usûl-i tefsir olan bu kıymetli eserin yazması 19 satırlı olarak 68 varaktan ibarettir.

9- TEFSİRÜ'L-KUR'ÂNI'L-KERİM

Bu eser, Ayasofya Kütüphanesinde mevcut olup 212 numarada kayıtlıdır. Müellifin başladığı büyük tefsirin I'nci cildi bu eser olsa gerektir. Çok değerli bir tefsir olan bu kitap nesih yazı ile yazılmıştır. Ve her sahife 25 satır olup kitabın tamamı 168 varaktan ibarettir. Bu kitabın baş tarafı Mukaddimetü't-Tefsir'in aynısıdır. Ancak bu kitap mukaddime ile birlikte El-Baraka sûresinin 222'nci âyeti-

ne kadar olan kısmını tefsir etmiştir. Bu tefsir tamamlanmış olsaydı veya tamamlanmış ise hepsi bulunsaydı, İslâm ilim âlemi için pek faydalı olurdu.

10- HALLÜ MÜTEŞABİHAT'İL-KUR'ÂN

Müellifin bu eserinin yazma bir nüshası İstanbul Ragıp Paşa Kütüphanesinde mevcut olup 180 numarada kayıtlıdır. Bu kitabın mukaddimesinde Ragıp İsfehanî kendisinin “İhticacü'l-Kıra'at” adlı bir eserinden bahsetmektedir. Ragıp Paşa Kütüphanesinde bulunan yukarıda adı zikredilen eser, 1163 H. tarihinde yazılmıştır. Ancak nereden ve kim tarafından istinsah edildiği kaydedilmemiştir.

11- TAHKİKÜ'L-BEYAN FÎ-TE'VİL İ'L-KUR'ÂN

Bu kitabın Meşhet Kütüphanesinde mevcut olduğu ve 56, 34, I'de kayıtlı olduğu bildirilmektedir. Dairetü'l-Maarifi'l-İslâmiyye'nin tesbitine göre bu kitap lügat, kitabet, ahlâk, akaid, felsefe ve ulûmü'l-evailden bahsetmektedir.

12- DURRETÜ'T-TE'VİL FÎ MÜTEŞABİHİ'T-TENZİL

13- KİTABÜ'L-MAANÎL-EKBER

Kâtip Çelebi merhum müellifin böyle bir eserinin isminden bahsetmekte fakat başka bir bilgi vermemektedir.

F İ H R İ S T

Önsöz.....	7
Müellifin Önsözü (Kitabın Mukaddimesi).....	15
Birinci Bölüm: İnsanın kendi nefsini bilmesine dairdir.	23
İkinci Bölüm: Varlıkların cinslerinin zikredilmesi ve bunlar arasında insanın yerine dairdir.....	31
Üçüncü Bölüm: İnsanın, kendilerinden yaratıldığı aslî unsurların zikredilmesine dairdir.....	35
Dördüncü Bölüm: Eşyanın kuvvet ve istidatlarının insanda özet olarak toplandığına dairdir.....	41
Beşinci Bölüm: İnsanın tedricî bir şekilde yaratılmak suretiyle kâmil bir insan durumuna geldiğine dairdir.....	45
Altıncı Bölüm: Varlıkların özellik ve istidatlarının insanda da mevcut olduğu ve zaman zaman tezahür ettiğine dairdir.....	51
Yedinci Bölüm: İnsanın mahiyetine dairdir.....	55
Sekizinci Bölüm: İnsanın iki cihan saadetini elde etmeye elverişli olarak yaratıldığına dairdir.....	59
Dokuzuncu Bölüm: İnsanın zatının temsil ve tasvir ile beyan edilmesine dairdir.....	61
Onuncu Bölüm: Alemin yaratılışından asıl maksat, insanın yaratılması olduğu ve insandan başka yaratılmışların onun için var edildiğine dairdir.....	73
Onbirinci Bölüm: İnsanın yaratılmasındaki asıl maksat ve hikmete dairdir.....	77

Onikinci Bölüm: İnsanların birbirinden farklı oldukları ve görüş ayrılıklarında bulunduklarına dairdir.....	89
Onüçüncü Bölüm: İnsanların birbirlerinden farklı olmalarının sebeplerine dairdir.....	93
Ondördüncü Bölüm: Peygamberlik şeceresi ve bu şecerenin diğer bütün yaratılmışların cevherlerine üstün olduğuna dairdir.....	101
Onbeşinci Bölüm: Bütün eşyaya fıtrî olarak fayda ve maslahatlarına uygun doğru yol gösterildiğine dairdir.....	105
Onaltıncı Bölüm: İnsanın saâdeti ve onun bu saâdeti arzu edip özlediğine dairdir.....	108
Onyedinci Bölüm: İnsanın dünyasındaki durumu ve dünyadan azık olarak kazanmaya muhtaç olduğu şeylere dairdir.....	118
Onsekizinci Bölüm: Akıl ile şer-i şerîf'in birbirlerine yardımcı olduğu ve birinin diğerine muhtaç bulunduğuna dairdir.....	126
Ondokuzuncu Bölüm: Şer-i şerîf'in fazileti ve üstünlüğüne dairdir.....	130
Yirminci Bölüm: Şer-i şerîf'e itaat ve Allah'a ibadetle mümtaz olmayan kimsenin kâmil bir insan olmadığına dairdir.....	136
Yirmibirinci Bölüm: İnsanın fiil ve davranışlarından dinî hükümler ile ilgili bulunanlara dairdir.....	143
Yirmiikinci Bölüm: İbadetin tarifi ve hakikatları hakkındadır.....	147
Yirmiüçüncü Bölüm: İlim ve amel yönünden ibadetin nevîlerine dairdir.....	149

Yirmidördüncü Bölüm: İbadetten maksat nefsi (ruhu) her bakımdan temizleyip arındırmak ve ona tam sıhhatini kazandırmak olduğuna dairdir.....	157
Yirmibeşinci Bölüm: Temizlenip giderilmeleri ancak şeri şerîf ile mümkün olan ma'nevî hastalıklar ve murdarlıklara dairdir.....	161
Yirmialtıncı Bölüm: Hastalıklar ve murdarlıkları giderilmesi gerekli ruhî istidatlar ve bunları meydana getiren hususlara dairdir.....	168
Yirmiyedinci Bölüm: İnsanın kendi nefsini ıslah edecek bir fıtrata sahip bulunduğu dairdir.....	171
Yirmisekizinci Bölüm: İnsanın kötülüğe, rezilete düşmesinin ve faziletten geri kalışının sebeplerine dairdir.....	175
Yirmidokuzuncu Bölüm: İnsanların durumları, yerleri, övülmeye değer yahutta yerilmesi gerekir işleri ve bu işlerin yollarına dairdir.....	179
Otuzuncu Bölüm: İnsanların iyilik veya kötülük yolundan tekrar geri dönüp dönemiyeceklerine dairdir.....	184
Otuzbirinci Bölüm: Saâdetin kazanılmasında insanın gücü dahilinde olanlar.....	194
Otuzikinci Bölüm: Öldükten sonra dirilmenin(meadın) isbatı, ölümün üstünlüğü ve öldükten sonra insan için hasıl olacak saadetlere dairdir.....	205
Otuzüçüncü Bölüm: Meleklerden daha yüce kılındığı zaman insanın üstünlüğü ve faziletine dairdir.....	214
Ebül Kasım Ragıp El-İsfahanî'nin başlıca eserleri.....	216
Fihrist.....	221
Müellifin hayatı ve eserleriyle ilgili olarak faydalanan kaynaklar:.....	224

MÜELLİFİN HAYATI VE ESERLERİ İLE İLGİLİ OLARAK FAYDALANILAN KAYNAKLAR

- 1- El-A'lâm (Kamûsu't-teracim),(c. II s.279) Hayreddin el-Zirikli
- 2- Keşf'üz-Zunûn an Esam'il-Kütübi vel-Fünun (c. I-II, 1941 İstanbul baskısı)
Kâtip Çelebi (Mustafa b. Abdullah eş-Şehîr bi Hacı Halife)
- 3- Esasü't-Takdis Fil-Usûl lil-İmam Fahrüddin Er-Razî
- 4- Celâleddin Abdurrahman b. Ebî-Bekri Es-Suyûtî
- 5- Miftâhü's-Seâde ve Misbahü's-Siyade (Mevzuatü'l-ulûm),
Taşköprüzade Ahmed Efendi
- 6- Kâmus'ul-A'lâm, Şemseddin Samî
- 7- İslâm Ansiklopedisi,
97. cüz, s. 593-594, M.E. Basımevi, İstanbul 1971
- 8- Tabakatu'l-Müfessirîn, (Diyanet İşleri Başkanlığı
Yayınlarından), Ömer Nasuhî Bilmen

01 326 131

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANLIĞI

KÜTÜPHANESİ

10.YIL

Bilmiş ol ki akıl, doğru yolu, ancak şer-i şerif yardımı ile bulabilir. şer-i şerif de, ancak akl-ı selim ile anlaşıp açıklanır. Çünkü akıl bir temel, şer-i şerif de bir binâ gibidir. Binâ olmayınca sâdece temel, bir fayda sağlamayacağı gibi, temel olmayınca da binâ vücuda gelip sübût bulamaz. Yine bunun gibi akıl bir göz, şer-i şerif (din) de o gözün varlıkları görmesini sağlayan bir ışık (ziyâ) gibidir. Dıştan gelen bir ışık olmadıkça göz, bir fayda sağlamayacağı gibi; gören göz olmadıkça da yalnız başına ışık, bir fayda temin etmez. İşte bu sebebledir ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur.

"Doğrusu size, Allah'tan; bir nûr ve herşeyi açıklayan bir kitap gelmiştir. Allah, o Kitâpla, rızâsına uyan kimseleri, selâmet yollarına eriştirir. Ve kendi izniyle onları, karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Ve Allah onları dosdoğru bir

T.C. CUMHURBAşKANLIğI

01 326 131

e sûresi, âyet:

İttifak
HOLDİNG

Genel Merkez: Kur'an Menhuresi Cd. No:4 (Ortağı Arkası) Konya Tel:(0332) 236 95 60 Fax:(0332) 236 95 60
İstanbul Bölge Müdürlüğü: Yeni Toptaşı Cd. No: 68/8 Üsküdar/İST. Tel:(0216) 492 13 78 Fax:(0216) 492 13 80

01 326 131 / Okuma